

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

74

НОВИ САД
2006

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

74

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
PROCEEDINGS IN HISTORY

Покренут 1970. године
До 28. свеске (1983) носио назив *Зборник за историју*

Главни уредници
Академик Славко Гавриловић (1970–2004)
Академик Милош Благојевић (2005–)

Уредништво
Академик Милош Благојевић
Др Љубодраг Димић
Академик Василије Крстић
Академик Чедомир Попов
Др Биљана Шимуновић-Бешлин

Главни и одговорни уредник
Академик Милош Благојевић

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

74

НОВИ САД
2006

САДРЖАЈ CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ ARTICLES AND TREATISES

Академик Славко Гавриловић, <i>Исаија Ђаковић, Архимандрит гр- гегтешки, епископ јенопољски и митрополит крушедолски</i> – Isaija Đaković, the Archimandrite of Grgeteg, Episcopo of Jenopolje and Metro- politan of Krušedol	7
Мр Момир Самарцић, <i>„Његово краљевско височанство кнез Милан“ – О настојању српске владе да српском кнезу буде призната титла „Краљевско височанство“ 1878. године</i> – „His Royal Highness Prince Milan“ On the Endeavour of the Serbian Government to Acquire the Title „Royal Highness“ for the Serbian Prince in 1878	37
Александар Животић, <i>Југословенско-египатски односи 1922–1941. – Yugoslav-Egyptian Relations in 1922–1941</i>	49

ПРИЛОЗИ И ГРАБА CONTRIBUTION AND MATERIALS

Олга Андраши, <i>О таксалитима општинe Оџаци током XVIII века</i> – On the Taxalists from the Odžaci Municipality during the 18 th Century.	71
Горан Ж. Комар, <i>Да ли су топлањски Живковићи припадали роду Владиславића? – Did the Živkovićeš from Topla Belong to the Vladisla- vićeš Kinsfolk? . . . . .</i>	79
Др Милорад П. Радусиновић, <i>Три руске вијести о руско-српској војној сарадњи из времена Првог српског устанка 1810–1811. године</i> – Three Russian Pieces of News about the Russian-Serbian Co-operation from the Time of the First Serbian Uprising in 1810–1811	89
Др Недељко Радосављевић, <i>Жалба Крсмана Обрадовића против кнеза Јована Митровића-Демира (прилог проучавању почетка право- суђа у дружој деценији 19. века)</i> – An Appeal of Krsman Obradović against Prince Jovan Mitrović-Demir (A Contribution to the Study of the Beginning of Judicature in the Second Decade of the 19 th Century.	95
Др Недељко Радосављевић, <i>Вести о Православној цркви у Босан- ском пашалуку у извештају кнезу Милошу из Ужичке нахије и Ужич- ког окружја (1816–1839)</i> – Information about the Orthodox Church in the Bosnian Pashalik in the Reports to Prince Miloš from the Užice District and the Užice Area (1816–1839)	105
Жарко Димић, <i>Посета аустријског цара Фране Јосифа Карловцима 1852. године</i> – Visit of the Austrian Emperor Franz Joseph to Karlovci in 1852	117
Др Александар Раствоић, <i>Програм Југословенске народне странке – The Programme of the Yugoslav National Party</i>	125

Др Бранко Ђупурдија, <i>Колективни захтев за колонизацију из села Поникве 1945. године</i> – <i>Collective Request from Ponikve for the Resettlement in 1945</i>	133

ИСТОРИОГРАФИЈА
HISTORIOGRAPHY

Академик Славко Гавриловић, <i>Урош Несторовић као конфидант бечке полиције у време Првог српског устанка</i> – <i>Uroš Nestorović as a Confidant of the Vienna Police at the Time of the First Serbian Uprising</i>	141

НАРАТИВНИ ИЗВОРИ
NARATIVE SOURCES

Др Милорад П. Радусиновић, <i>Бланкијево предавање о Србији објављено у „Москвитјанину“ 1842. године</i> – <i>Blanqui's Lecture about Serbia Published in „Moskvitjanin“ in 1842</i>	169

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Драган Тубић, <i>Приватни животи у српским земљама средњег века</i> (приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић)..	181
Горан Васин, <i>Приватни животи у српским земљама у освићеној модерној доба</i> (приредио Александар Фотић)	183
Борис Стајковски, Бернард Луис, <i>Муслиманско откриће Европе</i>	186
Др Никола Л. Гаћеша, Владан Гавриловић, <i>Земљишна књига села Вођањ (1758–1840)</i>	190
Горан Васин, <i>Либерална мисао у Србији – Прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века</i>	192
Жарко Димић, Ратко Рацковић, <i>Помени и трајања</i>	197
Зоран Вељановић, Бранко Ђупурдија, <i>Породица колониста у Бајмоку 1945–1948</i>	198
Михаел Т. Антоловић, John Lewis Gaddis, <i>The Landscape of History. How Historians Map the Past</i>	202

Славко Гавриловић

ИСАИЈА ЂАКОВИЋ
Архимандрит гргетешки, епископ јенопољски
и митрополит крушедолски

САЖЕТАК: На основу свеукупне историографске литературе и новообјављених архивских извора, аутор реконструише животни пут и политичку делатност крушедолског митрополита Исаије Ђаковића у времену од 1690. до 1708, односно од Велике сеобе Срба у Аустријску царевину до његове смрти. У првом делу студије аутор приказује прворазредну улогу Исаије Ђаковића као најзначајнијег сарадника патријарха А. Чарнојевића, који је креирао и водио „спољну политику” српског народа у Царевини, а у другом делу његову делатност као „почасног” и као „правог” митрополита у сложеним политичким приликама у којима је требало тражити заштиту народних права на темељу привилегија добијених од аустријских царева, али и њихово озакоњење од стране Угарског сабора. Аутор се задржао на питањима око избора епископа Исаије за митрополита, на његовом односу према Бечком двору и Пећкој патријаршији, али и на темама, проистеклим из аустро-угарског рата, Ракоцијевог устанка, социјалног и економског стања српског народа, одбране од унијаћења, претензија на слободну националну територију, на питања манастирских и митрополијских поседа, црквене десетине, српске националне милиције и другог, у чему је улога митрополита Исаије била врло значајна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Исаија Ђаковић, Арсеније Чарнојевић, Срби „Рашани”, Аустријска царевина, Угарска, Леополд I, Јосиф I, кардинал Колонић, језуита Хевенеш, генерали Нехем и Штаремберг.

Исаија Ђаковић, рођен у Грабовцима у Срему око средине XVII века, а преминуо у Бечу 1708, спада у ред најзначајнијих српских духовних старешина свога доба. О последњих петнаест година његовог живота и рада (1690–1708) постоји доста извора и историографске литературе, као и две сажете његове биографије¹, али не и подробнија биографија која би

¹ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911; Исти, *Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708)*, зборник: Војводина, II; Исти,

била писана на целокупној, данас познатој грађи, посебно бечких и пештанских архива. С обзиром на то што сам у тим архивима дошао до повећег броја нових података и публиковао их у збирци *Извори о Србима у Угарској* у издању САНУ, одлучио сам да напишем такав текст као прилог политичкој историји Срба у Аустријској царевини с краја XVII и почетка XVIII века.

*

У црквени живот Исаија је ступио као свештеник у месту рођења да би се, поставши удовац, закалуђерио у манастиру Крушедол, задужбини последњих српских деспота, у коме се, поред народног предања о прошлости свог народа, могао упознати и са животом и делом последњих српских, сремских деспота, односно стећи сазнања о неугаслој идеји српске државности. Не знамо ни када ни како је дошао до положаја гргетешког архимандрита ни јенопољског и арадског епископа, ни где је резидирао – у Крушедолу или у Јенови – ни у чему се одликовао пре Велике сеобе 1690. Стекао је лепо образовање, познавао је неке стране језике, политичко устројство Аустрије и Турске, а поседовао је и неоспорне дипломатске способности. Све те особине несебично је ставио у службу за добро свог народа и своје цркве.

У засад расположивим изворима Исаија се по први пут јавља 1690. као *епископ њемшиварски и јенопољски* у својству молиоца Царске дворске коморе ради убирања десетине од православних верника, пошто је она већ издала 13 декрета, које је упутила коморским префектима, а што би требало да учини и у односу на коморско чиновништво у Липи, Јенови и Ђули будући да му је право на то дао сам цар.² Декрети на које се Исаија позивао дати су, највероватније, у годинама пре Сеобе, одмах после повла-

Миштрополији Исаија Ђаковић, Сlike из историје и књижевности, Београд 1938, 277–287; Исти, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.

Јован Радонић, Мита Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954. Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.

Радослав Грујић, *Проблеми историје Карловачке миштрополије*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. II, Срем. Карловци 1929, 53–65.

Рајко Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949.

Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. II, Нови Сад 1959.

Јохан Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Београд 1998.

Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветиога до двадесетог века*, Београд-Подгорица, – Каленић-Крагујевац, 1996, 203–207.

Славко Гавриловић, Иван Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. I, Београд 1987

Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. II, Београд 1990; књ. III, Београд, 2003.

Славко Гавриловић, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690–1850)*, Зборник Матице српске за историју, св. 43, Нови Сад 1991, 7–24.

² Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској*, I, 63.

чења Турака из тих крајева, по изузетку, и, можда, привремено, будући да такво право није садржано у привилегијама из 1690–91. године. Места која је Исаија помињао царска војска и српска милиција ослободиле су у пролеће и лето 1688, а у току 1689–1691. борбе су пренете на Банат. Србе у њима предводио је војвода Новак Петровић који је априла 1689. од Дворског ратног савета у Бечу тражио да му се додели Велики Бечкерек³

У току Великог бечког рата, нарочито после ослобођења Будима 1686. српски народ у Угарској, Славонији, Бачкој, Банату, а од пада Београда у руке аустријске војске 1688. и у Србији прикључивао се царским трупама и као „рашанска, рацка” милиција учествовао у борбама на свим фронтovima, од Влашке и Ердеља, широм Србије до Македоније, а кад су се почетком 1690. ћесаревци почели повлачити од Штипа ка Скопљу а потом Призрену и Нишу, српска народна војска, свештенство, монаштво, са пећким патријархом Арсенијем III Чарнојевићем и епископатом почело је напуштати своје домове и бежати према Београду, па и даље преко Саве у аустријске и угарске земље.

Већ у рано пролеће патријарх Чарнојевић, клир, народне старешине и мноштво народа окупили су се у Београду и око њега у очекивању исхода борбе царске и турске војске на Косову и код Ниша, а кад се увидело да Турци неће бити заустављени, у Београду је 18. јуна 1690. одржан збор на коме је одлучено да се Србија напусти, изврши пресељавање и регулише положај преселеника у односу на Бечки двор и угарске земаљске власти⁴.

У време боравка у Београду епископ Исаија учинио је снажан, пресудан утицај на патријарха Арсенија и постао централна личност на збору народних првака у формулисању захтева које је требало упутити цару Леополду I, полазећи од онога што је српска црква имала под Турцима у оквиру доста широке унутрашње аутономије у којој је патријарх признаван и за „*Saput Nationis*” са правом на управљање црквом, манастирима и свештенством, с правом на постављање епископа као и на извесне видове световне власти. На збору је закључено да се од цара тражи слободно исповедање православне вере, слободни саборни избор архиепископа из редова сопственог народа, имунитет свештенства од дажбина, управљање манастирима и црквеном имовином, употреба старог календара⁵.

Те захтеве, добивши пуномоћ од збора у Београду, епископ Исаија је у Бечу усагласио са тамо интернираним грофом Ђорђеом Бранковићем, у којима су изостављени они који би се односили на територијални и политички статус српског народа у аустријској држави, пошто су Срби веровали да ће њихов боравак у прекосавским и прекодунавским областима бити привремен, цар је прихватио и 21. августа 1690. издао прву Привилегију српској цркви, а преко ње и народу, на којој ће бити заснован њихов ста-

³ Ал. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 267, 270, 503.

⁴ Рајко Веселиновић, *Срби у Великом рају 1683–1699*, у: *Историја српског народа*, књ. III, Београд 1993, 491–535.

⁵ Ј. Радонић, *Римска курија*, 406.

тус⁶, који ће се од привременог врло брзо претварати у трајни, вековечни са свим недоследностима и замкама, којима ће бити изложен како од стране самог Двора, тако, још и више, од стране католичке цркве и феудалних сталежа Угарске на чију су се „историјску територију„ населили као, од њих, непризнат народ, односно само као верска скупина – као „не-сједињени грчког обреда”.

На подстицај грофа Бранковића и интервенцију епископа Исаија текст Привилегије проширен је реченицом којом се власт српског патријарха проширује и признаје и на православне у Угарској и Хрватској, што је представљало победу над католичким језуитским, Колонићевим круговима који су били против примене привилегија на ширем простору Монархије, односно над целокупним српско-православним народом у њој⁷. Према историчару А. Ивићу, епископ Исаија „управљао се по саветима” грофа Бранковића, па се и заузимао за његово ослобађање од интернације коју је проводио у Бечу⁸.

Знајући да је цар Леополд и Србима дао Привилегије само због рђавог стања на ратиштима против Турака и Француза, да су се с тим тешко мирили католички прелати, обузети жељом да православне поданике преведу на унију и у своју веру, епископ Исаија је на себе преузео улогу чувара Привилегија и целог српског национа, постао је патријархов незамењиви сарадник и предводник у вођењу политике према Двору, католичкој цркви и угарским сталежима, потписујући се и као „Universi Status Ecclesiastici Rascianae Nationis deputatus Ablegatus”⁹, и то до краја свог живота.

Изгледа да се од 1690, као народни депутирац, Исаија ретко одвајао од патријарха, односно од манастира Гргетеге, а да је вођење Јенопољске епископије препустио свом заменику-викару. Око 1694. својој титули гргетешког архимандрита и јенопољског епископа, додао је и титулу епископа темишварског¹⁰, а после тога, засад непознате нам године, патријарх Арсеније га је именовао за митрополита („alss Metropolitam”) у Сегединској и Бачкој епископији¹¹. Бивало је све очигледније да га је патријарх Арсеније припремао за свог наследника, тим више што је у борби за стицање и очување привилегија постао и миљеник целог српског народа.

Зиму 1690/91. епископ Исаија је провео у Бечу, а у току марта 1691. вратио се патријарху у Коморан, да би се средином те године поново упутио у Беч и издејствовао другу Привилегију, датирану 20. августа 1691. Она је била објављена преко Угарске дворске канцеларије са раније непостојећом клаузулом о патријарховом праву на имовину верника без мушких потомака (caducitaet), као и изричитом његовом влашћу над свим

⁶ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, passim.

⁷ Ј. Радонић, *Римска курија*, 408.

⁸ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 299, 301.

⁹ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 209, 211.

¹⁰ *Исто*, 189–190.

¹¹ *Исто*, III, 52, 58.

Србима како у духовним тако и световним стварима, чиме је „патријархова власт над народом призната, дакле, у оном обиму коју је имао у Турској“¹².

Као гретешки архимандрит, епископ Исаија је непосредно после стицања друге Привилегије за цркву и народ успео да 8. септембра 1691. од цара и Дворске коморе у Бечу издејствује заштитни патент за свој манастир, којим је исти са селом Нерадином и пустаром Банковцима и десет руинираних воденица-поточара, био поштеђен од уконачавања царске војске и свих терета с њим у вези, а његови поданици од свих самовољних намета, насилног одузимања стоке, колских запрега, хране и пића¹³. На тај начин Исаија је стварао подлогу за економску независност Гретега а приход од њега намењивао је у општенородне сврхе.

Пошто епископ Исаија није бринуо само за свој манастир, него и за опште стање народа, он је поткрај 1691, заједно са подвојводом Јованом Монастирлијом и капетаном Теодором Рупићем, поново морао да се упути у Беч ради ослобађања српског становништва од тзв. „зимског пореза“, намета ради снабдевања царске војске, односно ради поштовања привилегија од стране државних и сталешких власти, као и ради ослобађања деспота Ђ. Бранковића с којим је био у додиру у време својих боравака у царској престоници¹⁴.

Будући да је рат с Турцима био у току, у Бечкерек у и око њега у лето 1691. сконцентрисала се српска коњица и пешадија, чије је снабдевање храном било врло отежано због недостатка воденица које би за њу млеле житарице, што је епископ Исаија запазио и цару се обратио молбом да му се дозволи да поправи разорену воденицу на реци Бегеју, која је у време турске власти припадала бечкеречком мутевелији или префекту тамошњих султанових имања. Обнављање воденице изискивало је велики трошак, али би и корист од ње била не само за опште добро него и за снабдевање српске милиције¹⁵. Решење те молбе цар је препустио Дворској комори, која ју је 4. августа 1691. Будимској коморској администрацији препоручила ради позитивног исхода, наводећи да је у питању не само разрушена воденица него и све уз њу припадајуће („апертиненције“) и мала шума, које би се епископу могле уступити, уколико не постоје убедљиви разлози против таквог чина¹⁶. На то је поменута Администрација тек 27. јула 1692. бечкеречком коморском провизору дала упутство како да поступи у погледу шуме и воденице од које би епископ требало да трећину прихода даје Комори¹⁷. Исаији, пак, одговорила је 3. августа да је сегединском коморском префекту поново наредила да му за воденицу нађе погодно место у Беч-

¹² Ј. Радоњић, *Римска курија*, 410; А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 310.

¹³ Сл. Гавриловић, *Извор о Србима*, II, 104–105; Сава, епископ, *Српски јерарси*, 204.

¹⁴ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 313.

¹⁵ Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима*, I, 78.

¹⁶ *Истио*, 77–78.

¹⁷ *Истио*, 126.

кереку, као и шуму са дрветом за грађење воденице¹⁸. Али, ствар је и даље остала у истом стању, па се Исаија 12. августа 1692. из Српског Ковина, поново обратио Администрацији, уверавајући је да без воденице која би мрела жито и зоб људи не могу опстати у опустелом Бечкереку¹⁹. Незадовољан примљеним одговором, епископ Исаија је 25. августа, опет из Српског Ковина, молбом упућеном лично председнику Будимске коморске администрације, Јохану Игнацу Курцу, поновио свој захтев ради воденице и шуме будући да у Бечу, у коме је провео четири месеца, није ништа постигао, пошто тамо нема свог човека преко кога би остваривао своје циљеве, па још само у њега (председника Курца) полаже своје наде²⁰. Овог пута, наде су му испуњене пошто му је Курц већ сутрадан одговорио да је коморском префекту у Сегедину, Матијасу Циру наредио да му преда воденицу и шуму, па је потребно да лично пође у Банат и преузме их у власништво²¹. Али, ни тим питање није окончано, па је тек с пролећа 1693. успео да му Будимска коморска администрација у власништво уступи воденицу на Бегеју код Великог Бечкерека, заједно са шумом Чонтиком и свим „апертиненцијама”, што му је средином марта 1695. потврђено и од стране цара Леополда, пошто је утврђено да ће то бити корисно и за „јавне потребе”, будући да у то време на Бегеју није било других воденица, а та која му је додељена може добро послужити и за снабдевање рашанске српске милиције (*Rascianica militia*), у великом броју сконцентрисане око Бечкерека²².

Истовремено са мучним натезањем око воденице и шуме у Банату, епископ Исаија се много трудио и око снабдевања сољу из Ердеља свог манастира Гргетега.

Поткрај априла 1692. обратио се Царској дворској комори ради довоза ердељске соли без наплате тридесетничке таксе, напоменувши да је реч о 1.000 камена соли коју су гргетешки калуђери у виду милостиње прикупили у Ердељу од православних верника, а коју би реком Моришем допремили до свог манастира²³. Пошто није добио одговор, епископ Исаија је 12. августа помоћ затражио од Будимске коморске администрације, истакавши да је своје коње послао у „царски табор” и да у Српском Ковину очекује пасош за довоз соли коју је наменио цркви²⁴. Администрација му

¹⁸ *Истѿо*, 129–130.

¹⁹ *Истѿо*, 131.

²⁰ *Истѿо*, 134–135.

²¹ *Истѿо*, 136.

Из приказане активности у току 1692. јасно произилази да нема основе за тврђење Ј. Радонића (*Римска курија*, 411) и еп. Саве Вуковића (*Српски јерарси*, 204) да је епископ Исаија 1692. „упућен у Србију, Херцеговину и Далмацију”, тим више што су Србија и Херцеговина у то време биле у рукама Турака. Исто тако нема доказа да се митрополит Исаија „настанио у Сремским Карловцима”, у којима је 15. маја 1708. држао прво редовно заседање Светог архијерејског синода (*истѿо*, 206).

²² Сл. Г а в р и л о в и ћ, *Извори о Србима*, II, 194–195.

²³ Сл. Г а в р и л о в и ћ, И. Ј а к ш и ћ, *Извори о Србима*, I, 101.

²⁴ *Истѿо*, 131.

је 26. августа отписала да је ради пасоша за бесцарински довоз соли интервенисала код Коморе у Бечу и да ће ургирати ради што скоријег решења²⁵. У међувремену администрација је повољно решила Исајину молбу да без наплате царине и тридесетнине дозволи довоз соли из Ердеља, коју је у количини од 50 камена соли неки тамошњи добротинитељ „Грк”, под видом милостиње, даровао ради обнављања манастира Гргетега (pro ... neoextracti Monastery)²⁶.

У вези са првом молбом епископа Исаије, Дворска комора желела је да се разјасни зашто се тражи тако велика количина соли за један манастир, а он је објаснио да би то била количина потребна за Гргетег и друге манастире и да би била у њих довожена у мањим количинама, до 100 камена, у току више година, а не одједном, али на један пасош само зато да би се уштедело на трошковима ако би се за сваку туру тражио посебан пасош, тим више што су манастири јако удаљени од Беча а трошкови путовања до њега велики. Позвао се и на то да је у време Турака довоз соли из Ердеља био поштеђен плаћања царине. Узевши све речено у обзир, Царска комора је Администрацији у Будиму препоручила да се епископу Исаји учини услуга и половина од 1.000 камена соли препусти без царине²⁷. Али, ствар се није на томе окончала, па се епископ, бораваћи у Бечу у току лета 1694. још једном обратио Дворској комори за бесцарински довоз соли прикупљене од милостиње православних верника у Ердељу („a nostris ibidem degentibus”). Комора је о том затражила мишљење коморског администратора у Славонији, Блажа Керија који је 11. августа те године препоручио да се на двогодишњи пасош дозволи бесцарински довоз 500 камена ердељске соли за потребе калуђера, али да се не дозволи трговина њоме на штету Царске коморе²⁸.

Иако је епископ Исаија био најзаслужнији за стицање српских привилегија и одбрану од уније, он је, према тачном закључивању историчара Јована Радонића, „био међу првима, који напушта уско становиште верске аутономије, чим је стекао уверење, да она у новим приликама не пружа довољно јемства за очување вере и с њоме тесно скопчане народности”. Он је утицао на патријарха и народне старешине да 1694. на збору у Баји од Двора затраже додељивање посебне територије и сопствене управе за српску нацију у области између Тисе и Дунава (тзв. Куманија) и у Малој Влашкој у централној Славонији²⁹.

С тим у вези треба довести и настојање патријарха Чарнојевића и епископа Исаије, који је, према Радонићу, „вршио одсудан утицај на патријарха Арсенија III не само у његовим односима према бечком ћесару, него у целокупном његову држању”³⁰, да Двор патријарху, на име заоста-

²⁵ *Истѿо*, 136.

²⁶ *Истѿо*, 137–138.

²⁷ *Истѿо*, 170–171.

²⁸ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 171–173.

²⁹ Према: Ј. Радонић, *Слике из истѿорије*, 283.

³⁰ *Истѿо*, 283–284.

лих дугова од неисплаћене „пензије” додели замак и посед Сирач у Славонији, у којем циљу је на збору у Сентандреји 25. децембра 1694. Исаији (као епископу темишварском и јенопољском и архимандриту гретешком) дата пуномоћ за вођење преговора о томе³¹. После скоро пуне године преговарања, епископ Исаија успео је да Сирач буде додељен патријарху као лично, али не и као наследно добро, и то условно док не буде ослобођена Пећ, у коју би се он вратио, и уз давање 2.000 каблова жита за царску војску. Исаија је пристао на те услове али се у току 1695. у два маха обраћао Дворској комори и цару, молећи да одустану од захтева за испоруком наведене количине житарица које се не могу прикупити од Срба као избегличког становништва. Кад је цар 11. априла 1695. потписао решење о Сирачу под горњим условима, Исаија се поново обратио Дворској комори и у осам тачака изнео своје, односно патријархове приговоре, молећи да Сирач буде проглашен за наследно добро, да се одустане од испоруке 2.000 каблова житарица и да Комора престане да сумња да патријарх неће Сирач моћи да насели својим истоверницима којих, каже Исаија, само у Угарској има тако много да би једва могли стати у целу Славонију и Хрватску. Уосталом, патријарх се не би противио да на Сирачу прихвати и поданике друге вероисповести, уколико би му давали уобичајене дажбине³².

У току преговора око права на Сирач показало се да ни наведена царева одлука није била коначна, јер су Исаијини аргументи довели до тога да је 10. септембра 1695. донета царска диплома којом је патријарху Чарнојевићу посед Сирач признат као *наследно добро* с тим да се помињана натурална обавеза од 2.000 каблова житарица одужи у виду од 2.000 пожунских мерава зоби за царску војску и то из десетине, коју је цар, на препоруку Дворске коморе, уступио Српској цркви. Томе је претходила представка епископа Исаије из јуна те године, који је, позивајући се на законе угарских краљева, успео да докаже да су српско свештенство и народ били поштеђени давања десетине католичкој цркви и феудалним господарима, те да су „по старом обичају” слободно вршили своје верске обреде, а да је клир имао право на штолу и друге црквене приходе³³. Успеху епископа Исаије допринела је и препорука Дворској комори, коју је у првој декади јуна те године њему у прилог упутио генерал, гроф Донат Хајслер, залажући се за Исаијину молбу ради поштеде Срба од дажбина³⁴, иако је коморски администратор у Будиму, Ј. И. Курц устао против захтева за десетином српској цркви, пошто би тим ојачала „шизма” (православље) у Угарској³⁵.

³¹ Славко Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 189–190; Исти, *Наспојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед (1690–1706)*, Зборник Матице српске за историју, св. 53, Нови Сад 1996, 8–9.

³² Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 209–210, 210–221; Исти, *Наспојања патријарха А. Чарнојевића*, 8–12.

³³ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 211; Исти, *Наспојања патријарха А. Чарнојевића*, 12–14.

³⁴ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 212–213.

³⁵ *Исто*, 221–222, 224–225.

За све то време епископ Исаија боравио је у Бечу – шест година – у коме је скоро остао без средстава за живот³⁶.

Пошто је обавио те тешке задатке и примио царски патент од 11. августа, епископ Исаија се могао вратити из Беча, али није дуго био у миру јер су се већ с пролећа 1696. у погледу Сирача почеле да ређају тешкоће око његовог преузимања у патријархово власништво, које је чинио царски командант Славоније, генерал гроф Гвидо фон штаремберг, тврдећи да би за државу било боље да Срби, као непоуздани поданици, остану раздвојени а не окупљени око патријарха као власника Сирача, па је одлучено да се за патријарха тражи неки други посед, изван Славоније, и то Сечуј у Барањи, који му је и предат 28. априла 1697. у његовом као и у присуству епископа Исаије, мохачког епископа Јеврема Јанковића и патријарховог секретара Александра Сича³⁷.

Питање је, наравно, да ли се у свему томе улога епископа Исаије сводила на присуствовање поменутом чину? Вероватно, далеко више од тога! Не треба искључити његово суделовање, до ауторства, у формулисању захтева који је патријарх Чарнојевић с пролећа 1698. упутио Дворској комори ради „заштитног писма” (Protectionale) на Сечуј, као наследни посед, којим би се патријарху омогућило да газдује као спахије у Угарској, да му се уз трговиште Сечуј, с правом на четири вашара годишње, доделе и три пустаре, као и дозволи подизање једног манастира, с правима какве имају католички самостани, као и гимназијом и „другим заведенијама”³⁸.

Као најближи и најповерљивији сарадник патријарха Чарнојевића, који га је припремао за свог наследника, епископ Исаија је, заправо, креирао и водио патријархову дипломатију, бивао с њим у Сентандреји, Будиму, Бечу, Сечују, а у међувремену, на основу царске дозволе из 1692, обављао и канонске визитације и народ бранио од уније.

Тако је с пролећа 1694. био заокупљен одбраном од денунцијација српског унијатског епископа Петра Љубибратића, који се докопао епископије у Срему, упућених против патријарха Арсенија, деспота Ђ. Бранковића и њега лично³⁹. Тражећи заштиту од Ратног савета, Исаија му се препоручио предлогом ради прикупљања распршених српских војних одреда⁴⁰, а у току јула 1695. молио је исти Савет да генералима у Угарској нареди да не узнемиравају патријарха и народ, и издејствовао да се у том смислу донесе позитивна одлука⁴¹. Нешто касније, у јесен те године подстакао је банатски манастир Ходош да тражи у посед села Бодрог и Мандерлак док је за себе и свог брата Будимску коморску администрацију молио да им додели Велики Бечкерек са пустаром Арадац и барама Кулпин и Бело Блато са свим што припада уз њих⁴².

³⁶ Сл. Гавриловић, *Настајања иаџир. А. Чарнојевића*, 12.

³⁷ *Истио*, 15–16.

³⁸ *Истио*, 19–20.

³⁹ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 323, 511.

⁴⁰ *Истио*, 511.

⁴¹ *Истио*, 323.

⁴² Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима*, I, 264.

У току децембра 1696. епископ Исаија налазио се у Ердељу у намери да у округу Халмађ изврши канонску визитацију, али га је у том ометао командујући генерал Луј Жан Рабутин, због чега је жалбу упутио Дворском ратном савету у Бечу и дочекао његово позитивно решење⁴³. Но, пошто је генерал то решење игнорисао, Исаија, као надлежни епископ за Ердељ, дозволу за визитацију затражио је и непосредније, преко Будимске коморске администрације⁴⁴. Рабутин се, међутим, и даље држао одбојно, па је епископ јануара 1698. поновио тужбу против њега, додајући да га је, поред забране визитације, спречавао и у убирању десетине од православних верника⁴⁵. Почетком марта 1697. успео је да му Будимска коморска администрација преда руинирану турску џамију у предграђу тврђаве Ђуле ради подизања богомоље за „Грко-источне Раце”, као и празно кућно место („плац”) поред ње, речну аду Бајер са виноградом, као и место на реци Белом Керешу у предграђу Ђуле, погодно за постављање воденице⁴⁶. С пролећа 1699. молио је Ратни савет да му потврди одлуку генерала Доната Хајслера о коришћењу џамије у Јенови за богомољу својих тамошњих верника⁴⁷, као и да се осигура дато му право на манастир Гргетег, село Нерадин и пустару Банковце, за што је добио препоруку коју је Ратни савет упутио генералу Нехему у Петроварадину⁴⁸.

У току јесени те, 1699. године епископ Исаија боравио је у Срему, у коме је 8. новембра у Илоку, у патријархово и своје име уложио „свечани” протест због увођења кнеза Ливија Одескалкија у посед „Сремског Дуката” и повреде његових права, што су представници царске власти саслушали и упутили га на краљевски суд (*ad Tabulam Regiam*) да тамо објасни разлог за свој протест⁴⁹.

Епископ Исаија налазио се у Срему и почетком 1701. у време кад је царска комисија, са генералом бароном Дитрихом Шлихтингом на челу, вршила разграничење између војних и цивилних територија, односно постављала темеље за Подунавску војну границу. Том приликом само његовим настојањем спречено је крвопролиће на које су били спремни граничари у Черевиху кад су чули увреде од стране представника Угарске у комисији, упућене Србима „као псима и њиховој псећој вери”, који треба да добију тако лепу земљу као што је Срем. Епископу Исаији то је успело тек пошто му је генерал Шлихтинг обећао да ће Срби и у будуће моћи да задрже привилегије дате им од стране цара. Епископ је не само смирио увређене граничаре, него је учинио још „многo доброг” да би се одржале њихова смотра и полагање заклетве владару⁵⁰. У септембру те године, заједно са

⁴³ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 330, 514.

⁴⁴ Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима*, I, 344.

⁴⁵ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 514–515.

⁴⁶ Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима*, I, 342–343.

⁴⁷ *Исто*, 518–519.

⁴⁸ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 339, 520.

⁴⁹ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 385.

⁵⁰ *Исто*, II, 458–459.

патријархом Арсенијем обратио се Дворском ратном савету да се командантима и царским генералима упуту препорука да Србе заштите у уживању њихових привилегија⁵¹.

Зиму 1701–1702. епископ Исаија провео је у манастиру Гргетег и искористио прилику да се сусретне са грофом Карлом Карафом де Стиљано, царским комесаром за ново уређење Славоније и Срема, који је наставио рад генерала Шлихтинга, и да му почетком фебруара поднесе тужбу против коморског провизора у Јенови због приморавања калуђера и свештеника у његовој, Арадској епископији да му дају по три лисичија крзна и контрибуцију у новцу. Карафа је тужбу прихватио и од Будимске коморске администрације затражио да дотични провизор одустане од угњетавања, па и да врати незаконито узете дажбине⁵². Сматрајући да Карафина интервенција можда неће бити довољна, епископ Исаија се 21. фебруара 1702. лично обратио поменутој администрацији, молећи да се наређење против угњетавања црквених лица упуту не само коморском провизору у Јенови него и провизору у Халмађу⁵³.

У то време, 1702, управник (губернатор) Одескалкијевог спахилука у Срему, опат Ђовани Бонини о епископу Исаији и манастиру Гргетег је записао:

„У манастиру углавном резидује владика са 25 калуђера који му служе. Због сопственог газдинства, готово га је свео на ниво села, будући да се ту налази 25. до 30 кућа сељака. Манастир поседује 200 јутара оранице и ливаде и четири млина ... Нерадин и Гргетег имају много обрадиве земље, прелепе винограде, шуму и долину у којој се налази једна дивна зидана чесма. Долина има пријатан положај и служи као пашњак”⁵⁴.

Иако везан непосредно за патријарха Арсенија и манастир Гргетег, епископ Исаија налазио је времена и да се појави и у својој Јенопољској дијецези, о чему маја 1702. сведочи званична потврда издата у Араду, о његовој куповини од капетана Марсиљијеве регименте, грофа Атомуса алодијалног земљишта на речном острву, које се састојало од ораница, ливада и сенокоса, за које је дао три коња и 70 рајнских форинти⁵⁵. Он је, тако, постао власник мајура на који је 15. априла 1706. добио потврду од стране новог цара, Јосифа I. У тој потврди власништва, поред раније поменутог земљишта, наводе се још и шуме, виногради, водотоци и други извори прихода, што упућује на закључак да је на мајуру вођено успешно, рационално економисање⁵⁶.

⁵¹ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 339, 520.

⁵² Сл. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима*, I, 736–737.

⁵³ *Исто*, I, 740.

⁵⁴ Марко Јачов, *Срем на прелому два века (XVII–XVIII)*, Београд 1990, 60, 77.

⁵⁵ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 543.

⁵⁶ *Исто*, II, 709–710.

*

Од лета 1702. до маја 1705. године наши извори изричито не помињу епископа Исаију, па није могуће пратити његову делатност на развученом простору од Јенове и Арада преко Срема и Барање до „Царствујушче Вијене”. Но, пошто се много тога значајног дешавало, од притиска ради унијаћења, борби против мађарских устаника Фрање Ракоција до заплета око патријаршијског поседа Сечуја и његове предаје мађарској племићкој породици Безереди, патријархове дотације („пензије”), сређивања прилика у самој цркви, па настојања око стицања патријаршијског поседа Далъ⁵⁷, а с обзиром на блискост са патријархом Арсенијем, било би логично закључити да је епископ Исаија био у средишту свих тих збивања тако да у највећем делу патријархове делатности и преписке са Двором, Дворским ратним саветом, Дворском комором и Угарском дворском канцеларијом треба видети претежно његов удео, иницијативу, успехе и поразе. У том смислу и највећи непријатељ православне цркве тог доба, кардинал Леополд Колонић, у својству царског саветника, оптужио га је марта 1706. као човека „опаког, поквареног, примитивног” (*iniquo, ac perverso, barbaro*), као вечитог непријатеља католика и унијата, као главног патријарховог саветника од кога потичу све његове представке упућиване Двору, укључујући и оне о посебној територији за српски народ у Аустријској монархији⁵⁸.

На патријархову и Исаијину представку цар је 29. септембра 1706. одговорио „опрезно, у општим фразама”, али је потврдио Леополдовске привилегије дате Србима, и то по први пут, на име патријарха а не само, као раније, на име архиепископа, због чега су обојица народних првака могла сматрати да су тиме добили већу гаранцију „за очување тих традиционалних титула и са њима спојених прерогатива”.⁵⁹

До прве Исаијине представке новом цару Јосифу I дошло је ускоро после његовог преузимања престола, у току маја 1705. Епископ је молио за потврду својих права на манастир Гргетег, село Нерадин, пустару Банковце и десет воденица, додељених му повељом цара Леополда I. Иако није било никаквих препрека за то, до потврде повеље дошло је тек 18. септембра 1706. године.⁶⁰ Недуго после тога, владар је епископу Исаији учинио највећу почаст именујући га за свог, царског саветника, и то на дан смрти патријарха Арсенија, 27. октобра 1706. По први пут у званичним одлукама односно патентима Исаија је титулисан као Источне цркве грчког обреда *миџројолић јенојолски, сеђедински и бачки и архимандрит крушедолски*. У образложењу одлуке о томе, цар је бираним речима истакао Исаијине заслуге у време рата с Турцима и у борби с Ракоцијем, његово подстицање народа на верност и службу држави и владару, његов не-

⁵⁷ Поближе: Сл. Гавриловић, *Настајања патријарха А. Чарнојевића*.

⁵⁸ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 687–706.

⁵⁹ Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. миџројол.*, 55.

⁶⁰ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 663–664, 727–732.

порочни живот, разумност поступака, његов углед у народу и друге особине и, посебно, његову улогу у преговорима које је као делегат српског, русинског и влашког народа водио са царским двором. Цар је изразио уверење да ће Исаија и надаље народ подстицати на верност, тим више што ће, као царски саветник, моћи да користи сва права, повластице, имунитете, части, приходе и друге благодати као и други његови саветници.⁶¹

Овим чином цар Јосиф I ставио је државни интерес изнад интереса католичке цркве и Угарске дворске канцеларије; пошто су Срби још увек били врло значајан чинилац у борби против Ракоција, цар им је, на овај начин одавао не само признање и поверење него и наговештај да је митрополит Исаија његов кандидат за наследника патријарха Чарнојевића. Цар је то учинио под утицајем политичких и војних кругова, не водећи много рачуна о држању католичког клера, па ни још увек утицајног, мада увелико оронулог кардинала Леополда Колонића који је настојао да га наговори да уопште и не попуњава архиепископску столицу, иначе ће бити узалудан сав труд око превођења Срба на унију.⁶²

У вези са избором новог црквеног старешине, дошло је до разилажења у врху цркве и народа око кардиналног питања статуса цркве у Аустријској царевини, око тога да ли ће она бити самостална, нова патријаршија или само аутономна митрополија у саставу Пећке патријаршије и православне екумене. Исаија се залагао за самосталност, а његов опонент, сремско-карловачки митрополит Стефан Метохијац за задржавање дотадашњег стања, односно аутономности у односу према Пећкој патријаршији као цркви-мајци.⁶³

Пошто је Ст. Метохијац био најстарији међу епископима, његове присталице, првенствено крушедолски калуђери, су га у том манастиру приликом погребца патријарха Арсенија „извикали„ за његовог наследника, али тај чин није добио потврду ни од цркве ни од Двора, јер је митрополит Исаија, који је боравио у Бечу, уложио протест, истичући да је избор неправилан, пошто је обављен „при вину на даћи” и у одсуству и њега, као народног изасланика, и других народних старешина.⁶⁴

Исаија је био у дилеми да ли избор новог патријарха односно архиепископа треба обавити редовним, законитим путем на Народном сабору или пак само на збору народних и црквених старешина, односно да ли у манастиру Крушедол или у Бечу. У први мах одлучивао се за старешински збор у Бечу, јер му је изгледало да је у тешким, ратним условима немогуће у Крушедол сакупити представнике цркве и народа, нарочито официре и грађане, растурене на удаљеним ратиштима од Коморана и Ердеља до Лике и Крбаве, па је стога српским старешинама у Будиму, Пешти и

⁶¹ Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, 150–161; Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 733–735.

⁶² Ј. Радонић, *Римска курија*, 462.

⁶³ Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 55–56.

⁶⁴ Ј. Радонић, *Римска курија*, 464; Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 42–43.

Сентандреји 9/21. новембра 1706, обавештавајући их о свом меморијалу упућеном Двору ради патријаршијског спахилука Даљ и избора новог патријарха као и да чека одговор на њега, па да онда пође „доле међу народ” на сабор ради избора, у духу националних привилегија, новог архиепископа. Но, пошто услови за општи Сабор не постоје, Исаија сматра да би било најбоље ако би Пештанци замолили капетана Манојла (Николића) а Будимци и Сентандрејци по једног од својих првака да дођу к њему у Беч, да од официра дође Хаџи-Мојсеј Рашковић и један официр из Лике и Крбаве, па да они од општина узму што више печата и ударе их на чисту хартију на којој ће написати како сви припадници духовног и световног сталежа желе да им буде изабран „пастир и патријарх” али да ничије име изричито не наводе, него да за то оставе празан простор на који ће после избора записати име кандидата. Све то требало је да се учини што пре, не жалећи ни труда ни новца. Међутим, Исаијин предлог није прихваћен ни од Будимаца, ни од других угледнијих српских средина па му је одговорено да од цара тражи дозволу за сазивање Народног сабора који би се могао одржати 1. маја 1707. у манастиру Крушедол.⁶⁵ Шта више, Будимци су Исаији наговорили да се не слажу с њим о избору *новог* патријарха, сматрајући да је покојни патријарх њега већ препоручио народу, назвавши га „ексархом престола ипећског”, што ће рећи да су они прихватили становиште сремског митрополита Ст. Метохијца о аутономној митрополији у саставу Пећке патријаршије, с тим што би на њеном челу био „први или начални” митрополит, који би „као обласни”, био изнад „почасних” митрополита којих је тада било неколико међу епископима цркве у Аустрији и Угарској.⁶⁶

Користећи свој боравак у Бечу, митрополит Исаија се у другој половини јануара 1707. својом представком обратио Двору ради избора новог патријарха, преузимања Даљског спахилука и потврде Привилегија. О њој је 25. јануара вођена расправа у Дворској министаријалној конференцији, састављеној од представника Дворског ратног савета, Дворске канцеларије и Дворске коморе. Из крајње сажетог, готово телеграфског протокола, уз то и врло тешко читљивог, може се разазнати да је најпре прочитан Исаијин меморијал и да је закључено да се о њему не предложи трајно него провизорно решење, односно да се за то чека на долазак команданта Славоније, грофа Гвиде Штаремберга и на информацију коју о српском питању, треба затражити од генерала Теодора Хајнриха фон Нехема, царског команданта у Петроварадину. Тек тада би српско питање могло бити разматрано у целини, а до тада треба прибавити и проучити сва потребна ак-

⁶⁵ Рад. Г р у ј и ћ, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 56–57.

У том писму Исаија је још рекао: „И донесите и новац за трошак: знате како је нестало било јешче за живота господина патријарха, трошка... и знате до крви хошчу се подвизати за наш сиромаштни народ, али једин човек ништа не може, паче же празним и таштим рукама”. Реч је била о „дискрецијама” без којих се у Бечу није ништа могло постићи. И тако до краја његовог живота (Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. II, 362–363).

⁶⁶ Рад. Г р у ј и ћ, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 57–58.

та, па дозволити да за архиепископа буде изабрана погодна личност али да избор не буде признат пре потврде од стране владара. Према епископима и народу показати поверење, одложити војне операције у Славонији, Исаији показати царску милост, дати му титулу царског саветника, а давање пасоша за одлазак из Беча, ако је могуће, треба одложити. У односу на личност епископа Исаије, одлучено је да се подаци траже од језуитског опата Габријела Хевенешиа и кардинала Вајсенберга. У међувремену „нацију” не треба ничим иритирати, односно ништа не чинити што би повредило привилегије и слободе, које је цар дао том народу. И, кључни закључак: добити у времену!⁶⁷

Последњи закључак био је у супротности са настојањем епископа Исаије да што пре и што више учврсти свој положај као водеће личности српског народа. Поткрај јануара 1707. он и викар покојног патријарха Арсенија, Никодим Поповић обратили су се Царској дворској комори у Бечу „атестатима,, којима су доказивали да је патријарх Исаију већ за живота именовано за митрополита (alss Metropolitен) сегединског и бачког а Поповића за епископа будимског и столнобеоградског, на што је имао право према Привилегијама, а што би требало да потврди и Угарска дворска канцеларија, пошто се те области налазе у Краљевини Угарској. Исаија је уз то молио да му се повери управа над патријарховом заоставштином, а посебно над Даљским спахилуком, све док не буде изабран нови патријарх на Сабору предвиђеном у манастиру Крушедолу у току маја 1707. У том циљу, тражио је да му се изда пасош да тамо отпутује, као и да се преко Дворског ратног савета командантима у Угарској, Хрватској и Славонији нареди да депутирцима из војног и цивилног сталежа дају пасоше за слободан одлазак на Сабор ради избора новог патријарха и за повратак са њега. Не знамо какав је био одговор Коморе чији је председник, гроф Ридигер фон Фирстенбуш сматрао да о молби епископа треба да решава Дворска конференција, састављена од представника Аустријске дворске канцеларије, Дворског ратног савета и Царске дворске коморе, а под председништвом генерала грофа Штаремберга.⁶⁸

У међувремену, после 25. јануара Конференцији је стигао очекивани меморијал језуите Хевенешиа који се најгрубље обрушио на епископа односно митрополита Исаију.

Хевенешиа је пошао од тога да Србима не би требало дозволити избор новог архиепископа, јер без њега неће бити ни епископа а без њих ни калуђера, па ће се остварити главни циљеви: обезглављеност народа и његово унијаћење. Од четворице постојећих епископа, Исаија је најопаснији; он је „стуб шизме” па је потребно уклонити га, тим пре што га је сам народ предвидео за свог митрополита. Он је у Беч на народни збор позвао више свештенство, војне и цивилне прваке, као и трговце у циљу да се донесе одлука о попуни свих епископија како би се потом извршио избор

⁶⁷ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 2003, 50–51.

⁶⁸ *Исто*, III, 51–52.

митрополита. Ако би био изабран у то звање, он би још више гонио католике и још мање слушао царске генерале пошто је и дотад највише настојао на томе да српска милиција не буде под њима него само под патријархом који би постављао њене офицере и команданте. Стога је потребно спречити избор новог патријарха, као и црквених и световних угледника, будући да их треба сматрати за непоуздане, јер се увек могу окренути према Турцима.

Према Хевенешују, покојни патријарх, по савету Исаије, напао је марчанског унијатског епископа, наредио да га вежу, баце у тамницу и запрете му смрћу ако се не врати „у шизму”. Од смрти га је спасао загребачки бискуп који је у Марчу морао да пошаље много војника који су патријарха оданде протерали и епископа ослободили. После патријархове смрти Исаија је „узурпирао” сву његову имовину и у пет сандука је пренео у Беч. Хевенешу је сматрао да треба спречити окупљање народа ради избора новог архиепископа, односно да треба спречити избор Исаије, иако га је патријарх сматрао за свог наследника, али да је најбоље да му се изда декрет са обећањем да ће се одржати Народни сабор „кад за то дође погодније време”, а све у нади да оно неће ни доћи и да ће се на Сабор заборавити. Али, ако се на тај начин избегне избор патријарха или архиепископа, Србима би ради умирења требало у Угарској дворској канцеларији дати једно саветничко место, али да тај саветник не буде „шизматик” него католик, што би могло задовољити и њих и Мађаре.⁶⁹

Не знајући за одлуке Дворске конференције и за Хевенешујев меморијал, епископ Исаија, боравећи и даље у Бечу, био је обасут оптужбама, које су против српске милиције и граничара стизале од царских команданата, мађарских жупанија и градова због њихових „ексцеса” – насиља, пљачки, непокорности и недисциплине, и захтевима органа врховне власти да и лично интервенишу на терену и војску и народ одрже у оданости према Двору.⁷⁰

У први мах, после тужби команданта Потиске војне границе, генерала Јохана Фердинанда Глобича, Исаија се ограничио на писмене опомене, упућиване војсци и народу ради избегавања непожељних изгреда, а кад је то остало без резултата, понудио је Дворском ратном савету да лично пође, или да свог викара пошаље у канонску визитацију у Ердел, Поморишску, Потиску и Подунавску војну границу, тврђаве, градове и села да утиче на промену држања православног становништва и војске у интересу Двора,

⁶⁹ Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској*, 177–186; Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 39–45; Ј. Радонић, *Римска курија*, 463–465.

Из овог следи да врсни зналац овог периода српске историје, Јован Радонић није био у праву кад је констатовао: „Сигурно заузимањем епископа Исаије Ђаковића допуштено беше Србима да имају на царском двору свога сталног заступника у лицу дворског ратног саветника, Христова Игњата пл. од Гаријена и Рала“ (*Римска курија*, 467–468). Предлог за ово потекао је, дакле, од Хевенешуја, иако он није поименично поменуо грофа Гаријена (Кваријента), чијем се именовању за ту функцију епископ Исаија није противио.

⁷⁰ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, *passim*.

који је ратовао против Мађара, али и настојао да их сасвим не удаљи од себе.⁷¹ Међутим, док је чекао на одлуку Ратног савета, дошао је до закључка да ипак не напусти престоницу пре него што сазна за судбину својих односно народних захтевања, па је око средине фебруара 1707. молио Дворски ратни савет да његовом викару (Н. Поповићу?) дозволи да у његовим епископијама (Јенопољској, Сегединској и Бачкој) изврши канонску визитацију и да народ подстиче на верност владару и војним командантима, да га опомене због великих изгреда и разбојништава, као и да га увери да ће само верношћу према цару моћи да задржи своје привилегије и слободе. Ратни савет је прихватио тај предлог, викару је издао пасош и препоручио га команданту у Петроварадину, с напоменом да и сам делује против настојања мађарских побуњеника који Србе желе да привуку на своју страну.⁷²

Тих дана, потписан као „митрополит јенопољски“, Исаија, народни капетани и оберкапетани, окупљени у Бечу обратили су се директно цару Јосифу I ради одобрења да се одржи Народни сабор за избор новог патријарха, како је предвиђено Привилегијама српског народа. Сабор би био одржан у манастиру Крушедол на дан 1. маја текуће године по старом календару, а да би се то и остварило, молили су владара да командантима тврђаве по Угарској, Хрватској и Славонији нареди да делегатима, које ће сами Срби изабрати из духовног и световног сталежа, дозволе да слободно дођу на Сабор.⁷³

Недуго после тога, 3. марта, у присуству маршала Гвиде Штаремберга, Патера Салма, барона Сајлера и тројице секретара, одржана је друга седница Дворске конференције о српском питању, у чијем решавању је епископ-митрополит Исаија био незаобилазна фигура.

У расправи на Конференцији пошло се од Исајиног меморијала, у коме се протестовало „против препоруке за наследника за архиепископију“ (*contra Commendationem successoris pro archiepiscopatu*). Преко тога прешло се без коментара, што ће рећи да је протест прећутно прихваћен. Остаје питање ко је, и од кога, препоручен? Неко из реда епископа или неко са стране, неко из кругова тада већ покојног кардинала Колонића, неко близак језуитима Хевенешјевог круга – неки „псеудо-Арсеније“ – помоћу кога је требало потиснути и елиминисати од стране патријарха Чарнојевића наименованог и од народа прихваћеног митрополита Исаије, што је већ виђено далеке 1690. године кад су бечко-католички кругови помоћу „псеудо-Арсенија“ запретили детронизацијом пећког патријарха Арсенија Црнојевића (Чарнојевића) и скоро завели српске прваке у Коморану.

Као битно на Конференцији је решено да се Србима дозволи одржавање Сабора и избор црквеног старешине, али не са називом патријарха,

⁷¹ *Истѹо*, III, 95.

⁷² *Истѹо*, III 57–58.

⁷³ *Истѹо*, III, 58–59.

да се настоји да се црквено одвоји од политичког, да се архиепископу призна да буде *Caput Nationis* само у верском а не и у политичком погледу, да се не дозволи зависност новоизабраног архиепископа од Патријаршије у Пећи, да се на Сабор припусти више световних депутираца него црквених, да се о свему консултују и католички прелати, као и да се ништа у односу на Србе не решава док се не реше односи Двора са Мађарима, односно да се доносе само провизорна решења а трајна да се одложе за мирна времена. Одлучено је да се поштују српске привилегије и Исаија Ђаковић прихвати као кандидат за архиепископа, да се Срби одвоје од Мађара и у обзир узме Мала Влашка као област за њихово насељавање, изабере царски комесар за предстојећи Сабор, одреди број саборских депутираца и Сабор одржи у Срему како би се избегли неспоразуми са Мађарима.⁷⁴

О свему томе ни Исаија ни остали Срби нису ништа сазнали, али су они у Будиму то вероватно наслућивали, па су се 1/12. марта 1707. обратили цару, молећи да у духу привилегија датих српском народу дозволи избор „црквеног архипастира”, који ће бити „закон и устава матере наше цркве восточне, благословенијем четирми васеленским патријархом, оповинателни Прво Јустинијани и архиепископији србској Ипећи, љубазно саједињени, неразлучно бивателни”. По мишљењу Рад. Грујића, Будимци су се за мишљење обратили у Бечу интернираном грофу Ђорђу Бранковићу, који им је на словеносрпском и латинском написао молбу за цара у циљу очувања привилегија и канонских веза са Пећком патријаршијом.⁷⁵

Месец дана касније, 10. априла у Бечу је одржана још једна седница Дворске министеријалне конференције на којој је решено да се за комесара Српског сабора именује саветник при Дворском ратном савету, Кристофор Игнац од Гариена (Гваријента) и Рала, познавалац српске политичке тематике и језика, који ће радити у сагласности с генералима Нехемом и Штарембергом, а за кога ће у међувремену бити израђено одговарајућа инструкција у циљу да се „нација задржи, анимира и очува у верности” а цару не учини никаква штета.⁷⁶

Боравећи у Бечу, епископ Исаија могао је да непосредније прати политику Двора и да се заузима за решавање питања која су се тичала српског народа, међу којима је било и додељивање пуковничког чина Јовану Текелији, за које се Исаија и лично залагао код Дворског ратног савета.⁷⁷ Но, како је питање Народног сабора бивало све ургентније, закључио је да је потребно да пође у „Доње крајеве”, односно у додељене му дијецезе и

⁷⁴ *Истио*, III, 59–62.

Ову Конференцију помиње и Рад. Грујић (*Прилози*, 58) наводећи само препоруку да се црквени поглавар Срба у Монархији „прогласи потпуно независним од свих патријараха под Турцима, али да ни сам не може носити име патријарха”. Аутор, иначе, греша кад као члана Конференције наводи *Угарску* дворску комору у Бечу уместо *Царску* (Аустријско-чешку) комору.

⁷⁵ Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 58.

⁷⁶ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 65–66.

⁷⁷ *Истио*, III, 75.

Војне границе, у којем циљу му је Ратни савет дао одобрење уз упутство генералу Нехему у Петроварадину да му за време тамошњег боравка пружи заштиту и потребну помоћ свуда где то неће бити на штету царске службе.⁷⁸

Епископ Исаија је, свакако, био обавештен да се у Карловцима, у кругу сремског митрополита, епископа Стефана Метохијца озбиљно расправља о предстојећем Сабору и о основном питању о односу према Пећкој патријаршији, односно о црквеном јединству или о одустајању од њега прихватањем жеље Бечког двора да се прекину везе са Патријаршијом у Турској држави, чему се и он, Исаија, као црквени реал-политичар, почео да приклања. Показало се, међутим, да се већина у српском друштву и цркви залагала за јединство с Пећком патријаршијом и да је по одобрењу генерала Нехема 29. септембра 1707. у Карловцима одржала збор на коме је и он присуствовао, а на коме је решено да се „од наше пећске столице на можемо одвојити, јер је тамо већ блажено преминули патријарх другога патријарха поставио на своје место, те, дакле, на једној столици два патријарха не могу бити; а како је ова наша (патријарашка) столица (у Пећи) допуштена благословом четири велика патријарха (цариградског, александријског, антиохијског и јерусалимског) ми се од ње не можемо оделити ... јер када би се ми од ове столице оделили били бисмо одлучени и од ова четири патријарха, и од целе цркве источнога обреда, и од свештенства”. Стога су молили да им цар дозволи да у смислу дарованих и потврђених привилегија могу себи изабрати „једнога митрополита за пастира нашега, који ће управљати нама и нашом црквом у Крушедолској Митрополији”⁷⁹

По мишљењу Рад. Грујића, епископ Исаија залагао се да се од Двора тражи дозвола за наслов „патријарха и архиепископа”, за поглавара Српске цркве у Хабзбуршкој монархији зато што су све привилегије од 1690. до 1695. издате на *име архиепископа* а њихова потврда из 1706. на *име патријарха*, па се бојао да царске власти могу порећи важење привилегија, ако црквени и народни старешина не би носио то име.⁸⁰

Иначе, на том збору Исаија није прошао без оштрог оспоравања својих ставова и директних увреда, због којих су се његове присталице, као мањина, првенствено крушедолски калуђери, пожалили генералу Нехему, молећи га да и лично помогне да баш Исаија, као најзаслужнији и најпогоднији буде изабран и постављен на митрополијски трон.⁸¹

У међувремену, цар је и формално одобрио одржавање Сабора и именовање Кристофора Гаријена за његовог комесара и о томе преко Дворског ратног савета обавестио српски народ.⁸² Недељу дана касније, 23. августа Ратни савет обратио се епископу Исаији као царском саветни-

⁷⁸ *Истио*, III, 74.

⁷⁹ Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 59–60.

⁸⁰ *Истио*, 60.

⁸¹ *Истио*, 60–61.

⁸² *Истио*, 58–59; Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 76.

ку, јенопољском, сегединском и бачком митрополиту и гретешком архимандриту да ће бити благонаклон према његовој молби да се како њему тако и његовим наследницима, заувек и неопозиво (*jure perpetuo et irrevocabili*) додели и потврди право на манастир Гретег пошто претходно саборски комесар Гаријен о томе пошаље потребну информацију.⁸³ На основу тог титулисања дало се наслутити да ће Двор и Ратни савет заузети позитивно држање према избору епископа Исаије за српског архиепископа. Али, и надаље остало је спорно питање односа новог архиепископа и цркве као целине према Пећкој патријаршији, па је, стога, 21. октобра одржана још једна седница Министеријалне конференције, на којој је донета одлука да се не дозволи зависност Крушедолске митрополије од Пећке патријаршије „због опасности да се Срби поврате натраг под Турке и да би се лакше могла спроводити унија међу њима”.⁸⁴

Из опширнијег протокола са те седнице, могу се сагледати дилеме пред којима су се нашли њени учесници, укључивши и нове чланове, грофа генерала Ернеста Гундакера фон Херберштајна и генерала грофа Леополда фон Шлика, којима се у другом делу седнице прикључио и комесар Гаријен. Пошто се од тога да се не дозволи избор патријарха него само архиепископа, и то између тројице кандидата, што ће цар препустити Сабору како се не би изазвало незадовољство народа. С обзиром на чврст став већине народних представника да се у Крушедолу бира само митрополит потчињен Пећкој патријаршији, поставило се питање да ли да Гаријен буде упућен на Сабор, али је то ипак препоручено пошто избор нема вредности без потврде од стране цара, па је Гаријену препуштено да поступа према процени ситуације на самом Сабору, а тим да избегне да изазове незадовољство народа. Као битно, требало је да спречи превелико мешање духовних лица у световне ствари и зависност новостворене Митрополије од Пећке патријаршије. У погледу епископа Исаије као кандидата, није било никаквих сумњи: нека га Гаријен наименује да би се избегло бирање које увек може бити неизвесно!⁸⁵

На основу тих закључака, цар је 29. октобра 1707. потписао инструкцију за саборског комесара Гаријена, у којој се каже, ако приметити да се Сабор приклања избору епископа Исаије, нека га одмах, у његово царско име „наименује и постави”, да избегне потчињавање Пећкој патријаршији, као и да не дозволи да митрополит „као што се могло слутити, не присвоји себи право владања над читавим рацким народом” него само над клиром али без права да поставља виша црквена лица, као епископе, без његовог царског одобрења.⁸⁶

Док се у Бечу овако расправљало о српском питању, у Карловцима је дошло до самоиницијативног окупљања на које су карловачки и петрова-

⁸³ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 77–78.

⁸⁴ Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 61.

⁸⁵ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 81–83.

⁸⁶ *Истио*, III, 86–89; *Беседа*, 1869, 139–143.

радински епископи позвали неке граничарске капетане, калуђере и сеоске кнезове у намери да на годишњицу смрти патријарха Арсенија Чарнојевића бирају новог патријарха. Сазнавши за то, генерал Нехем је у Карловце послао оберкапетана Хаџи-Мојсеја Рашковића и капетане Константина Рунића из Ковиља и Исака Поповића из Баноштра да извиде шта се тамо дешава; њима је објашњено да су епископи сматрали да ће се у заказано време на годишњи помен сакупити много народа и да је ради уштеде новца најбоље да се тада обави избор Чарнојевићевог наследника и потом да се моли цар ради потврде тог чина. У том смислу су окупљени представници народа комесару Гаријену упутили представку с молбом да је препоручи цару и убрза цео поступак, уверени да не чине ништа недозвољено у односу на царску резолуцију. Пошто су потом дошли код Нехема у Петроварадин, изјавили су да ће, ипак, сачекати одлуку Двора и долазак комесара Гаријена, али с тим да се то колико-год је могуће убрза.⁸⁷

У време док се ово одиграло у Срему, Дворска министеријална конференција се поново, уз суделовање саборског комесара Гаријена, састала ради расправе о Српском сабору и избору Чарнојевићевог наследника. Гаријен је изнео предлоге од девет тачака о потврди избора, годишњој дотацији новоизабраног архиепископа, слободи вероисповести, равноправности Срба са Немцима по слободним градовима и жупанијама, као и о издвајању посебне територије за Србе у Угарској. На то је донет закључак да би било најбоље да Гаријен избегне предлагање решења и да их одложи „за боља времена”. Око издвајања територије било је већ раније великих тешкоћа, а да сада није време да се говори о тој ствари.⁸⁸

Иако се на Двору сматрало да ће наследник патријарха Чарнојевића бити епископ Исаија и да његов избор не би требало отежавати и иритирати народ, који је подносио велике жртве у рату против Ракоцијевих куруца, неки до данас непознати чиниоци, вероватно из прозелитских католичких кругова у Бечу, покушали су да на нелегалан начин на чело Српске цркве доведу неког самозванца изван редова српског народа, вероватно унијата, односно псеудо-православца кога би цар потврдио и натураио цркви и народу. Исаија је сазнао за то па се (неутврђеног датума у току 1707) жестоким протестом обратио цару Јосифу I, упозоравајући да је привилегијама, које је и он, као цар, потврдио, српском народу загарантовано право на избор митрополита односно патријарха из своје средине, од свог језика и по својој слободној вољи преко депутираца из цркве и народа, па стога никакав самозвани претендент на тај положај нема право да од њега тражи наименовање за архиепископа.⁸⁹

Негде после тога, епископ Исаија поново се обратио цару због неког списка, који му је нечијом омашком дошао до руку, у коме су српска нација, црква, религија и он лично били изложени денунцијацијама, а од кога

⁸⁷ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 90–91.

⁸⁸ *Истио*, III, 91–92.

⁸⁹ *Истио*, III, 95–96.

оне потичу морао би знати референт у Дворском ратном савету, генерал Јохан Тил. Пошто тај клеветнички спис, који иде против српских привилегија, потврђених од самог владара, може изазвати узнемирење у народу, Исаија је молио да се и њему и народу пружи задовољштина у односу на тог денунцијанта, на што он рачуна с обзиром на своју и народну верност према владару.⁹⁰ У Бечу се, међутим, ђутке прешло преко тога, али су, пак, престале интриге против епископа Исаије.

У исто време, децембра 1707. епископ Исаија добио је снажну подршку од стране братства манастира Крушедол, које се обратило генералу Нехему молбом да код комесара Гаријена подржи избор Исаије за Чарнојевићевог наследника пошто је најзаслужнији за тај положај и најпогоднији да отклони преступе и заблуде у народу и увећа славу православне цркве, а ако до тог избора и његове потврде не дође, кривица за рђаве последице неће се моћи приписати њима него онима који би за то звање неког другог изабрали.⁹¹

Комесар Гаријен стигао је у Петроварадин и 10. децембра о томе обавестио Дворски ратни савет. Сазнавши за то, српски народни прваци замолили су га да дође у Карловце где су се они већ сакупили. Гаријен се одазвао позиву, а у Карловцима је био дочекан од четворице епископа, калуђера, официра и кнезова, који су га врло учтиво поздравили а потом се посаветовали и послали му као своје делегате пуковника Хаџи-Мојсија Рашковића и Вулина Илића те капетана Хаџи-Манојла Николића из Пеште, који су му изнели молбу да се одржавање Сабора одложи за 6. јануар 1708, пошто пре тог датума на њега не би могли стићи депутирци из удаљенијих крајева па би избор митрополита само од депутираца из области ближе Карловцима могао изазвати не само велики скандал него и побуну у народу. Замолили су, такође, да новоизабрани митрополит буде одмах пред народом, уз уобичајену церемонију, проглашен и пре него што уследи потврда избора од стране владара, пошто би тако били избегнути двоструки трошкови. О свему томе Гаријен је 17. децембра обавестио Ратни савет у Бечу.⁹²

Пошто се Дворски ратни савет сагласио са предлогом да се Сабор одржи 6/18. јануара 1708, то је и обављано у манастиру Крушедол у присуству депутираца из три сталежа – црквеног, војничког и грађанског –, којим је фактички установљена Крушедолска митрополија.

Отворивши заседање Сабора, комесар Гаријен је саопштио захтеве Двора, који су се састојали у следећем: 1. Новоизабрани митрополит пре објављивања избора треба да положи заклетву на верност и послушност цару, 2. Устоличење митрополита треба и он и народ да сматрају као царску милост; 3. Митрополит треба лично да моли цара ради потврде свог избора; 4. „Да како будући митрополит, тако и епископи и целокупно све-

⁹⁰ *Истџо*, III, 98–99.

⁹¹ *Истџо*, III, 107.

⁹² *Истџо*, III, 108–109.

штенство, не сме захтевати да зависи од Пећке Патријаршије, нити од осталих Турском Царству потчињених Патријаршија, а нарочито ако би та зависност односила се и на темпоралиа”; 5. Новоизабрани митрополит не сме ни на који начин да себи присвоји власт над целим рашанским народом, него само над свештенством у чисто духовним и црквеним стварима, и, најзад, 6. Да митрополит својим ауторитетом не може да потврђује епископе пошто то право цар задржава за себе, а митрополит мора да га за то замоли.⁹³

Сабор је на то одговорио својом представком, којом је прва три захтева Двора без резерве прихватио, а у погледу четвртог изјавио да је „одлучно противно нашем обреду, да новоизабрани митрополит не буде зависан ни у духовним стварима од Пећскога Патријарха и од остала четири Васељенска Патријархата у Турској Империји, те ми од те зависности нисмо вољни одступити. Али, што се тиче темпоријала пристајемо, да у томе немамо од њих нити какве зависности, нити уточишта; а не може се показати ни један пример, да је икада и раније наш архиепископ покушавао што чинити противно царским намерама и интенцијама нити да би од сада то покушавати хтео”.⁹⁴

У погледу петог захтева Двора, Сабор је изјавио да је у Привилегијама изричито (*Per expressum*) наведено да цео народ зависи од митрополита као од своје црквене главе како у духовном тако и у световном погледу, на чему Сабор инсистира, али тако да се митрополитов ауторитет не протеже и на оно што се тиче царске службе. Најзад, у вези са последњим, шестим захтевом, Сабор је инсистирао да се у духу Привилегија поштује право митрополита да поставља и посвећује епископе па да *по њом* за то тражи потврду од владара. Свему томе депутирци су додали и молбу да за митрополита могу кандидовати три лица од којих ће једнога изабрати.⁹⁵

Иако су се захтеви Двора и жеље Сабора у три тачке (IV, V, VI) увелико разилазили, комесар Гаријен је допустио да се обави избор новог митрополита, пошто му је у инструкцији наглашено, ако закључи да су депутирци склони избору епископа Исаије, да га може „одма наименовати и поставити”. На то депутирци једногласно изабраше епископа Исаију за митрополита, и на следећи начин засведочише:

„Ми ниже подписани, јако духовниј тако и свјетскиј всјечстниј сбор с[а]ставихом и првеје имјеновахом Царскују светују и свешчену обител Монастир Крушедол, јеже бити Катедра митрополитскаја свему словјено сербскому нашему народу под властију свјетлаго римскаго ћесара бивајемоју. Потом начјехом јединодушно промотреније имјети когоби прво светитеља себје поставили ... по свето восточној цркви правилу и по милости-

⁹³ *Истѡ*, III, 121; Рад. Г р у ј и ћ, *Проблеми истѡрије Карлов. митрополије*, 61: наводи само 4. тачку о односу према Пећкој патријаршији.

⁹⁴ Рад. Г р у ј и ћ, *Проблеми истѡрије Карлов. митрополије*, 62.

⁹⁵ Сл. Г а в р и л о в и ћ, *Извори о Србима*, III, 119–120.

вих превелегијах свјетлости ћесарској дондеже господ и болше о нас произволит и по многому размотренију нашему опшче и једино душно сложивше мисл *Произбрахом* бити, и *имјеновахом* првјејшаго и начелнејшаго митрополита, господина Исаију Дијаковића Здешњему нашему словјено-сербскому народу под власти ћесарскија свјетлости обрјетајушчаго сја и имјеновавше, и показавше ...”⁹⁶

После избора, митрополит Исаија одмах је инсталиран, пошто је пред целим Сабором положио заклетву верности цркви, цару и пећком патријарху, којом се обавезао да ће се држати свих закона цркве грчког обреда, односно Пећке патријаршије, „да ће светог и блаженог архиепископа пећког и патријарха српског увек признавати као свога старешину по првопрестону и у духовним стварима увек од њега зависити”.⁹⁷

Непосредно после инсталације и заклетве, митрополит Исаија обратио се комесару Гаријену да од цара издејствује потврду његовог избора и избора четворице епископа (Стефана Метохијца, сегединског и бачког, Атанасија Љубојевића, зринопольског, личко-крбавског и Карловачке границе, Софронија Подгоричанина, доњославонског и маловлашког, и Вићентија Поповића, будимског и столно-београдског), као и да му цар док не потврди његов избор за митрополита, изда *йаиџенџи уверавања* да ће Сремска епископија увек бити седиште Митрополије која ће увек имати право посвећења свих других епископија, као и да ће Митрополија увек у духовним стварима (in Spiritualia) зависити од четири васељенске и Пећке патријаршије и слободно бирати место свог постојања. Да му се као јенопольском епископу и његовим наследницима потврди донација на манастир Гргетег, Нерадин и Банковце, да се у време упражњене Митрополије увек именује епископ-администратор који ће управљати Гргетегом, Нерадином, Банковцима и Даљским спахилуком. Потом да му се као митрополиту омогући да епископа који би се поунијатио може лишити епископата и поставити другога, као и да не буде потврђен нико од епископа, уколико не добије митрополитов патент (грамоту) и његову препоруку за потврђивање избора.⁹⁸ Истовремено је комесару упутио протест због изјаве губернатора Одескалкијевог спахилука да је Одескалки „деспот и патријарх Србије” и да ће управљати целим српским народом и у црквеном и у световном погледу, будући да му је цар продао народ Срема. Он је већ и раније, као изасланик патријарха Арсенија на увођењу Одескалкија у посад, протествовао због тога, пошто то противречи привилегијама по којима само српском архиепископу припада право управљања српском црквом.⁹⁹

⁹⁶ *Истџо*, III, 122; *Беседа*, 1869, 155.

⁹⁷ *Беседа*, 1869, 156; Рад. Грујић, *Проблеми историје Карлов. митрополије*, 62.

Обраћајући се руском цару Петру Великом, митрополит Исаија је нагласио да је избор извршен „по старовремену световасточному христијанском Православному нашем обичају ... обште саборно јако духовноје и мирскоје сословије” (Јов. Радонић, *Римска курија*, 153; Епископ Сава, *Српски јерарси*, 206)

⁹⁸ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 142–143.

⁹⁹ *Истџо*, III, 127.

Обавивши најнужније текуће послове, митрополит Исаија се средином фебруара 1708. упутио у Беч ради потврде избора епископа, као и потврде његовог избора за митрополита Срба, Русина и Влаха, као и ради дозволе да Сремски и Осечки округ са Јенопољском епископијом буду потчињени њему као крушедолском митрополиту од кога ће зависити све епископије, епископи и цела нација.¹⁰⁰ Потом је цару предао изводе из петнаест саборских постулата у вези са потврдом избора, поседа Даља, митрополитске дотације од 3.000 форинти годишње, молбе у вези вашара, донације на манастир Гргетег, Нерадин и Банковце, донације манастира Крушедола на поседе дароване од стране деспота Јована Бранковића, молбе Срба у Будиму ради равноправности са грађанима других националности, молбе становника Срема и Бачке за олакшање поданичких обавеза, молбу за откуп Карловчана од работе и подвоза и друго.¹⁰¹ Посебну представку цару поднео је ради права на одржавање једног годишњег вашара у Крушедолу и три вашара у Даљу, позивајући се на исто право дато патријарху Чарнојевићу на поседу Сечуј.¹⁰²

На Двору је било воље да се решавају мање значајна захтевања Срба, првенствено због њиховог учешћа у борбама против Мађара, али су сва важнија питања заобилажена и одлагана „за боља времена”. Но, то није обесхрабрило митрополита да Двор и Дворски ратни савет подсећа на дата обећања и на поштовање српских привилегија. Исаија је знао да је народ и његова права потребно заштитити и са мађарске стране, преко Угарског сабора у Пожуну и Угарске дворске канцеларије у Бечу, љубоморних чувара угарске државности, од чијих је закона и уредаба увелико зависило и положај Срба у Угарској, посебно у жупанијама и слободним краљевским градовима. Митрополит Исаија је сматрао да је за Србе од највећег значаја да оживотворење њихових привилегија може бити задовољавајуће само ако их призна и у своје законодавство укључи Угарски сабор. Он се стога, чим је стигао у Беч ради потврде свог избора, обратио председнику Дворског ратног савета, принцу Евгенију Савојском и указао на то да му као „глави нације” (*Caput Nationis*) припада право да у њено име учествује на заседању Угарског сабора и да му се, сходно његовом звању и положају, одреди одговарајуће место на њему. Принц Евгеније је молио да преко Тајне дворске канцеларије посредује код Угарске дворске канцеларије ради позитивног решења како се не би десило да се његовим непозивањем на Сабор не би побуђивала никаква сумња „нити вређао његов ауторитет који му дају привилегије потврђене од стране цара.¹⁰³ После тога, митрополит Исаија обратио се и цару Јосифу I, изјављујући да је

¹⁰⁰ *Исџо*, III, 144.

¹⁰¹ *Исџо*, III, 175–178.

¹⁰² *Исџо*, III, 174–175.

¹⁰³ *Исџо*, III, 173; Рад. Г р у ј и ћ, *Тражење митрополиџа Исаије Баковића 1708. да му се да место у Угарском парламентију*, Гласник Истор. друштва у Новом Саду, књ. VIII, Срем. Карловци 1935, 112.

спреман да пође на Угарски сабор пошто је сазнао да је на Сремску жупанију већ упућен позив за то заседање, а пошто је његово митрополитско седиште у Срему, сматра да позив треба да важи и за њега.¹⁰⁴

Обраћање принцу Евгенију и цару није било без учинка, па је уследила царска одлука да позив на Сабор, тзв. Regales, буде упућен Скупштини Сремског и Бачког округа, што је митрополит схватио да се позив односи на српски народ, па је у представци упућеној цару пре 24. априла 1708. известио да је предвидео да из сваког округа (Срема и Бачке) по два народна депутирца упути на Сабор на коме је требало да у једанаест тачака изнесу гравамина и постулата, односно политички и друштвено-економски програм српског народа, и то:

1. Да на основу цареве одлуке из 1694. српски народ добије своју посебну, националну територију;

2. Да Сремски и Бачки округ, манастир Гргетег са Нерадином и Банковцима, посед Даљ и Јенопољска епископија, који му припадају као архиепископу, после његове смрти трајно припадну Крушедолској митрополији, односно митрополитима, да од смрти једног до избора другог митрополита њима управља од народа изабрани епископ-администратор; да и у том времену епископима, калуђерима и свештеницима буде омогућено да обављају канонске визитације, односно да у духу привилегија уживају своје приходе, као што чине католици, да православни становници буду поштеђени светковања католичких празника и да празнују само сопствене, по старом календару;

3. У случају ако би седиште Митрополије било изгубљено (у рату са Турцима), митрополиту би требало дозволити да изабере где год жели ново седиште и да и надаље задржи право на посвећивање епископа, а епископима забрани да за живота уступају, дарују или отуђују другима своје епископије мимо архиепископа нити да без његовог одобрења потврђују било које црквено лице;

4. Ако би се десило да митрополит, епископ или било које свештено лице напусти православље и пређе на унију, а да би се због тога избегла конфузија у цркви и народу, такво лице треба да буде лишено дотичног звања и замењено другим лицем;

5. Да официри и војници, кад дође до мира у држави, задрже своја звања и достојанство и не буду преведена у сталеж кметова („ad rusticitatem”);

6. Да српски племићи и грађани у жупанијама и слоб. краљевским градовима буду примани у скупштине и сенате равноправно с Немцима и Мађарима са правом на исповедање сопствене вероисповести, као и да се нико од Срба, било ког сталежа и у било којим околностима, не оптерећује више него Немци и Мађари нити да се српски трговци, племенити или неплеменити, приморавају на већу тридесетнину или царину;

¹⁰⁴ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 174; Рад. Грујић, *Тражење митрој. Исаије Ђаковића*, 112.

7. Да се неопозиво поштују уговори које би сељаци српске нације (*Incolae nationis nostrae*) са својим земљишним господарима-спахијама склопили по слободној вољи (*bona fide*), односно да не могу бити поништени на њихову велику штету;

8. Да српска нација у личности својих црквених достојанственика и барона буде редовно позивана на Дијету у Угарској и припојеним јој земљама и да имају место и глас (*sedem et vocem*) у њима, као што је било пре турског освајања Угарске кад су српски деспоти били барони Угарске круне, о чему сведоче декрети угарских краљева, као и водећи аустријски и мађарски историчари, да им се посвуда и у сваком државном сабору дозволи да имају своје чланове црквеног и световног сталежа као сталне, који би бдели над њиховим народним привилегијама;

9. Да им се на Сабору прокламује и у законе инартикулише да свуда у Угарској и припојеним јој земљама имају слободу вероисповести, као и да им се дозволи да своје унутрашње црквене и световне ствари решавају по сопственом начину и старинском обичају и да према својим потребама слободно могу имати и одржавати своју скупштину (сабор);

10. Да на основу закона краља Матије и Ладислава, као и националних привилегија, буду ослобођени од давања десетине, коју треба да дају својој цркви и свештенству, и

11. Да им се привилегије и патенти добијени од цара Леополда 1690, 1691, 1695, а потврђени од цара Јосифа 1706. године, не само у потпуности и без икаквих клаузула (којима се тежило њиховом ограничавању) и дословно поштују под претњом тешке одговорности за све оне који би их повредили.¹⁰⁵

Ова постулата и гравамина Дворска министеријална конференција уз суделовање саборског комесара Гаријена разматрала је 24. маја 1708. и предложила да се потврди избор Исаије Ђаковића за митрополита, да му се Даљски посед уступи али не као наследно добро, одреди тражена дотација, дозволе вашари а за низ захтева да се чека Гваријенов извештај, односно да се одложе за следећу конференцију. У погледу архиепископске резиденције у Крушедолу није ништа решено, а у погледу светковања католичких празника да се поступи као у случају лутерана и не приморавају да их празнују. Најзад, у погледу присуствовања Угарском сабору да се Мађари не иритирају него да се с њима договара да и Срби добију своје представнике у њему.¹⁰⁶

Истог дана, 24. маја 1708. цар Јосиф I, најзад је свечаним актом потврдио избор Исаије Ђаковића за митрополита и архиепископа „илирске или рашанске нације” и санкционисао привилегије које је његов претход-

¹⁰⁵ Јован Рајић, *Историја*, IV, 420–428; Гаврило Витковић, *Српски историјски и књижевни споменници*, Гласник Срп. ученог друштва, књ. 67, Београд 1887, 184–189; Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 191–196; Ј. Радонић, *Римска курија*, 469: доноси сажету и непотпуну интерпретацију тог списка.

¹⁰⁶ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 196–197.

ник доделио истом народу под условом непоколебиве оданости и верности његовом царском дому. Цар је нагласио да митрополиту даје власт да у целој својој Митрополији може обављати све митрополијске функције своје цркве и вероисповести и служити се „свима правима, статутима, дозволама, слободама, прерогативима, изузецима и привилегијама.“¹⁰⁷

Митрополит Исаија могао је бити задовољан тим царевим чином, јер је њиме учвршћен његов лични положај и испоштовано привилегијално стање српског народа, па је могао да се окрене и према другом важном политичком циљу – укључивању свог народа у угарско законодавство увођењем српских депутираца у Угарску дијету и инартикулацијом привилегија, чему је угарска страна пружала отпор јер је српске привилегије, као акт царске власти, сматрала неспојивим са својим уставом и јединством Краљевине Угарске. Кад је на дан 24. јуна 1708. то питање поново изнето пред Дворску министеријалну конференцију, која је требало цару да предложи коначно решење, уследио је њен двосмислени одговор: теоријски позитиван практично негативан. Констатовано је, наиме, да би Угарска дворска канцеларија могла да за Србе пошаље позив на Сабор као позив на „турске жупаније” (а не изричито на Србе) али да се то не може учинити за предстојеће заседање Сабора, а цар ће Србима показати своју милост тако што ће њихове привилегије, које је већ потврдио, штитити и задржати.¹⁰⁸

Била је то последња препорука са „превишњег места”, која је митрополиту Исаији Баковићу остала непозната, пошто га је „изненада”, 20. јула 1708. покосила смрт у Бечу, после које је уследила његова сахрана у „Катедри митрополијској всего словено-српског народа” – манастиру Крушедол.

А, у вези са смрћу митрополита Исаије, мислим да довољно убедљиво изгледа суд Јована Радонића: „Ако имамо на уму тајни предлог језујите Хевенешија цару, да се Исаија било којим путем уклони, ако се узме на ум тај факт, да је митрополит Исаија, одмах при ступању у ново достојанство, веома енергично устао у одбрану вере и народности, не може човек никако да се отме мисли, да су се меродавни у Бечу 1708, можда, сетили ранијега предлога Хевенешија, те тако српском народу убрзо опет дали прилике да води бригу око попуњења митрополитске столице. Али је сигурно то, да је смрћу Исаијином сишао у гроб један од најзначајнијих архипастира српских”.¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Исџо*, III, 198–199.

Према Рад. Грујићу (*Проблеми исџорије Карлов. митрополије*, 65) Двор је све до тада одуговлачио са потврдом избора „пошто није могао лако да пређе преко чињенице тако свечано на сабору изражене и снажно наглашене у заклетви митрополитовој, насупрот одлучном противљењу државних власти, о канонској зависности Крушедолске митрополије од Пећке Патријаршије”.

¹⁰⁸ Сл. Гавриловић, *Извори о Србима*, III, 205.

¹⁰⁹ Ј. Радонић, *Слике из исџорије и књижевности*, 287.

ISAIJA ĐAKOVIĆ

Archimandrit von Grgeteg, Bischof von Jenopolje und Metropolit von Krušedol

Slavko Gavrilović

Zusammenfassung

Auf Grund der sämtlichen historiographischen Literatur und der veröffentlichten archivalischen Quellen rekonstruiert der Autor den Lebensweg und die politische Tätigkeit des Metropoliten von Krušedol Isaija Đaković in der Zeitspanne von 1690 bis 1708, bzw. seit der Auswanderung der Serben in das Österreichische Kaisertum bis zu seinem Tod. Im ersten Teil des Artikels stellt der Autor den Isaija Đaković in seiner erstklassigen Rolle dar, d.h. als den bedeutendsten Mitarbeiter des Patriarchs Arsenije III Černojević und als eine erschaffende und leitende Person der „Aussenpolitik“ des serbischen Volks im Kaisertum. In dem zweiten Studieteil ist seine Tätigkeit als der „ehrenwürdige“ und der „echte“ Metropolit in den politischen Gelegenheiten gezeigt, in denen man den Schutz der, durch Privilegien der österreichischen Kaiser erhaltenen Völkerrechte, wie auch die Erteilung der Gesetzkraft dieser Rechte seitens des Ungarischen Landtags beanspruchen sollte.

Der Autor hielt auf den Fragen über die Auswahl des Bischofs Isaija für den Metropolit, auf seine Verhältnisse zum Wiener Hof und zum Patriarchat in Peć an, dann auf die Themen, die aus dem österreichisch-türkischen Krieg, dem Rakoczi-Aufstand, dem sozial-ökonomischen Zustand des serbischen Volks, der Abwehr vom Unieren, den Ansprüchen auf freie Nationalterritorien hervorgegangen sind. In den Fragen der Klöster- und Metropolitensitze, des Kirchenzehntels, der serbischen nationalen Volkswehr war die Rolle des Metropoliten Isaija Đaković auch sehr wichtig und beträchtlich.

Мoмир Самарџић

„ЊЕГОВО КРАЉЕВСКО ВИСОЧАНСТВО КНЕЗ МИЛАН“

О настојању српске владе да српском кнезу буде призната
титула „Краљевско Височанство“ 1878. године

САЖЕТАК: После проглашења независности Србије уследила је и измена титуле кнеза Милана. Уместо титуле „Светлост“ српски кнез узео је титулу „Височанство“. Убрзо је, међутим, стигла вест из Букурешта да је румунски кнез узео титулу „Краљевско Височанство“. Српска влада покушала је издејствовати исту титулу за кнеза Милана, али је аустроугарска влада спречила ове покушаје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, Аустроугарска, кнез Милан, промена титуле, 1878.

Година 1878. донела је Србији дуго прижељкивану државну независност. Савезништво Србије у рату против Османског царства руски делегати у Сан Стефану наградили су независношћу, а на конгресу у Берлину, ревидирајући одредбе Санстефанског уговора, представници великих сила признали су нови положај кнежевине. Са вазалним положајем Кнежевине Србије до 1878, односно до стицања независности, била је повезана и кнежевска титула српског владара. Владар вазалне државе није могао носити краљевску титулу која је била резервисана за владаре независних држава. У првој деценији владавине Милана Обреновића у више наврата размисљало се о проглашењу независности, односно о подизању Србије у ранг краљевине.

Први покушај проглашења Србије краљевином и кнеза Милана краљем, планиран као део прославе стицања пунолетства 1872, није донео успех. Суочени са снажним противљењем Русије, којој су се обратили са овом идејом, намесници су били принуђени да је напусте.¹ Европске силе биле су, пре свега, заинтересоване за очување постојећег стања на европском југоистоку, које би проглашење Србије независном неизоставно поре-

¹ Ј. Ристић, *Свољашњи одношаји Србије новијег времена*, III, Београд 1901, 333–336.

метило. Идеја намесништва дошла је управо у време када су три европска царства – Немачка, Русија и Аустроугарска, приближавала ставове о судбини Османског царства стварајући основе споразума међу савременицима и у историографији познатих под називом Тројецарски савез или Савез три цара. Сличну судбину доживео је и нови покушај четири године касније, у време прекида непријатељства током Првог српско-турског рата. „Делиградски догађај“, односно проглашење Србије за краљевину, а кнеза Милана за краља, од стране команде тимочко-моравске војске на челу са руским генералом Черњајевим, поново је непријатељски дочекано од стране Русије, а о наклоности Аустроугарске према овом чину није могло бити ни говора. Суочен са јасно израженим противљењем кнез Милан одмах се одрекао било каквих веза са дешавањима на Делиграду.² Могуће је да се о проглашењу краљевине размишљало после успешно завршеног рата са Османским царством 1878. Код представника великих сила у Београду нису у том смислу чињени никакви кораци, али је влади јасно стављено до знања да такав чин неће наићи на благонаклоност сила.³ Одлукама Берлинског конгреса независност је добила *Кнежевина Србија*, уз бројне услове који су нарушавали њен суверенитет.

Пре ступања на снагу одредаба Берлинског уговора било је неопходно да га ратификују све силе потписнице, као и све балканске државе чију судбину је уговор одређивао. Народна скупштина Србије прихватила је конгресне одлуке на тајној седници 13. јула 1878. Када је процес ратификације уговора од стране великих сила био завршен Србија је била у могућности да прогласи своју независност. Символично, на рођендан кнеза Милана 10. августа, објављена је прокламација којом је проглашена независност, а истовремено су, уз прокламацију, у службеном гласилу *Српским новинама* објављене одредбе Берлинског уговора које су се односиле на Србију.⁴

Интересантно је, међутим, да у време проглашења независности није било речи о подизању независне кнежевине у ранг краљевине иако су преке вазалног положаја биле уклоњене. Нема сумње да је на размишљања српског кнеза и владе одлучујуће утицао негативан став који су према том питању имали представници великих сила, односно њихове владе. Средином 1878, и пре и после конгреса, Србија је била без стварне дипломатске подршке иједне велике силе. Сваку наклоност Велике Британије, која је имала одлучујућу реч на конгресу, Србија је изгубила оног тренутка када је упркос саветима великих сила 1876. објавила рат Османском царству. Наклоност Аустроугарске, уз чију помоћ је Србија у Берлину осигурала

² С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Сабрана дела Слободана Јовановића, 4, Београд 1990, 320–323.

³ Р. Љушић, *Историја српске државности*, II, Београд 2001, 186–187.

⁴ *Скупиштинске беседе краља Милана. О стотидесетогодишњици рођења (1854–2004)*, приредили Д. М. Ковачевић и М. Самарџић, Нови Сад 2005, 68–70; *Српске новине*, бр. 177, 10. август 1878.

територијално проширење, била је веома ограничена и престајала је при помену уступака који се нису чинили неопходним, који су могли да ојачају положај и углед Србије и који нису одговарали интересима Двојне монархије. Проглашење краљевине било би такав чин. У Београду значајнију подршку нису могли очекивати ни од Русије, посебно после разочарања руском политиком у завршној фази Велике источне кризе. Русија је српској влади и 1872. и 1876. отворено ставила до знања да неће подржати проглашење Србије за краљевину.

Суочени са негативним ставом сила у Београду нису размишљали о проглашењу краљевине. На седници владе 20. августа прихваћен је предлог да кнез Милан уместо титуле „Светлост“ узме титулу „Височанство“, која је више одговарала владару независне државе. Исту титулу понела је и кнегиња Наталија, док је титула „Светлост“ припала младом кнежевићу Александру.⁵ О промени у титулисању кнеза дипломатски представници великих сила у Београду формално су обавештени 15. септембра.⁶ Нову титулу кнезу је крајем септембра вероватно прва признала Аустроугарска,⁷ почетком октобра то су учиниле Русија и Италија,⁸ а у новембру Француска и Велика Британија.⁹ Упоредо са признавањем нове титуле започело је и подизање ранга дипломатских представништава великих сила у Београду – уместо конзула велике силе су у Београду постављале министре резиденте.¹⁰

Неколико дана после формалног обавештавања представника великих сила о промени у кнежевској титули српску владу чекала је непријатна вест. Румунски конзул у Србији обавестио је 22. септембра Министарство иностраних дела Србије да је румунска влада одлучила да румунски кнез Карло узме титулу „Краљевско Височанство“.¹¹ Велике силе признале су

⁵ *Закључци седница Министарског савета Србије 1862–1898*, приредио Никола П. Шкерковић, Београд 1952, 355

⁶ Заступник министра иностраних дела аустроугарском конзулу, Београд, 15. септембра 1878, Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела, Административно-правно одељење (=МИД–А), 1878, деловодни протокол, № 3593. У белешци уз текст записано је да су о истом обавештени сви представници великих сила.

⁷ Аустроугарски конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 12. октобра 1878, исто, № 3846.

⁸ Министар резидент Русије Министарству иностраних дела Србије, Београд, 13. октобра 1878, исто, № 4135; италијански конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 16. октобра 1878, исто, № 3935.

⁹ Француски конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 20. новембра 1878, исто, № 4558; британски конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 30. новембра 1878, исто, № 4779.

¹⁰ Пре 1878. велике силе су, у складу са правима признатим од стране Порте, отвара-ле конзулате у појединим деловима Османског царства. Први конзулат у Србији отворила је 1836. Аустрија, а убрзо су, следећи њен пример, то учиниле и остале велике силе. (Р. Љу-шић, *нав. дело*, 193) Нови државни статус Србије после стицања независности налагао је потребу подизања ранга дипломатских представништава.

¹¹ Дипломатски агент Румуније Министарству иностраних дела Србије, Београд, 22. септембра 1878, АС, МИД–А, 1878, деловодни протокол, № 3778.

такву одлуку, а Аустроугарска је у Букурешту поставила дипломатског представника у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра, односно ранг више од министра резидента. За српску владу вести из Букурешта нису биле потпуно изненађење. Почетком септембра у Београд је стигао извештај из румунске престонице у којем отправник послова српске агенције наводи да је поверљиво дознао да се румунска влада обратила британској влади у вези са признањем нове титуле кнезу Карлу.¹² Дан пре предаје ноте представницима великих сила са обавештењем о промени титуле српског кнеза у Београд је из Букурешта стигла вест да влада већ употребљава нову титулу румунског кнеза иако одлука још увек није објављена у службеном листу.¹³ Иако је Румунија и даље остала кнежевина, а њен владар кнез, титула „Краљевско Височанство“ румунског кнеза у односу на „Височанство“ српског кнеза ипак је указивала на нижи положај српског кнеза.

Идеја да Србија треба да прати кораке Румуније, односно да и српски кнез треба да узме титулу „Краљевско Височанство“ упркос чињеници да је тек променио стару титулу, највероватније припада министру иностраних дела Јовану Ристићу.¹⁴ У том тренутку Ристић се налазио на одмору у иностранству на који је отпутовао непосредно пошто је на седници владе донета одлука о промени титуле „Светлост“ у „Височанство“.¹⁵ На повратку из иностранства Ристић је у Бечу разговарао са аустроугарским министром спољних послова грофом Ђулом Андрашијем о могућности нове промене титуле српског кнеза. Признање титуле румунском кнезу Андраши је објаснио тиме што је кнез Карло члан владајуће немачке династије Хоенцолерна. Титула „Краљевско Височанство“ односила се на њега лично, а не на њега као румунског кнеза, и исту титулу неће моћи носити следећи румунски кнез. У том смислу, одбијао је било какву аналогију између Румуније и Србије и оспоравао право да српском кнезу буде призната иста титула. Насупрот томе, аналогија са Румунијом била је оно на чему је Ристић инсистирао, напомињући да би на следећем заседању Народна скупштина Србије могла поћи за примером Румуније и свом суверену дати

¹² А. Спасић, деловођа заступништва Србије у Румунији, Р. Милојковићу, министру унутрашњих дела и заступнику министра иностраних дела, Букурешт, 26. августа 1878, АС, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (=МИД–ПО), 1878, фасцикла (=Ф)–IV, досије (=Д)–I, П/5–III, пов. бр. 664. На полеђини извештаја стоји, као највероватнији датум приспећа извештаја, 6. септембар.

¹³ Исти истом, 14. септембра 1878, исто, пов. бр. 681.

¹⁴ У време када су почеле да стижу вести о намерама румунске владе Ристић се већ налазио на одмору у иностранству. Чини се да у Београду Радивоје Милојковић, као Ристићев заменик, али и остали чланови владе нису поклонили довољну пажњу значају вести које су долазиле из Букурешта. Не постоје сачувана сведочанства о комуникацији у вези са тим са заступништвом у Букурешту, као ни са Ристићем. Чини се да је Ристић био тај који је покренуо питање приликом повратка са одмора.

¹⁵ Ј. Ристић свим заступницима у иностранству, Београд, 18. августа 1878, АС, МИД–А, 1878, деловодни протокол, № 3182; *Зайисници седница Министарског савета Србије*, 355.

титулу „Краљевско Височанство“. Другим речима, Ристић је отворено изразио намеру да ово питање изнесе пред Народну скупштину. Није било сумње какав би био резултат таквог корака.¹⁶

Разлозима „личне природе“, односно чињеницом да је за новог дипломатског представника Аустроугарске у Румунији постављен гроф Хојош, Андраши је објаснио и подизање ранга аустроугарског представника при румунском двору у ранг изванредног посланика и опуномоћеног министра.¹⁷ У вези с тим, у Ристићевом разговору са Андрашијем дотакнуто је и питање подизања ранга дипломатског представника Аустроугарске при српском двору. За време Ристићевог одсуства Русија је већ подигла ранг свог представника поставивши дотадашњег конзула Александра Персијанија за министра резидента – ранг изнад конзула, али испод изванредног посланика и опуномоћеног министра. Српској влади Персијани је 12. септембра саопштио да га је руски цар поставио за министра резидента при српском двору и замолио за аудијенцију ради уручења акредитива.¹⁸ Према каснијим тврдњама изнетим британском конзулу Гулду, Ристић је Андрашију поменуо да би Аустроугарска могла да постави свог новог дипломатског представника бар у рангу министра резидента.¹⁹

Ристићев разговор с Андрашијем није одвратио владу и кнеза од намере да настави са припремама за промену титуле. Свој став у Београду су темељили на чињеници да је међународни положај Србије и Румуније идентичан, те нема разлога за непризнавање нове титуле српског кнеза. После повратка у Београд Ристић је у првој половини октобра 1878, као председник нове владе и министар иностраних дела, у разговорима са представницима великих сила у српској престоници помињао намере владе. Из поменутих разговора могуће је наслутити начин на који је промена требало да буде изведена. На почетку заседања Скупштина би формално била обавештена о промени титуле „Светлост“ у „Височанство“. После тога би, вероватно, неки од посланика упутио интерпелацију влади у вези са изменом титуле румунског кнеза после чега би уследио предлог о изједначавању титуле српског са титулом румунског кнеза. Предлог би, без

¹⁶ Андраши конзулату Аустроугарске у Београду, Солошко, 30. октобра 1878, Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Исписи из бечких архива (=ИБА), бр. 7604; француски конзул у Београду Сен Кентин министру спољних послова Француске Вадингтону, Београд, 15. октобра 1878, № 46, Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques (=МАЕ, АД), Turquie, Belgrade, 1878; британски конзул Гулд министру спољних послова Велике Британије Солзберију, Београд, 22. новембра 1878, № 232, Public Record Office, Foreign Office (=PRO, FO), 105/3; F. H a u p t m a n, *Österreich-Ungarns Werben um Serbien 1878–1881*, Mitteilungen des österreichischen staatsarchivs, 5, Wien 1952, 153.

¹⁷ Сен Кентин Вадингтону, Београд, 15. октобра 1878, № 46, МАЕ, АД, Turquie, Belgrade 1878.

¹⁸ Руски конзул Персијани Министарству иностраних дела Србије, Београд, 12. септембра 1878, АС, МИД–А, 1878, деловодни протокол, № 3569; Д. М. К о в а ч е в и ћ, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003, 57.

¹⁹ Цернингам Солзберију, Београд, 2. августа 1878, № 115, PRO, FO 105/2.

сумње, био прихваћен једногласно и усвојен аklamацијом. Све би, наравно, било представа организована од стране владе. Представници великих сила нису у вези с тим имали никакве сумње.²⁰

За судбину таквих планова одлучујући је био став који ће заузети влада у Бечу. Андраши је био одлучно против титуле „Краљевско Височанство“ за српског кнеза. С једне стране, Аустроугарску никакав непосредан добитак није упућивао на неопходност признања нове титуле која је сматрана исувише великом наградом за наклоност Србије. С друге стране, аустроугарска влада прибојавала се лошег утицаја исувише великог уздицања угледа српског кнеза на унутрашњополитичке прилике у Двојној монархији.²¹ Пре него што је питање измене титуле покренуто, чак пре службеног обавештења владама великих сила од 15. септембра о измени титуле „Светлост“ у „Височанство“, из Беча су најавили да ће кнезу признати титулу „Височанство“ и саопштили намеру да подигну ранг дипломатског представника у Београду.²² У томе их је, међутим, претекла Русија постављањем Персијанија за министра резидента. За веће уступке од поменутих Андраши није био спреман. Када је из Београда обавештен да Ристић не одустаје од намере саопштене у Бечу упркос аргументима које му је изложио, Андраши је конзулу у Београду упутио телеграм са налогом да буде прочитан Ристићу. У телеграму од 18. октобра навео је да је већина сила спремна да кнезу призна титулу „Височанство“, али су једнодушне у ставу да нису спремни признати титулу „Краљевско Височанство“. Још једном је поновио какве околности су утицале на признање титуле румунском кнезу и истакао да би давање исте титуле кнезу Милану било могуће само уз велике тешкоће. Контакти са владама великих сила уверили су га у већ раније изложен став да силе нису спремне признати кнезу Милану титулу „Краљевско Височанство“. На крају телеграма, нагласио је да о свему томе обавештава српску владу „на чисто пријатељској и потпуно поверљивој основи“ да би јој омогућио да спречи резолуцију у Скупштини која не би наишла на одобрење великих сила и поставила би кнеза и владу у непријатан положај.²³

У ишчекивању почетка заседања Народне скупштине велике силе су уручивале нотификације о прихватању титуле „Височанство“ од стране њихових влада. Већина држава учинила је то до средине октобра, а Велика Британија тек 18. новембра,²⁴ неколико дана пре почетка заседања Скупштине, сазване за 21. новембар. У међувремену је и Аустроугарска,

²⁰ Сен Кентин Вадингтону, Београд, 15. октобра 1878, № 46, MAE, AD, Turquie, Belgrade, 1878; Гулд Солзберију, Београд, 22. новембра 1878, № 232, PRO, FO 105/3.

²¹ F. H a u r t m a n , *нав. дело*, 153.

²² Исто; Цернингам Солзберију, Београд, 27. септембра 1878, № 169, PRO, FO 105/2.

²³ Андраши конзулату Аустроугарске у Београду, Солошко, 30. октобра 1878, АСАНУ, ИБА, бр. 7604.

²⁴ Министарство спољних послова Велике Британије Гулду, Лондон, 29. новембра 1878, № 49, PRO, FO 105/1; британски конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 30. новембра 1878, АС, МИД-А, 1878, № 4779.

12. новембра, подигла ранг свог дипломатског представништва постављањем барона Херберта за министра резидента при српском двору.²⁵ Признање титуле „Височанство“ од стране великих сила српска влада намеравала је да искористи за покретање питања нове промене титуле пред Народном скупштином. Прво би Скупштини било упућено саопштење о прихватању титуле од стране сила, а затим би она захтевала додељивање српском кнезу исте титуле коју су велике силе признале румунском кнезу.²⁶

Андраши је покушао све што је у његовој моћи да спречи изношење питања титуле пред Скупштину. Нови аустроугарски министар резидент барон Херберт стигао је у Србију пре почетка скупштинских заседања. Не чекајући повратак кнеза из Ниша, у којем је Скупштина требало да почне са радом, Херберт се упутио у Ниш да кнезу уручи акредитиве.²⁷ У Нишу је, у разговору с Ристићем још једном поновио раније Андрашијеве аргументе, али је у Београд понео утисак да је све већ договорено.²⁸

Између Андрашијевог телеграма од 18. октобра и Хербертовог разговора с Ристићем крајем новембра дошло је, међутим, до одређених промена у плану српске владе. Већина сила тек је признала титулу „Височанство“ и било је нереално очекивати признање нове промене, посебно уз отворено противљење Аустроугарске новој титули. Суочен са неколико пута поновљеним јасним негодовањем из Беча Ристић је био принуђен да измени план. Покушао је да пронађе компромис између одустајања од нове измене титуле и чињенице да силе нису спремне да такву измену прихвате. Остао је и даље при плану да питање изнесе пред Скупштину на описани начин који је представио и Херберту, али је новим планом предвиђено да се нова титула коју би Скупштина усвојила сматра интерном и да српска влада не тражи њено признање од великих сила. Српска влада суздржала би се од слања нотификације великим силама о учињеној промени и чекала би за то повољан тренутак.²⁹

Није, такође, без значаја чињеница да је влада, не чекајући почетак скупштинских заседања и усвајање закона о дипломатским представништвима Србије у иностранству,³⁰ 28. октобра 1878. објавила решење кнеза Милана којим се српски дипломатски представници деле на три врсте: изванредног посланика и опуномоћеног министра, као највиши ранг, затим нижи ранг министра резидента и, као најнижи, ранг отправника послова.³¹

²⁵ Министар резидент Аустроугарске барон Херберт Министарству иностраних дела Србије, Београд, 24. новембра 1878, исто, № 4599.

²⁶ Херберт Андрашију, Београд, 11. децембра 1878, АСАНУ, ИБА, бр. 7611.

²⁷ Гулд Солзберију, Београд, 24. новембра 1878, № 235, PRO, FO 105/3.

²⁸ Херберт Андрашију, Београд, 11. децембра 1878, АСАНУ, ИБА, бр. 7611.

²⁹ *Истио*; F. H a u p t m a n , *нав. дело*, 154.

³⁰ Закон је усвојен у јануару 1879. (*Зборник закона и уредаба изданих у Књаже-сѣвју Србији од 1. новембра 1878 до 6. маја 1879 године*, 34, Београд 1879, 123–125)

³¹ *Зборник закона и уредаба изданих у Књаже-сѣвју Србији од 5 јула до 28 октобра 1878 године*, 33, Београд, 1878, 105. При доношењу поменутог решења Србија се поново повела за примером Румуније која је пре Србије усвојила идентичну поделу. (Заступник Србије у Румунији М Петронијевић Министарству иностраних дела Србије, Букурешт, 19. ок-

Одмах је почело постављање дипломатских представника Србије у нова звања. Предвиђено је било да при дворovima и владама великих сила Србија има представника у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра. Реалном се чини претпоставка да је овај корак учињен да би се на тај начин приволеле силе да узврате постављањем представника истог ранга у Србији.³² До тог тренутка само је Русија подигла ранг свог представника, али у ранг министра резидента. Није искључена могућност да у Београду нису били задовољни поступком Русије, јер је тиме одређен пут којим ће ићи и остале силе.³³ Указом од 1. новембра 1878. кнез Милан поставио је прве дипломатске представнике Србије у новим звањима – Косту Цукића у Бечу и Филипа Христића у Цариграду.³⁴ Корак српске владе ипак није донео успех. Најважнији је, наравно, био Беч. Непосредно после обнародовања новог решења владе постављен је Коста Цукић за новог дипломатског представника Србије у Аустроугарској у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра. Влада у Бечу прихватила је његово наименовање, али је без одлагања изјавила да његово постављање у новом звању ни на који начин не обавезује на реципрочан корак.³⁵ Неколико дана касније у Београд је стигао барон Херберт.

При сваком кораку учињеном у намери да се ојача нови положај и углед независне кнежевине српска влада била је суочена са противљењем Беча. Оквири зацртани Берлинским уговором представљали су максимум уступака на које је Аустроугарска у том тренутку била спремна. Када је Ристић покренуо питање нове промене титуле Андраши се крио иза негодовања које би тај корак могао изазвати код осталих сила. Измене у плану које нису подразумевале непосредно признање нове титуле од стране сила показале су да разлози отпора на који је предлог наишао у Бечу, превазилазе чињеницу да ће бити тешко добити пристанак великих сила за нове измене. Постало је јасно да Аустроугарска по сваку цену жели да спречи могућност да кнез Милан узме титулу „Краљевско Височанство“. Када је примио извештај о новом Ристићевом плану одмах је наредио Херберту да у Београду на пријатељски начин нагласи да је Аустроугарска против нове титуле, да је неће признати, те да због тога није препоручљиво упорно и тврдоглаво остајање при одлуци којом влада себи узрокује непотребне проблеме, поготово ако се узме у обзир да и остале силе заузимају исти став.³⁶ Нови пут аустроугарског министра резидента у Ниш изазвао би

тобра 1878, Ф–IV, Д–II, П/5–III, пов. бр. 734; Министарство иностраних дела Србије М. Петронијевићу, Београд, 19. октобра 1878, исто, пов. бр. 735)

³² Херберт је у том смислу писао својој влади. (Херберт Андрашију, Београд, 18. октобра 1878, АСАНУ, ИБА, бр. 7603.

³³ Гулд Солзберију, 24. августа 1878, № 135, PRO, FO 105/2.

³⁴ Кнез Милан Министарству иностраних дела, Београд, 1. новембра 1878, № 4385 и № 4386, АС, МИД–А, 1878, деловодни протокол.

³⁵ Конзулат Аустроугарске Министарству иностраних дела Србије, Београд, 16. новембра 1878, исто, № 4521.

³⁶ F. H a u r t m a n, нав. дело, 154.

исувише велику пажњу, те је Херберт одлучио да Андрашијеве налоге, у разговору 9. децембра, саопшти начелнику Министарства иностраних дела Јефти Аврамовићу. Поред тога, приметио је да, иако би се интерни карактер који влада придаје питању титуле могао бранити, он би у пракси био неодржив. Код закључења и ратификације уговора са било којом силом која не би признала титулу изгласану од Скупштине влада и кнез нашли би се у непријатној ситуацији. Прелазећи у одређеној мери упутства која је добио од Андрашија, Херберт је саветовао Ристићу да бар проба да одуговлачи и пролонгира доношење одлуке у Скупштини.³⁷

У том тренутку Скупштина је на окупу била готово три недеље и кнез и влада морали су да донесу коначну одлуку. Аустроугарска је отворила карте и јасно рекла да неће признати нову промену, руски министар резидент Персијани такође је влади говорио о незгодном положају у којем ће се наћи кнез,³⁸ а представници осталих сила држали су се по страни, посматрали су развој догађаја и о томе извештавали своје владе.³⁹ Ристић је, међутим, и даље био одлучан да иде до краја. На седници владе 26. децембра 1878. изашао је са предлогом „да се титула књажеска „Височанство“ Скупштином утврди и том приликом да се прими додаток „Краљевско“, ако би од Скупштине предлог изашао“. Влади је саопштио мишљење владе у Бечу, али и своје мишљење да без обзира на то предлог треба прихватити „па ма се у самој земљи употребљавао, а не и код страних сила“. С друге стране, кнез је био против, свестан незгодног положаја у којем ће се наћи. На крају, питање је остало нерешено.⁴⁰ Коначну одлуку донео је кнез. На седници владе 4. јануара 1879. саопштио је члановима владе да не жели да се упушта у остварење ове идеје.⁴¹

Кнежевом одлуком решен је спор са Аустроугарском. За време скупштинских заседања није било помена промене кнежеве титуле. После два месеца рада заседања су закључена 20. јануара 1879. Вративши се из Ниша Ристић је посетио Херберта. Том приликом навео је да је уз велике тешкоће спречио у Скупштини покретање питања промене титуле.⁴² Иако је, с обзиром на либералну већину у Скупштини под контролом владе, било тешко поверовати у тачност овакве изјаве, аустроугарски министар резидент није се упуштао у расправу о овом питању. За владу у Бечу најважније је било да су њени захтеви испуњени. Међутим, много је интересантнији био други део Ристићевог разговора с Хербертом. Председник српске владе обавестио је министра резидента да је, према поверљивим оба-

³⁷ Херберт Андрашију, Београд, 21. децембра 1878, АСАНУ, ИБА, бр. 7613.

³⁸ У том смислу Персијани је говорио британском конзулу Гулду. (Гулд Солзберију, 29. новембра 1878, № 246, ПРО, ФО 105/3)

³⁹ Гулд Солзберију, Београд, 22. новембра 1878, № 232, ПРО, ФО, 105/3; исти истом, Београд, 29. новембра 1878, № 246, исто; Сен Кентин Вадингтону, Београд, 3. новембра 1878, ? 51, МАЕ, АД, Turquie, Belgrade, 1878.

⁴⁰ Белешка о седници владе 26. децембра 1878, *Бележница Јована Мишковића*, XII, АСАНУ, сигн. бр. 7242/XII.

⁴¹ Белешка о седници владе 4. јануара 1879, исто.

⁴² Херберт Андрашију, Београд, 10. фебруар 1879, АСАНУ, ИБА, бр. 7620.

вештењима која је добио, румунска влада наредила свом представнику у Цариграду да сондира Порту у вези са планираним проглашењем краљевине. Истакао је да ће у том случају српска влада бити принуђена да крене истим путем.⁴³ Ристићева „поверљива обавештења“ потицала су из два извештаја Филипа Христића, посланика Србије у Цариграду, крајем новембра и почетком децембра 1878. У поменутих извештајима Христић поред осталих, значајнијих, тема помиње да се прича да је румунски дипломатски представник у Цариграду разговарао са Портом о подршци проглашењу краљевине.⁴⁴ Чињеница да је Ристић ове податке знао у време када је у децембру 1878. разговарао са Хербертом о промени титуле, а није их искористио, упућује на закључак да поменутих вестима није придавао значај, јер би их, без сумње, искористио као аргумент у расправи. О њима би се, у сваком случају боље обавестио. Међутим, вести из Цариграда нису покренуле никакву преписку са Цариградом или Букурештом. Ристић је био свестан да се питање проглашења Румуније за краљевину не решава у Цариграду већ у престоницама великих сила, а пре свих у Бечу. У том смислу његове речи Херберту из фебруара 1879. могу се тумачити жељом да дозна Андрашијево мишљење о проглашењу краљевине, али и да истакне да ће Србија у том случају кренути истим путем. Уколико су то били разлози Ристићевог корака, може се рећи да је он био успешан. Андраши, наравно, није одговорио да ће Аустроугарска пристати на проглашење Србије за краљевину, али је у Београд поручио да Аустроугарска неће дозволити проглашење Румуније за краљевину.⁴⁵

Постављањем крајем јануара 1879. де Мишела за министра резидента Француске, а крајем фебруара грофа Браја за отправника послова Немачке и Цералда Гулда за министра резидента Велике Британије, велике силе завршиле су са подизањем ранга својих дипломатских представника у Београду.⁴⁶ О измени титуле српског кнеза није више било говора. Међутим, спор са Аустроугарском није био без утицаја на поступке српске владе у годинама које су уследиле. Влада је пажљиво пратила догађаје у Румунији и наговештаје о могућем проглашењу краљевине. Када су се, приликом посете председника румунске владе Братијануа европским престоницама у пролеће 1880, појавиле вести о припремама за проглашење краљевине, Ристић је тим поводом у посебну мисију у Букурешт послао начелника Министарства иностраних дела Ђорђа Симића.⁴⁷ У разговору са њим и срп-

⁴³ Исто.

⁴⁴ Ф. Христић Ј. Ристићу, Пера, 27. новембра 1878, АС, МИД–ПО, 1879, Ф–IV, Д–III, П/5–VII, пов. бр. 943; исти истом, Пера, 5. децембра 1878, исто, пов. бр. 823.

⁴⁵ Андраши Херберту, Беч, 8. април 1879, АСАНУ, ИБА, бр. 7623; F. H a u p t m a n , *нав. дело*, 154.

⁴⁶ Вадингтон Сен Кентину, Париз, 1. фебруара 1879, МАЕ, АД, Србије, 1879; де Мишел Вадингтону, Београд, 19. фебруара 1879, № 1, исто; немачки конзул Министарству иностраних дела Србије, Београд, 12. марта 1879, АС, МИД–А, 1879, деловодни протокол, № 1272; А. Р а с т о в и ћ, *нав. дело*, 63.

⁴⁷ Ј. Ристић М. Петронијевићу, Београд, 24. априла 1880, АС, МИД–ПО, 1880, Ф–I, Д–VII, П/5–III, пов. бр. 194. „За нас [је] од највеће важности сазнати праву намеру румунске

ским послаником у Букурешту Миланом Петронијевићем Братијану је оповргао овакве гласине.⁴⁸ Напредњачка влада Милана Пироћанца наставила је са праћењем догађаја у Румунији. Када је 14. марта 1881. Румунија проглашена за краљевину питање проглашења Србије за краљевину дошло је поново на дневни ред. Искуства у вези са покушајем измене титуле српског кнеза у јесен 1878. указивала су на потребу да се пре било каквог покушаја прогласа краљевине постигне договор са владом у Бечу. Тајном конвенцијом склопљеном три месеца после проглашења Румуније за краљевину Аустроугарска је пристала на идентичан корак Србије. Када је у време скандала поводом банкрота Генералне уније влада одлучила да „на брзу руку“ прогласи краљевину, став Аустроугарске био је једино што је интересовало већину европских сила. Неуспешан покушај измене титуле српског кнеза у јесен 1878. показао је кнезу Милану и влади да је пристајак Аустроугарске најсигурнији пут ка међународном признању проглашења Србије за краљевину. Реалном се чини могућност да је сукоб у вези са изменом титуле српског кнеза утицао да се одредба о подршци проглашењу краљевине нађе у тексту Тајне конвенције.

„HIS ROYAL HIGHNESS PRINCE MILAN“
On the Endeavour of the Serbian Government to Acquire
the Title „Royal Highness“ for the Serbian Prince in 1878

by

Momir Samardžić

Summary

After the declaration of independence of Serbia, there followed the change of title of Prince Milan. Instead of the title „Serenity“ the Serbian Prince took the title „Highness“. However, there soon arrived the news from Bucharest that the Romanian prince took the title „Royal Highness“. The Serbian Government tried to acquire the same title for Prince Milan, but faced strong opposition from the Government of Austria-Hungary. The Government in Vienna explained its opposition by the fact that the other powers would not recognize the new title for the Prince. However, after the information of the Serbian Government that the new title would be at first used only internally, the Vienna was forced to declare openly that it was against the possibility to change the title, and thus to raise the rank of the Serbian Prince. Regardless of the opposition of the Austrian-Hungarian Government, the President of the Serbian Government Jovan Ristić still advocated the new change of title. However, the mentioned change would have placed the Serbian Prince in the inconvenient position in the communication with the representatives of the great powers, so the idea about the change of title was abandoned because the Prince himself insisted so.

влде у овом погледу пошто је сасвим јасно да би ми из многих обзира морали (подвучено у оригиналу – М. С) следовати примеру Румуније“, поручивао је Петронијевићу Ристић.

⁴⁸ М. Петронијевић Ј. Ристићу, Букурешт, 7. маја 1880, исто, пов. бр. 231.

Александар Живошић

ЈУГОСЛОВЕНСКО – ЕГИПАТСКИ ОДНОСИ 1922–1941.

САЖЕТАК: Тема овог рада су билатерални односи између Југославије и Египта у периоду између 1922. и 1941. године. У раду се анализирају политички, економски, културни и војни односи између две земље. Рад садржи и кратак приказ стања југословенске емиграције у Египту у том периоду као и ауторову оцену узрока, стања, последица и перспектива односа између две земље у међуратном периоду као основе за даљи развој међусобних билатералних односа који је уследио након 1952. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Југославија, Египат, Велика Британија, Средоземно море, краљ Александар Карађорђевић, Јован Дучић, Абдел Фатах Јахја паша, Абдел Кхалек Хасуна беј, краљ Фуад, Каиро, Београд, Александрија, Суецки канал, билатерални односи, дипломатија, економија, трговина, култура, војска.

УВОД

Блискоисточна политика југословенске државе представља потпуну непознаницу у домаћој историографији. Иако је југословенска држава готово од тренутка свог настанка била присутна у региону Блиског истока до сада не постоји ниједан рад који се бави политиком Југославије у том делу света. Југословенско присуство на том простору очитовало се првенствено на економском и политичком плану, а такође и у сегментима културне и међурелигијске сарадње с државама, народима и исламском верском заједницом на том подручју. Свакако, Југославија је имала најразвијеније односе са Египтом као најближом и најстаријом независном државом блискоисточног басена. Ширина поменутих веза, као и достигнути степен њиховог развоја представљају у историографском смислу врло широку и значајну тему. Свеукупни југословенско-египатски односи у периоду после 1952. године доживели су потпуну афирмацију али оно што је претходило томе, колико у том свеопштем зближавању има континуитета, а колико дисконтинуитета, каква је уистину била природа тих односа и, најзад, како је до ње дошло није познато. Сем тога, поставља се и питање

комплексности међусобних веза, њихових различитих аспеката као и степена трајности.

Уопште узевши, спољна политика Краљевине Југославије представља, када су у питању односи Југославије са ваневропским просторима, готово потпуно неистражену тему. Богдан Кризман¹ у свом прегледу југословенске спољне политике у међуратном периоду није се освртао на то питање, док се Јован Јовановић² само делимично и фрагментарно дотакао економских аспеката југословенско-египатских односа у поменутом периоду. Такође, у најопштијим цртама југословенско-египатске односе спомиње и Смиљана Ђуровић³ у својој монографији о државној интервенцији у индустрији Краљевине Југославије. О културним и религијским контактима између југословенских муслимана и исламске верске заједнице у Египту и њених установа и организација у доступној домаћој историографији нема података сем појединачних информација у студији Атифа Пуриватре⁴ о Југословенској мислиманској организацији. О међусобној војној сарадњи и везама на плану културе у релевантној историографској литератури нема података.

О југословенско-египатским односима током међуратног периода постоји веома богата архивска грађа у фондовима Архива Србије и Црне Горе. Свакако највреднија грађа о политичким, економским и културним односима налази у оквиру фонда Посланства Краљевине Југославије у Каиру⁵. На том плану велики проблем представља недостатак Политичке архиве Министарства иностраних послова Краљевине Југославије која није сачувана. Највише података о економским односима и трговинској размени налази се у фондовима Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије⁶ као и у фонду Централне индустријске корпорације⁷. О међусобним трговинским односима највише података садрже фондови Законодавног одељења Министарства правде Краљевине Југославије⁸ и Народне скупштине⁹. Подаци о посетама, размењеним међусобним порукама суверена две земље и протоколарним сусретима са египатским дипломатама

¹ В. Кризман, *Vanjska politika jugoslavenske države 1919–1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975.

² Ј. Јовановић, *Дипломатска историја нове Европе*, књига II, Београд 1939, 260.

³ С. Ђуровић, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, Beograd 1986, 271.

⁴ А. Пуриватра, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1974, 538–578.

⁵ Архив Србије и Црне Горе (у даљем тексту: АСЦГ), фонд број 338 – Посланство Краљевине Југославије у Каиру (у даљем тексту: 338 – ПКЈК), фасцикле (у даљем тексту: ф.) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 30, 31, 32.

⁶ АСЦГ, фонд број 65 – Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (у даљем тексту: 65 – МТИКЈ), ф. 8, 267, 735, 963, 967.

⁷ АСЦГ, фонд број 76 – Централна индустријска корпорација Краљевине Југославије (у даљем тексту: 76 – ЦИККЈ), ф. 76.

⁸ АСЦГ, фонд број 63 – Министарство правде Краљевине Југославије – Законодавно одељење (у даљем тексту: 63 – МПКЈ – 30), ф. 52

⁹ АСЦГ, фонд број 72 – Народна скупштина Краљевине Југославије (у даљем тексту: 72 – НСКЈ), ф. 44.

акредитованим у Југославији налазе се у фонду Двора Краљевине Југославије¹⁰. Подаци о писању штампе о међуратним југословенско-египатским односима налазе се у фонду Централног Прес бироа Председништва Владе Краљевине Југославије¹¹. Значајни подаци о југословенским дипломатама који су службовали у Египту садржи фонд Министарства иностраних послова Краљевине Југославије¹².

Једини доступан наративан извор југословенске провенијенције о приликама и стању у Египту представља путопис истакнутог дипломате и песника Јована Дучића¹³. Такође, Миладин Милошевић је сабрао и приредио дипломатске списе Јована Дучића који укључују и дипломатске извештаје које је Дучић као генерални конзул и отправник послова Краљевине Југославије у Египту упућивао Министарству иностраних послова. Та збирка има посебну вредност ако се узме у обзир да је Јован Дучић провео више од четири године у Египту у својству највишег дипломатског службеника Краљевине Југославије.¹⁴ Ипак, ти извештаји садрже већи број података о унутрашњим приликама у Египту док се југословенско – египатски односи помињу само фрагментарно.

ЈУГОСЛАВИЈА И ЕГИПАТ ПО ОКОНЧАЊУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Крај Првог светског рата је донео велике промене на политичкој карти света. Непосредно по завршетку тог рата од Краљевина Србије и Црне Горе и делова Аустро-Угарске створена је 1. децембра 1918. године Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Такође, по окончању рата отпочело је и решавање египатског питања. Наиме, од 1882. године Египат се налазио под британском окупацијом после слома устанка који је био изазван економским проблемима условљеним француско-британском експлоатацијом после финансијског банкрота египатског кедива¹⁵. Велика Британија је у Египту имала своју војску и полицију док су се египатска војска, судство, царина, санитарна служба као и спољни и унутрашњи послови и финансије налазили под британском контролом. Египат је за Велику Британију имао изузетан стратегијски значај због Суецког канала, а самим

¹⁰ АСЦГ, фонд број 74 – Двор Краљевине Југославије (у даљем тексту: 74 – ДКЈ), ф. 4 и 192.

¹¹ АСЦГ, фонд број 38 – Централни Прес биро (у даљем тексту: 38 – ЦПБ), ф. 774.

¹² АСЦГ, фонд број 334 – Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Персонални досијеи (у даљем тексту: 334 – МИПКЈ - ПД), ф. 2, 26, 30, 35, 41, 55, 58, 61, 62, 131, 149, 171, 175.

¹³ Ј. Д у ч и ћ, *Градови и Химере*, Београд 1999, 306–328.

¹⁴ Ј. Д у ч и ћ, *Дипломатски списи*, Београд 1991 (приредио и предговор написао Миладин Милошевић), 85–120.

¹⁵ О историји модерног Египта опширније видети: P. J. V atikiotis, *The History of Egypt. From Muhamed Aly to Sadat*, London 1979.

тим и везе са колонијалним поседима¹⁶. Пошто се Египат налазио под формалним суверенитетом Османске империје још од 1517. године Велика Британија је одмах по уласку Турске у Први светски рат на страни Централних сила завела протекторат над Египтом, прогласивши крај турског суверенитета. Том приликом је смењен краљ Абас II и доведен Хусеин Камил кога је 1917. године наследио Фуад I. Саад Заглул паша, који је предводио египатски национални покрет, отворено је захтевао независност Египта¹⁷. Тражио је египатско учешће на Мировној конференцији у Паризу, а кад му то није успело основао је странку Вафд (Партије делегација). Суочена са немирима и отпором у Египту Влада Велике Британије је 28. фебруара 1922. године донела декларацију којом је прогласила крај протектората и успостављање египатске независности. Египатска независност је била само формална пошто Египат није имао пуну независност и сувереност¹⁸.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца се непосредно по свом настанку налазила у процесу конституисања. Процес конституисања југословенске државе је текао веома споро услед несрећности политичких прилика, економске неразвијености, ниске пољопривредне производње, слабе индустријске основе, ниског нивоа развијености саобраћајне инфраструктуре и неразвијене законске регулативе¹⁹. Као и Египат и југословенска држава, наравно у знатно мањој мери, је имала ограничене спољнополитичке могућности услед слабе економске снаге, проблема недефинисаности државних граница и обавеза према савезницима из минулог рата као и обзира према њиховим спољнополитичким интересима и приоритетима, посебно у регионима од виталних интереса по Велику Британију и Француску какав је био Блиски исток што је у знатној мери кочило продор Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на тај простор. Међусобну политичку сарадњу је, у знатној мери, кочила спољнополитичка зависност од великих сила обе државе.

Низ сличности између две земље биле су значајне полазне основе за развој међусобне сарадње док је читав низ недостатака на политичком, економском, инфраструктурном, културном, верском, па и менталном плану кочио сарадњу. Географски гледано, радило се о две земље Средоземног басена, различите конфигурације терена, различите сировинске базе и различитог састава тла. Египат је био претежно пустињска земља са плод-

¹⁶ О значају Суецког канала у међуратном периоду опширније видети: 1) Д. М. Радовановић-Радивојевић, *Суецки канал*, Београд 1937. 2) D. Farnie, *East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854–1956*, Oxford 1969.

¹⁷ P. Bullard, *The Middle East. A Political and Economical Survey*, London 1958, 178–181.

¹⁸ D. Fromkin, *A Peace to End all Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, London 2003, 494–496.

¹⁹ О југословенском друштву у периоду непосредно по настанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца детаљније видети: В. Петрановић, *Istorija Jugoslavije (1918–1988)*, књига I, Београд 1988, 56–85.

ном долином Нила где је на малом простору живео највећи део становништва. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је била, у главном, планинска земља која је укључивала и велики део плодне Панонске низије. Радило се о државама са готово подједнако слабом саобраћајном инфраструктуром. Широка отвореност обе земље ка Средоземљу нудила је повољне могућности развоја поморског саобраћаја и на тај начин већу економску размену.

У економском смислу, радило се о две изразито аграрне земље. Ратарска производња се у обе земље сводила на производњу житарица с тим што је Египат оскудевао у кукурузу који је Краљевина СХС извозила. С друге стране, Египат је извозио памук којим се Краљевина СХС снабдевала из увоза. Египат је увозио велике количине воћа што је отварало могућности за југословенски извоз. Због неразвијене сточарске производње Египат је увозио велике количине меса, месних прерађевина и живе стоке што је Краљевина СХС извозила, а што је представљало солидну основу за развој трговачког промета. Сем тога, обе државе су располагале веома славим индустријским капацитетима. На египатском тржишту су се отварале могућности извоза производа југословенске дрвно-прерађивачке индустрије док је на тржишту Краљевине СХС постојала потреба за прерађеним памуком. Традиција присуства трговаца са простора Краљевине Србије и Аустро-Угарске представљала је важну предиспозицију за ширење економских веза између Египта и Краљевине СХС.

На плану културе значајну спону између две државе је представљала исламска верска заједница. У Краљевини СХС је 1921. године било око 11% процената муслимана, односно, према подацима Министарства вера 1.379.687 оних који исповедају ислам²⁰, а који су живели на просторима Босне и Херцеговине, Црне Горе, Рашке области, Косова, Метохије и Македоније док је Египат био изразито исламска земља са око 86% муслиманског становништва. Такође, након укидања калифата у Турској каирски универзитет *Ал Азхар* постаје центар у коме су југословенски муслимани школовали своје кадрове на теолошким студијама и катедрама за шеријатско право²¹. На простору Египта живео је и значајан број Југословена пореклом из Македоније, Црне Горе, Словеније и Далмације који су се у Египат досељавали из претежно економских разлога почетком XX века.

Непосредно по настанку обе државе постојали су значајни потенцијали за развој међусобних односа. Међутим, постојећи капацитети нису могли бити искоришћени на одговарајући начин услед различитих објективних и субјективних тешкоћа. Због тога су се југословенско-египатски односи развијали веома споро, тешко и скоковито често свдећи се на личну иницијативу али су нудили дугорочну перспективу. Поступно египатско стицање независности и јачање југословенске државе подстицајно су деловали на развој југословенско-египатских односа.

²⁰ В. Petranović, *navedeno delo*, 41.

²¹ О политици југословенских муслимана опширније видети: А. Purivatra, *Nacionalni i politički razvoj muslimana*, Сарајево 1969.

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ

Политички односи између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Египта успостављени су непосредно по египатском стицању независности 1922. године. Полазну основу за успостављање међусобних дипломатских односа представљало је једнодеченијско дипломатско присуство Краљевине Србије и четворогодишње присуство Краљевине СХС на простору Египта до проглашења његове независности. Суочена са претњом економског колапса услед Царинског рата са Аустро-Угарском Владом Краљевине Србије је била принуђена да тражи нова тржишта за своју извозну робу. Египатско тржиште је нудило широке могућности, па је Краљевина Србија отворила 1. фебруара 1908. године Дипломатску агенцију у Каиру која је убрзо подигнута на ниво Генералног конзулата²². Пре 1908. године интересе Краљевине Србије на простору Египта заступао је конзулат Русије. Такође, у Александрији је отворена Трговинска агенција Краљевине Србије. По отпочињању Првог светског рата, због смањења обима српског извоза на простор Египта и смањења дипломатског особља због недостатка финансијских средстава Генерални конзулат је сведен поново на ниво Дипломатске агенције. По египатском стицању независности Дипломатска агенција је 4. октобра 1922. године поново подигнута на ниво Генералног конзулата да би 30. марта 1926. године било отворено Посланство Краљевине СХС. Истог дана посебним указом је за саветника посланства на дужности отправника послова постављен Јован Дучић²³. Од 1930. године у Александрији је постојао и Почасни Генерални конзулат Краљевине Југославије. Почасни генерални конзул је био Филип Мусић Беј²⁴. У Југословенском Министарству иностраних послова за сарадњу са Египтом био је надлежан Други одсек Политичког одељења у чијој надлежности се налазила и сарадња са Шпанијом и Италијом. На тај начин је омогућена координација југословенске политике на Медитерану у оквиру једне организационе целине Министарства иностраних послова. Велику препреку при успостављању тешњих политичких веза представљала је чињеница да Египат није имао дипломатско представништво у Југославији. Наиме, египатски посланик у Атини је био акредитован и на југословенском двору због ограничених финансијских могућности египатске државе и веће важности Грчке за египатску спољну политику и трговину. Египатски посланик је долазио у Београд искључиво због протоколарних посета и само у случајевима конкретних потреба²⁵.

У политичком смислу, најважније питање у билатералним односима између Југославије и Египта представљао је проблем регулације питања

²² Ј. Дучић, *Дипломатски сјиси*, Београд 1991, 15.

²³ АСЦГ, 334 – МИПКЈ – ПД, ф. 41, досије Јован Дучић. О дипломатској каријери Јована Дучића опширније видети: Ј. Дучић, *Дипломатски сјиси*, Београд 1991, 1–38.

²⁴ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 267, јединица описа број 810, документ број 5337.

²⁵ АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 192, јединица описа број 267, документ број 797.

капитулација. То питање је први пут актуелизовано 1922. године, непосредно по стицању египатске независности, када је процењено да египатско судство није на довољно високом степену развоја да би се Египту признало право капитулације²⁶, а посебно је добило на значају у периоду између 1935. и 1937. године пошто је реформом египатског судства био доведен у питање положај држављана земаља које нису имале са Египтом уговор о капитулацијама, а њихови грађани су уживали готово иста права као и грађани држава са којима је Египат имао такве уговоре²⁷. Југословенска страна се противила укидању конзуларних судова који су као судови при дипломатско – конзуларним представништвима имали право да суде својим грађанима за мања кривична дела почињена на територији Египта²⁸. Египатска страна је у два наврата инсистирала на преносу надлежности на домицилне судске органе с тим што би мешовити судови били надлежни у случајевима парничних спорова између југословенских и египатских држављана као и у случајевима трговачких спорова насталих на египатској територији. Југославији као наследници Османске империје није признато право на мешовите судове већ је то право оспорено чак и у погледу трговачких спорова²⁹. То питање је коначно решено одлукама конференције у Монтреу 8. маја 1937. године³⁰. На основу Декларације донете на тој конференцији египатска влада је посебним декретом проширила надлежност мешовитих судова на све грађане Краљевине Југославије који живе на територији Египта³¹. На тај начин регулисан је једини дипломатски спор између југословенске државе и Египта у међуратном периоду.

Током читавог међуратног периода југословенски и египатски суверени нису ниједном посетили Југославију, односно Египат. Размењиване су личне поруке приликом државних празника, женидби и ступања на престо³². Највиши египатски званичник који је посетио Југославију био је египатски министар иностраних послова Абдел Фатах Јахја паша³³ који је у пратњи генералног саветника министарства иностраних послова Абдел Кхалек Хасуна Беја³⁴ боравио у Југославији од 6. до 10. јула 1939. године³⁵. Током

²⁶ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 2, документ број 13669.

²⁷ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф.10, документ број 17032.

²⁸ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 7, документ број 5.

²⁹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 7, документ број 21.

³⁰ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 7, документ број 150.

³¹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 7, документ број 165.

³² АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 4, јединица описа број 12, документ број 2932.

³³ Абдел Фатах Јахја паша је завршио основну и средњу школу у Египту, а Правни факултет у Француској. Био је саветник Апелационог суда и подсекретар у министарствима унутрашњих послова и правде. Од 1921. године је био је министар правде у кабинету Адли паше Јегена. Један је од оснивача Либерално-уставне странке. У влади Седки паше био је министар иностраних послова док је 1933. године постао председник владе. После 14 месеци поднео је оставку на тај положај. Поново је постао министар иностраних послова 1937. године.

³⁴ Абдел Кхалек Хасуна Беј је завршио Правни факултет у Каиру, а докторирао је на Кембриџу. По повратку из Велике Британије постављен је за египатског вицеконзула у Бенови. Као дипломатски службеник обављао је различите дужности у Бриселу, Манчестеру и

те посете министар Абдел Фатах Јахја паша је имао одвојене сусрете са краљевским намесницима, председником владе Драгишом Цветковићем и министром иностраних послова Александром Цинцар-Марковићем. Током тих сусрета вођени су разговори о унапређењу међусобне политичке економске и културне сарадње. Египатска делегација је посетила и Авалу и Калемегдан као и низ културно-историјских споменика у Београду. Трећег дана посете делегација је посетила Оплепац и положила венац на гроб краља Александра Ујединитеља. Истог дана посетили су и манастир Каленић, Нишку бању и бана Моравске бановине³⁶. Иако је током разговора постигнута начелна сагласност о потреби развијања међусобних билатералних веза посета није испунила очекивања пошто је убрзо дошло до почетка Другог светског рата и ратних дејстава у непосредној близини египатских граница, а потом и у непосредном окружењу Краљевине Југославије³⁷.

У политичком смислу, Египат је за југословенску владу постао изузетно важан после капитулације Краљевине Југославије 17. априла 1941. године пошто су се краљ и влада преко Атине пребацили у Каиро. Због ратних околности, а посебно због британског присуства у Египту југословенска влада у егзилу је обраћала неупоредиво већу пажњу на британске званичнике него на представнике земље домаћина. Такође, после капитулације Краљевине Југославије у Египат је стигао и велики број југословенских избеглица као и мањи контингенти југословенског ваздухопловства и морнарице који су избегли заробљавање³⁸.

Током раздобља између два светска рата политички односи између Краљевине Југославије и Египта су били само делимично развијени. Потребна инфраструктура и воља за унапређењем међусобних односа су постојале али су потенцијали били ограничени спољнополитичким приоритетима двеју земаља и њиховим скромним материјалним могућностима. Такође, обе земље су имале сужен маневарски простор за снажније политичке акције пошто је египатски суверенитет био ограничен уговорним односима са Великом Британијом док је југословенска спољна политика била оријентисана на сарадњу у оквиру Мале Антанте и балканских интеграција као и ближу сарадњу с Великом Британијом и Француском, а потом и Немачком и Италијом. Отежавајућу околност је представљала и чињеница да је југословенска спољна политика на Блиском истоку била лимитирана интересима Француске и Велике Британије. У пракси, Југославија је имала слободу политичког и економског деловања на простору Блиског истока само до нивоа који не угрожава англо-француске интересе на том просто-

Риму одакле је 1932. године позван да преузме дужност шефа кабинета министра иностраних послова. Директор политичког и трговинског одељења министарства иностраних послова постао је 1934. године, а убрзо затим и генерални секретар министарства иностраних послова у ком својству је учествовао на заседањима Лиге народа.

³⁵ АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 192, јединица описа број 267, документ број 192–14.

³⁶ АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 192, јединица описа број 267, документ број 192–16.

³⁷ АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 192, јединица описа број 267, документ број 192–15.

³⁸ АСЦГ, 338 – ПКЈК, ф. 9, документ број 1967.

ру. Тек по стабилизацији египатске спољне политике дошло је до разговора о интензивирању међусобне политичке сарадње првенствено на плану регионалне сарадње у области Средоземног басена, али је почетак Другог светског рата осујетио реализацију започетих преговора. Ипак, постојећи ниво политичких односа између Египта и Југославије представљао је повољан оквир за развој економске и културне сарадње. Иако недовољно развијени политички односи између те две државе бележили су од 1922. па све до 1941. године константан напредак обезбеђујући повољну климу за развој економских и културних веза.

ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

Југословенско-египатски економски односи су у периоду између два светска рата прошли кроз неколико фаза. Непосредно по завршетку Првог светског рата новостворена југословенска држава се налазила у тешкој економској ситуацији. Ратна разарања, слаба индустрија, запустена и непродуктивна пољопривреда, неразвијена саобраћајна инфраструктура утицали су на низак ниво југословенског извоза. Такође, недостатак финансијских средстава утицао је на смањење увоза испод потребног нивоа. На египатском тржишту југословенски извозници су се ослањали на традиционално присуство српских трговаца на том простору али и на пословне везе трговаца са простора Аустро-Угарске који су ушли у састав југословенске државе. Ипак, многе пословне везе су током рата прекинуте пошто је током рата српски извоз готово потпуно престао, а Аустро-Угарска као једна од централних сила због економске блокаде није могла да извози своју робу на простор британског протектората. У том периоду економски односи између две земље су се сводили на набавку преко потребних количина памука за југословенску текстилну индустрију и извоз мањих количина кукуруза и дрвне грађе у Египат. Такође велика препрека развоју извоза је било непостојање посебне трговинске агенције у Египту пошто је трговинска агенција Краљевине Србије обуставила рад после окупације Србије 1915. године, а после 1918. године није обновљен њен рад.

Први период у југословенско-египатским економским односима трајао је практично од египатског стицања независности до потписивања Привремене трговинске конвенције 1927. године. Током тог периода наступ југословенске економије на египатско тржиште није имао организован карактер већ се сводио на личну иницијативу. Све до 1927. године трговинска размена између две земље је била малог обима. Једино је током 1924. године остварен озбиљнији извоз на египатско тржиште због извоза веће количине дрвне грађе и цемента. Исте године је први пут после Првог светског рата југословенски извоз на египатско тржиште вишеструко надмашио висину египатског извоза на тржиште Краљевине СХС³⁹. Због удаље-

³⁹ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 267, јединица описа број 810, документ број 5124.

ности Посланства у Каиру од привредних центара Египта у Александрији и околини 1. октобра 1925. године је отворена Трговинска агенција Краљевине СХС у Александрији како би се лакше остварило економско повезивање између две земље⁴⁰.

ЈУГОСЛОВЕНСКО-ЕГИПАТСКА РОБНА РАЗМЕНА ТОКОМ 1924. ГОДИНЕ

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ИЗВОЗ У ЕГИПАТ			ЕГИПАТСКИ ИЗВОЗ У ЈУГОСЛАВИЈУ		
РОБА	КОЛИЧИНА	ВРЕДНОСТ	РОБА	КОЛИЧИНА	ВРЕДНОСТ
Дрвна грађа	55.130 м ³	130.058 егип. фунти	ПАМУК	87,95 т	3.620 егип. фунти
Цемент	7598,8 т	148.310 егип. фунти			
УКУПНО		178.368 егип. фунти	УКУПНО		3.620 егип. фунти

Непостојање правног оквира за унапређење економске сарадње лоше је утицао на развој економских односа па је стога Посланство Краљевине СХС у Каиру 14. новембра 1926. године добило налог да отпочне преговоре са Египтом у циљу потписивања трговинске конвенције⁴¹. Током преговора отправник послова Ј. Дучић је инсистирао на афирмацији југословенског извозног асортимана истичући да Краљевина СХС извози управо оне производе у којима оскудева египатско тржиште – дрво, месо и дуван. Такође, Дучић је истицао и југословенске превозне капацитете наводећи да ће превоз робе до Египта бити јефтин због близине југословенских лука и стајања око 150 трговачких бродова на располагању за транспорт⁴². Египатска влада је врло брзо позитивно одговорила на закључење трговинског уговора услед изузетне агилности отправника послова Дучића и залагања Ђина Петровића Беја, начелника египатског министарства финансија који је био југословенског порекла. Већ 16. децембра 1926. године Дучић је известио министра иностраних послова Момчила Нинчића о египатском позитивном одговору и затражио овлашћење за потписивање трговинског уговора са Египтом. Истицао је хитну потребу потписивања уговора како би се југословенској привреди у потпуности отворила врата египатског тржишта пошто се велики број југословенских трговаца обраћао том посланству ради помоћи и посредовања у циљу наступа на то тржиште⁴³. Пошто је 1. марта 1927. године египатска влада дала коначан одговор⁴⁴ 12. маја 1927. године у Каиру је потписана Привремена трговинска конвенција⁴⁵ која је подразумевала пристајање земаља потписница уговора да се под

⁴⁰ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 267, јединица описа број 810, документ број 7192.

⁴¹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 4, документ број 1015.

⁴² АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 4, документ број 1028.

⁴³ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 4, документ број 1118/1.

⁴⁴ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 5, документ број 738.

⁴⁵ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 5, телеграм број 469.

условима узајамности примењује привремено на све производе увезене на тржишта уговорних страна из земаља које склапају уговоре намењене потрошњи, транзиту или поновном извозу поступак највишег повлашћења изузимајући начин поступања који је признат суданским производима или који ће се примењивати на производе пограничних земаља на основу регионалних конвенција⁴⁶. Потписана конвенција је ступила на снагу после ратификације у Народној скупштини⁴⁷ и проглашавања од стране краља Александра 9. августа 1928. године.

По потписивању Трговинске конвенције са Египтом у Краљевини СХС се приступило стварању неопходних предуслова за организован извоз југословенске робе на простор Египта. Тако је Министарство трговине и индустрије израдило посебан елаборат о египатском тржишту⁴⁸ док је најзначајнијим извозним предузећима и регионалним привредним коморама упућен захтев за достављање списка производа који се могу пласирати на египатско тржиште. Одсуство директних трговачких веза лоше је утицало на укупну трговинску размену, па је у циљу интензивирања контаката ангажовано особље Посланства у Каиру и Трговинске агенције⁴⁹. У циљу информисања југословенских привредника о стању, условима и потребама египатског тржишта Јован Дучић је у београдској Трговачкој комори одржао 19. јула 1927. године предавање на тему *Египат као тржиште за наше производе*⁵⁰. Повољности које је пружао трговински уговор на најефикаснији начин су искористила предузећа Трговачко-обртничке коморе из Дубровника која су извозила ситну стоку и сушено месо са простора непосредног залеђа Дубровника, Црне Горе и Херцеговине док је Дубровачко паробродско друштво⁵¹ превозило југословенску робу до египатских лука и *Zbornica za trgovino, obrt in indistrija v Ljubljani*⁵² чија су предузећа извозила у Египат грађевинско дрво, свеже воће, посебно јабуке, кисели купус, пасуљ, делимично и кромпир, а од индустријске робе извозила гвожђе и штављену кожу док су са простора Египта увозили памук и сирове коже. Убрзо су југословенска настојања за освајањем египатског тржишта почела да дају резултате па је југословенски извоз у Египат већ 1929. године достигао вредност од 56 милиона динара док је увоз са простора Египта био око осам пута нижи од југословенског извоза у Египат и износио је нешто више од 8 милиона динара. Југословенски трговци су се жалили да држава не подстиче у довољној мери извоз на египатско тржиште пошто је држала високе извозне таксе и скупе железничке тарифе за пренос робе при чему су саобраћајна инфраструктура и поморски сао-

⁴⁶ АСЦГ, 63 – МПКЈ - ЗО, ф. 52, јединица описа број 168, документ број 1.

⁴⁷ АСЦГ, 72 – НСКЈ, ф. 44, јединица описа број 179, документ број 23.

⁴⁸ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 5, документ број 623.

⁴⁹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 31, документ број 726.

⁵⁰ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 8, јединица описа број 70, документ број 6213.

⁵¹ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 735, јединица описа број 1482, документ број II/27.

⁵² АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 735, јединица описа број 1482, документ број 52/27.

браћај били слабо развијени.⁵³ Ипак, упркос свим тешкоћама, у периоду између 1928. и 1930. године – периоду важности Привремене трговинске конвенције између Египта и Југославије постигнути су значајни резултати на плану развоја међусобне економске размене. Дошло је до снажења економских веза и јачања југословенског извоза у Египат. На тај начин створена је солидна основа за закључење сталне трговинске конвенције која би омогућила даље интензивирање економских контаката.

Отказивање Привремене трговинске конвенције између Југославије и Египта и отпочињање преговора око закључења сталне конвенције означили су крај једне и почетак друге фазе у развоју међусобних економских односа. Непосредно пред истек Привремене трговинске конвенције на дужност отправника послова Посланства Краљевине Југославије у Каиру постављен је 6. децембра 1929. године Јован Дучић коме је припадала највећа заслуга за успешно окончање преговора око потписивања претходне конвенције. Он је поново преузео ту дужност 7. фебруара 1930. године⁵⁴. Преговори су окончани у веома кратком року и Трговинска конвенција је потписана у Каиру већ 13. марта 1930. године. Споразумом је била предвиђена примена поступка највишег повлашћења на све пољопривредне и индустријске производе произведене у земљама потписницама уговора намењене било потрошњи, било поновном извозу, било транзиту. Такав режим се одобравао на бази потпуног реципроцитета уз ограду за режим дозвољен суданским производима и граничним земљама по основу регионалних уговора. Уговор је предвиђао и отказни рок од три месеца⁵⁵. Споразум је ступио на снагу даном ратификације 18. новембра 1930. године⁵⁶. На тај начин створен је нов правни оквир за проширење економских односа.

Могућности које је пружала Трговинска конвенција нису искоришћене на најбољи начин. Због економске кризе током 1930. и 1931. године југословенски извоз у Египат је константно драстично опадао. Са нивоа од 56 милиона динара у 1929. години опао је 1930. године на 45 милиона, а 1931. године на 21 милион, док је 1932. године износио свега 16 милиона. Од 1934. године вредност југословенског извоза на египатско тржиште почела је да расте достигнувши 26 милиона динара. Вредност извоза се 1935. године повећала на 33, а 1936. на 50 милиона динара. Истовремено, египатски извоз у Југославију био је током 1930. и 1931. године суочен са великим опадањем. Са вредности од 8 милиона динара 1929. године извоз је опао 1930. на 4, а 1931. године на само два милиона динара. Ипак, 1932. године египатски извоз у Југославију је утростручен поевши се на 6 милиона динара. Наредне, 1933. године дошло је до лаганог опадања до нивоа од 5 милиона. Од 1934. године египатски извоз је био у порасту достигавши те године ниво од 13 милиона динара. Следеће године, вредност

⁵³ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 30, документ број 1132.

⁵⁴ АСЦГ, 334 – МИПКЈ – ПД, ф. 41, досије Јован Дучић.

⁵⁵ АСЦГ, 63 – МПКЈ – ЗО, ф. 52, јединица описа број 168, документ број 17.

⁵⁶ АСЦГ, 65 – МИПКЈ, ф. 267, јединица описа број 810, документ број 283.

египатског извоза у Југославију је по први пут надмашила вредност југословенског извоза у Египат и износила је 41 милион динара. Египатски извоз је 1936. године достигао вредност од 55 милиона динара надвисивши југословенски извоз за читавих 5 милиона динара⁵⁷. Током тог периода дошло је и до измене структуре југословенско – египатских трговинских односа. У том периоду дошло је до проширења дијапазона југословенске робне понуде у Египту. На првом месту у структури југословенског извоза налазио се цемент, на другом месту је била дрвна грађа, а потом су следили тупин, кукуруз, сиркова слама, калцијумов цијанид, уљем овлажени цијанид, гликоза, волови, краве, емајлирано посуђе, дуван и цигарет папир. На тај начин, први пут је и југословенска хемијска индустрија успела да изађе на египатско тржиште поред већ устаљеног ангажмана пољопривреде, дрвне индустрије и индустрије грађевинског материјала. У структури египатског извоза у највећој мери је био заступљен сирови памук, затим су следили пољопривредни производи – црни лук, пиринач, сезамово семе и патлиџан. У Југославију су се извозили и морска со и сирови графит⁵⁸.

Египатски извоз у Југославију је растао првенствено услед повећане потражње сировог памука неопходног за функционисање југословенске текстилне индустрије која се налазила у процесу експанзије. У том циљу, ради увоза памука, Народна банка је увозницима одобравала повећана девизна средства⁵⁹. У перспективи, постојала је могућност јачања економских веза ширењем обима и структуре међусобне економске размене услед чега су интензивирани контакти између југословенских и египатских трговачких и превозничких предузећа. На том плану посебно су се ангажовала предузећа Трговинске коморе из Загреба која су повећала обим и структуру извоза производа дрвнопрерађивачке индустрије и отпочеле са пласманом значајних контингената различитих врста живинског меса на египатско тржиште⁶⁰.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ СПОЉНОТРГОВИНСКИ БИЛАНС СА ЕГИПТОМ У ПЕРИОДУ 1929 – 1936. ГОДИНЕ

ГОДИНА	ИЗВОЗ		УВОЗ	
	милиона динара	процент у укупном извозу	милиона динара	процент у укупном извозу
1929.	56	0,70	8	0,11
1930.	45	0,67	4	0,05
1931.	21	0,44	2	0,04
1932.	16	0,54	6	0,21
1933.	16	0,48	5	0,18

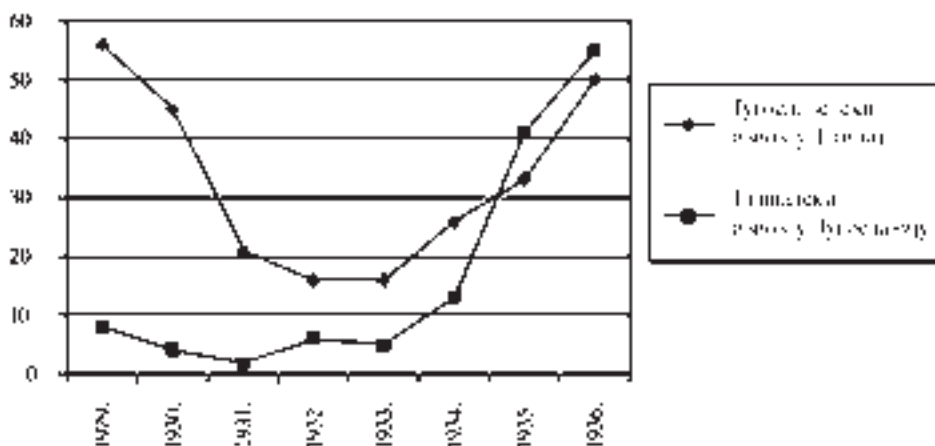
⁵⁷ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 14, документ број 62.

⁵⁸ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 14, документ број 809.

⁵⁹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 8, документ број 36155.

⁶⁰ АСЦГ, 65 – МТИКЈ, ф. 267, јединица описа број 810, документ број 2285.

1934.	26	0,67	13	0,37
1935.	33	0,82	41	1,11
1936.	50	1,14	55	1,34

Започети убрзани развој југословенско-египатских економских односа успорио је почетак Другог светског рата. Наиме, одмах по отпочињању борбених дејстава на подручју северне Африке и поморске блокаде у области Средоземља Египат се нашао у изолацији пошто су готово све поморске саобраћајне везе биле у прекиду. Током 1940. године Велика Британија је откупила готово комплетну количину египатског памука припремљеног за извоз при чему је остварен приход већи од 30 милиона британских фунти. Сем тога, приход од британских трупа стационираних на простору Египта био је већи од два милиона фунти месечно. Сви потребни артикли су набављани у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама, а допремани су преко јужне Африке у конвојима. На тај начин је египатска спољна трговина готово у потпуности замрла, а супротно очекивањима економско стање у земљи се побољшало у знатној мери. У таквим условима египатско тржиште је постепено почело да се затвара за извозну робу југословенског порекла⁶¹. С друге стране, Југославија је непосредно пред почетак Другог светског рата највећи део својих извозних послова везала за Немачку, Италију, Француску и Велику Британију.

У периоду између два светска рата југословенско-египатски економски односи су се развијали постепено и скоковито. Укупан обим трговинске размене између две земље се налазио у сталном порасту. У појединим периодима долазило је до наглог скока нивоа вредности размене али је често долазило и до наглих опадања вредности размене. Ипак, укупан обим размене је бележио стални раст како у погледу вредности тако и у погле-

⁶¹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 9., документ број 1359.

ду структуре спољнотрговинске размене. Перспективе даљег унапређења међусобне сарадње које су се средином и крајем тридесетих година отвара-ле осујетио је почетак Другог светског рата.

ВОЈНИ ОДНОСИ

По природи ствари војни односи као један од важних аспеката билатералних односа представљају сталну тачку у којој се међусобно преплићу економски и политички аспекти међудржавних односа. Међутим, кад су у питању југословенско-египатски односи током међуратног периода међусобни војни односи нису достигли ниво развоја политичких, а посебно не ниво економских односа. Југословенско-египатске војне односе у том периоду дефинишу две детерминанте. Прва, која се тиче југословенског опредељења за војну сарадњу с Великом Британијом, Француском, Чехословачком, а потом и Немачком и Италијом и друга која означава везаност египатске оружане силе за Велику Британију. Југословенска наменска индустрија је располагала ограниченим капацитетима и укупан ниво њених извозних послова је био веома низак док се египатска војска готово у потпуности ослањала на снабдевање из Велике Британије што је произилазило из британско-египатског уговора закљученог 1936.⁶² године и декларације британске владе од 28. фебруара 1922.⁶³ године којом је Египат признат за независну државу. У таквим условима војна сарадња између две земље се сводила на протоколарне посете и спорадичне набавке неборбеног војног материјала.

Тако су у јулу 1930. године две подморнице југословенске морнарице *Небојша* и *Храбри* у пратњи матичног брода Хвар посетиле александријску луку где их је поред египатских званичника дочекао и југословенски отправник послова у Египту Јован Дучић.⁶⁴ Током те посете Дучић је приредио вечеру за југословенске официре после које су заједно посетили један од познатијих александријских ноћних локала. После два дана боравка у александријској луци југословенски подморничари су наставили своје крстарење Средоземљем упутивши се ка либанској луци Бејруту.

Пошто се на египатском тржишту осећао велики недостататак стоке за вучу и египатска војска је оскудевала у потребним коњима за вучу. Зато је египатска влада настојала да потребне коње за војску набави негде у Европи по повољним ценама због ограничености расположивих буџетских средстава намењених за снабдевање војске. Тако је почетком 1939. године склопљен аранжман између Југославије и Египта по коме је одређени број

⁶² *Tekst Anglo-egipatskog ugovora o savezu iz 1936. godine*, Spoljnopolitička dokumentacija, godina IX, broj 1, Beograd 1957, 14–17.

⁶³ *Deklaracija britanske vlade od 28. februara 1922. godine kojom se Egipat priznaje za nezavisnu i suverenu državu*, Spoljnopolitička dokumentacija, godina IX, broj 1, Beograd 1957, 31.

⁶⁴ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 6, документ број 11839.

ислужених коња југословенске војске продат египатској војсци.⁶⁵ Других видова војне сарадње између Југославије и Египта током међуратног периода није било нити је познато да су постојали планови за њено унапређење.

КУЛТУРНИ ОДНОСИ

На плану културе односи између Египта Југославије су се развијали веома споро и тешко. Главни ослонац међусобне сарадње на плану културе представљали су југословенски муслимани. Наиме, по укидању калифата у Турској, а због непостојања одговарајућих високошколских верских установа на којима су се могли школовати кадрови за потребе Исламске верске заједнице на простору Балкана, Исламска верска заједница у Југославији је настојала да што је могуће већи број студената путем стипендија школује у Египту на различитим универзитетима. Због нерасполагања документацијом Исламске верске заједнице веома је тешко тачно одредити кад је у међуратном периоду започело школовање југословенских муслимана на египатским универзитетима. Посредно, на основу података које пружа доступна дипломатска грађа југословенске провенијенције може се претпоставити да је до тога дошло почетком тридесетих година.

Са сигурношћу се може утврдити да је 1935. године на факултету *Цамуил Езхар* у Каиру било студената муслимана југословенских држављана.⁶⁶ У том периоду Исламска верска заједница је била принуђена да школује студенте на том факултету пошто се на њему нису плаћали трошкови школарине и уписнине већ само трошкови становања и набавке уџбеника. Пошто је 1935. године у Сарајеву основана Виша исламска шеријатско-теолошка школа, која је имала ранг факултета, поставило се питање њихове даље специјализације на неком од египатских универзитета. Тако су два апсолвента прве генерације студената ове школе одлучили да се специјализују у областима арапског језика и шеријатског права на државном универзитету *Цамиаиул Мисрије* у Каиру како би стекли звање доктора наука.⁶⁷ Пошто се радило о двојици најбољих студената Реис-Ул-Улема Исламске верске заједнице Краљевине Југославије је одлучио да им додели стипендије за школовање у Египту како би се на тај начин припремили за наставнички посао на матичној Вишој исламској шеријатско-теолошкој школи у Сарајеву која је оскудевала у стручном наставном особљу. Такође, сматрало се да ће на тај начин бити омогућено индиректно признавање сарајевског факултета пошто би његови студенти уписали докторске студије на државном универзитету у Каиру. Посланство Краљевине Југославије у Египту је имало сасвим другачији став. Из тог посланства се саветовало Врховном старешинству Исламске верске заједнице у Југославији да упути

⁶⁵ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 8, документ број 373.

⁶⁶ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 16, документ број 1166.

⁶⁷ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 16, документ број 2833/39.

специјализанте на усавршавање на престижном верском универзитету *Ал Азхар* где би се усавршавали у области шеријатског права кроз посебне двогодишње курсеве за шеријатског судију и четворогодишње курсеве који су оспособљавали за наставнике шеријатског права. Оба курса су по успешном завршетку доносила докторску титулу⁶⁸, па је у каснијем периоду највећи број студената школован на том универзитету. Број југословенских студената на египатским универзитетима је стално варирао. Укупан број је веома тешко утврдити због нерасполагања релевантном изворном грађом. Ипак, недвосмислено се може утврдити да њихов број није прелазило више од пет током једне године. Почетком Другог светског рата у Египту су се затекла четворица југословенских студената. Тај вид сарадње се наставио и после Другог светског рата без обзира на атеистички карактер новоуспостављеног режима у социјалистичкој Југославији.

Током тридесетих година неколико египатских новинара је посетило Краљевину Југославију. Међу тим посетама по свом значају се издваја посета новинара листа *Le Journal d' Egypte*⁶⁹ Леона Кемхадијана који је у склопу своје балканске турнеје посетио Цариград, Румунију и Југославију током новембра 1939. године. Иначе, тај лист је имао веома развијену сарадњу са југословенским посланством у Каиру. Преко тог листа посланство је редовно пласирало чланке различитог садржаја о Југославији, њеној спољној политици и унутрашњим приликама. Резултат ове посете био је читав низ афирмативних чланака о Југославији у том листу.⁷⁰ Ову пропагандну акцију југословенске власти су помогле обезбеђењем бесплатних возних карата током Камхадијановог боравка у Југославији. Чести афирмативни написи о Југославији у египатској штампи изузетно повољно су деловали на развој политичких и економских односа између две земље.

Југословенско-египатски односи на плану културе су имали велики напредак током друге половине тридесетих година управо због приоритетних потреба Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији. Нагли развој тек успостављене сарадње прекинуо је Други светски рат. Током рата нису упућивани нови студенти на школовање на египатским факултетима али су студенти који су се затекли на школовању у Египту ту и остали до краја рата док су неки од њих у знак протеста против новог режима у Југославији одбили да се врате. Такође, и облик културне сарадње кроз размену информација о двема земљама у дневној и периодичној штампи утицао је на развој свеукупних билатералних односа између Југославије и Египта. На тај начин, ширењем информација, ширени су културни видици и развијана међусобна сарадња.

⁶⁸ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 16, документ број 76.

⁶⁹ *Le Journal d' Egypte* је био угледан каирски дневни лист. Радило се о једном од три египатска листа која су штампана на француском језику.

⁷⁰ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 8, документ број 1861.

ЈУГОСЛОВЕНСКА ЕМИГРАЦИЈА У ЕГИПТУ

Једна од најспецифичнијих веза између Египта и Краљевине Југославије била је југословенска колонија на простору Египта. Својом бројношћу, просторним распоредом и социјалним статусом она је у знатној мери утицала на развој билатералних односа између две земље. Бројност југословенских насељеника у Египту је веома тешко одредити. Једини расположиви документ дипломатско-конзуларне провенијенције о том питању из 1935. године⁷¹ садржи процену да се у том тренутку у Египту налазило између четири и пет хиљада становника југословенског порекла. Према расположивим изворима, њихов територијални распоред и социјалну структуру лакше је одредити мада и то са великим резервама и потешкоћама. Југословенски насељеници у Египту су били веома различитих занимања. Било је ту интелектуалаца (инжењери, архитекте, адвокати), трговаца (трговци дрветом, трговачки и поморски агенти), угоститеља (кафеџије, ресторатери, власници млечних ресторана), чиновника (банкарски чиновници, чиновници у приватним трговачким предузећима и чиновници у државној администрацији) и радника (радници у службама обезбеђења банака и портири у већим хотелима). Такође, и разлози њиховог досељавања у Египат су били различити.

Југословенски исељеници су на простору Египта били насељени у неколико региона. Највећи број је био насељен у ширем рејону Суецког канала, у градовима Порт Саиду, Исмаилији и Суецу. Углавном, ту су живели Бокелји и Далматинци који су у Египат стигли током и непосредно после изградње Суецког канала.⁷² Најчешће су били запослени у *Друшћиву Суецког канала* као пилоти и помоћно особље. Иначе, од стране управе *Друшћива Суецког канала* Далматинци и Бокелји су били цењени као способни морепловци. Већина њих је на простору Египта створила породицу и стекла завидну имовину, па је током међуратног периода, сем њих, ту живела друга, а често и трећа генерација њихових потомака који су се бавили различитим занимањима.

Друга по величини југословенска колонија на простору Египта се налазила на простору Каира. У том граду су претежно живели исељеници са простора Македоније и јужне Србије.⁷³ Они су као становници некадашњег Османског царства у потрази за зарадом стигли у Египат који је, такође, био под османском влашћу. Обично су држали млекацијске радње, кафане и пекаре. Радило се о веома вредним и штедљивим људима. Штедећи, слали су у Југославију својим рођацима значајне своте новца или су се после одређеног времена враћали у Југославију са већим свотама новца. У Каиру је живео и мањи број Црногораца који су у Египат стигли из

⁷¹ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 6, документ број 130.

⁷² Н. К а д и ј а, *И наши су људи градили Суец*, Борба, година XXI, број 210 (1. септембар 1956. године), 3.

⁷³ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 6, документ број 3172.

сиромашних планинских приобалних крајева тражећи лаку зараду. Они су радили као чувари у банкама или портири у познатијим хотелима. Такође, у Каиру је живео и један број државних и банкарских чиновника пореклом из различитих делова Краљевине Југославије.⁷⁴

Значајан број Југословена је живео и у Александрији. У том граду југословенску колонију чинили су људи различитих професија, пореклом из различитих делова Југославије. Највише је било Словенаца који су у највећем броју радили као кућна послуга.⁷⁵ И у Мит Гамру је живело десетак породица пореклом из околине Крушева у Македонији. Радило се о богатим трговцима цинцарског порекла. Почетком Другог светског рата, непосредно по капитулацији Краљевине Југославије у Египат је стигао један број југословенских избеглица, углавном, чланова породица чланова владе или високих државних чиновника. Већи број их се само кратко време задржао у Египту, а затим наставио пут ка Великој Британији, Сједињеним Америчким Државама и јужној Африци док је мањи број остао током читавог рата на простору Египта, а по окончању рата се или вратио у Југославију или трајно настанио на простору Египта.⁷⁶

Све до 1936. године није постојало удружење које би обједињавало југословенске исељенике насељене на простору Египта. Тек 12. октобра 1936. године основан је Југословенски дом у Александрији као удружење које је имало за циљ да *окупиља све чланове југословенске заједнице у Египту, да се међусобно сложе, ујознају и помажу у свим потребама живота*.⁷⁷ Чланови тог удружења су могли постати сви становници Египта југословенског порекла. Почасни чланови друштва су били југословенски посланик у Каиру и сви дипломатски службеници југословенског посланства. Првих годину дана по оснивању, пословима удружења је руководио одбор који су чинили А. В. Н. Бјанки, С. Катаринчек, Ј. Ловрић, Х. Слодре и Н. Димитријевић. Удружење је имало читав низ различитих активности. Сваке године је организовало веома свечане и раскошне прославе рођендана краља Петра II.⁷⁸ Та прилика је коришћена за организовање масовних скупова и забава чланова југословенске колоније у Египту. Чланови удружења су се бавили и пропагандним радом, организујући у просторијама друштва честе изложбе о Југославији.

Југословенска држава је имала вишеструке користи од сопствене емиграције која је живела на простору Египта. Високи државни чиновници југословенског порекла су, са своје стране, помагали развој међусобних политичких односа. Угледни египатски трговци југословенског порекла су велики део својих трговачких послова везали за Југославију чиме су у

⁷⁴ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 6, документ број 3179.

⁷⁵ Њихову емиграцију је посебно помагала Аустро-Угарска чији су је званичници називали *exportation des Slovenes* у циљу лакше германизације тог простора.

⁷⁶ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 31, документ број 14782.

⁷⁷ АСЦГ, 383 – ПКЈК, ф. 16, документ број 11332.

⁷⁸ АСЦГ, 74 – ДКЈ, ф. 4, јединица описа број 12, документ број 123.

знатној мери утицали на развој економских односа између две земље. Слањем великих свота новца рођацима у Југославији, емиграција је позитивно утицала на имовно стање многих појединаца. Такође, многи југословенски исељеници су се после завршетка радне каријере враћали у Југославију где су инвестирали свој иметак стечен радом у Египту.

ЗАКЉУЧАК

Након проглашења независности египатске државе односи између Египта и југословенске државе развијали су се постепено на више планова. Сарадња између две државе је развијана на политичком, економском и културном плану. Почетни контакти између две државе су се темељили на традицији дипломатског присуства Краљевине Србије на простору Египта и економском присуству Краљевине Србије и Аустро-Угарске на том простору. Политичке и економске везе које је прекинуо Први светски рат су се обнављале веома споро уз низ тешкоћа техничке, физичке и менталне природе. Ипак, до почетка Другог светског рата међусобни билатерални односи су достигли прилично висок ниво развоја што је представљало солидну основу за даљи развој.

Међусобни политички односи су током читавог периода остали релативно неразвијени. Иако су дипломатски односи између Египта и Југославије још током 1926. године подигнути на ниво посланстава политички односи нису достигли виши степен развоја првенствено због спољнополитичких приоритета двеју земаља. Краљевина Југославија је, у спољнополитичком смислу, била оријентисана на сарадњу са суседним земљама кроз механизме Мале Антанте, а потом и Балканског савеза и велике силе, у почетку Француску и Велику Британију, а потом и Немачку и Италију. Египат је на плану спољне политике остао везан за спољнополитичке интересе Велике Британије, па је у том смислу капацитет египатске спољне политике остао веома ограничен. С тим у вези југословенска спољна политика на простору Блиског истока је била нормирана превасходно интересима Велике Британије, а потом и Француске. Тек пред почетак Другог светског рата, услед измењених спољнополитичких односа због прекомпоновања дотадашњих међународних односа, дошло је до интензивирања политичких контаката између Југославије и Египта.

Економски односи између две земље су били ограничени карактерима привреде обеју земаља и, аналогно томе, њиховој извозној понуди. Радило се о аграрним земљама са слабо развијеном индустријом која се налазила у фази развоја. Југославија је, углавном, у Египат од пољопривредних производа извозила воће, месо, живу стоку, кукуруз, а од индустријских производа један број производа хемијске индустрије, цемент и грађевинско дрво. Из Египта су увожене веће количине памука, морске соли, сусама, црног лука и патлиџана. У почетку је југословенски извоз на египатско тр-

жиште био много већи од египатског извоза на југословенско тржиште али се биланс међудржавне трговинске размене изменио, па је од средине тридесетих година египатски извоз на југословенско тржиште постао много већи од југословенског извоза у Египат. Током тридесетих година трговинска размена између ових земаља је достигла висок ниво али је развој прекинут избијањем Другог светског рата и потпуном економском оријентацијом Египта на Велику Британију услед обустављања промета Средоземним морем због поморске блокаде.

На културном плану међусобни односи су се развијали кроз контакте Исламске верске заједнице, која је своје студенте теолошких наука, арапског језика и шеријатског права усавршавала на египатским универзитетима. Ти контакти нису прекидани ни током рата. Снажну спону између две земље на политичком, економском и културном плану представљала је релативно бројна југословенска колонија на простору Египта. Укупан ниво међусобних односа се налазио у успону у тренутку почетка рата који је успорио развој. Ипак, постигнути ниво билатералних односа између Египта и Југославије током међуратног периода је представљао солидну основу за развој међусобне сарадње после рата, посебно, у периоду након револуционарних промена у Египту 1952. године.

YUGOSLAV-EGYPTIAN RELATIONS IN 1922–1941

bu

Aleksandar Životić

Summary

There is only very scanty relevant historiographic literature and fragmentary archive materijal about the policy of The Kingdom of Yugoslavia in the Near East region. Still, on the basis of the existing available archive sources, one can reconstruct political, economic and cultural relations between the Yugoslav state and Egypt during the inter-war period.

Political relations were based on the diplomatic presence of The Kingdom of Serbia in Egypt. From 1922, there was a Yugoslav consulate, and from 1926 the embassy in Egypt as well. Due to different foreign-policy priorities of the two countries, the mutual political ties were not intensified. Immediately before the beginning of World War II, due to the recomposition of the international relations, there was a strengthening of political ties. In the economic plane, the cooperation developed through a mutual commercial exchange of mostly agricultural products, and to a lower degree of industrial products, which was determined by the structural characteristics of the economies of the two countries. During the studied period, economic relations reached the higher level than the political relations. Cultural ties were primarily based on the educational ties of the Islamic religious community. A relatively numerous Yugoslav colony in the territory of Egypt represented a strong link between Egypt and Yugoslavia.

During the inter-war period, the Yugoslav-Egyptian relations reached a rather high level of development. Technical, mental and economic disturbances were slowly overcome and removed gradually. Strengthening of relations in the years immediately before the beginning of World War II represented a good foundation for the development of mutual relations in the years after the War, specially after the revolutionary changes in 1952.

П Р И Л О З И И Г Р А Ђ А

УДК 336.2(497.113 Odžaci) „17“
339.1–051(497.113) „17“

О л ђ а А н д р а ш и

О ТАКСАЛИСТИМА ОПШТИНЕ ОЏАЦИ
ТОКОМ ХVІІІ ВЕКА

САЖЕТАК: Таксалисти су засебна фискална група у пореском систему Хабзбуршке монархије ХVІІІ века. Ту спадају: предијалисти, трговци (трговци говедима, тзв. „грчки“ или „турски“ трговци ситном робом, поданици Порте, крчмари, месари, воденичари, Јевреји, Цигани, односно сви који се нису могли сврстати у остале постојеће пореске категорије. На територији данашње општине Оџаци живели су или имали имовину припадници свих врста таксалиста.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: таксалисти, Бачка, Оџаци, ХVІІІ век

Систем пореске поделе становништава Хабзбуршке царевине био је заснован на наслеђеним принципима фискалних категорија из предтурског периода и новоуведеним, насталим као последица измена у структури популације након ослобођења крајева заузетих од Турака.

У основи постојали су порески обвезници и они ослобођени давања фиска. Овој другој групи припадало је свештенство и племство (Nobiles), које се стално енергично борило да постојеће привилегије задржи. Но, и међу њима је било лица под теретом годишњих плаћања.

Целокупни остали живаљ обухватала је другу групација:

кметови (колони, инквилени, субинквилени),

занатлије,

интелектуалци,

таксалисти,

слободњаци и

грађани

Њихова разноводност тражила је различите параметре у убирању пореза, што је потпуно уобичајени аксиом сваког пореског обрачунавања од најранијих времена и у свим државама.

Таксалисти су један сегмент овог разноликог друштва који је обједињен стицајем околности. Заправо у класи таксалиста су они порезници за

које се сматрало да им је имовина лако покретна, а станиште нестабилно, па је у пракси потребно другачије евидентирати њих и њихов, порезу подложен, иметак. У стварности није постојала ниједна карика која је спајала ове људе сем легислативне. Јер, унутар групе су се налазили закупци предијума, богати трговци стоком, ситни трговци „на парче“, Јевреји, Цигани, продавци меса, крчмари, воденичари.

Прва по значају за државу, и готово редовно прва на конскрипционим листама, јесте група предијалиста. Реч је о арендаторима пространих пуствара широм Бачке и/или трговцима марвом који су је држали на испашама по предијама и пашњацима сеоских атара.

Закуп је постизан лицитацијом, а обично су га добијали људи из највише жупанијске, па и државне администрације. Било да су га користили сами арендатори или давали у подзакуп, кметови су са њима готово стално имали непријатних искустава. Габријел Гомбош, Адам Чупор, Стеван Гајдоци су имена која срећемо на многим жалбама, тужбама и захтевима за поравнањем, због бруталности, злоупотреба и узурпација права поданика. Истовремено они су, најчешће, били и власници великих стада стоке напасане на закупљеним и другим пустварама.

Трговци стоком (*Quaestor*) у народу познати као целебције најчешће су трговали крупном марвом премда је ка средини века све присутнија заступљеност и других сточних врста. Најпознатији су, ипак, трговци воловима (*Quaestor bovinum*) који су стално инвестирали у оновремено најтраженију сорту, потребну војсци, великим државним алодијима, приватним поседима, незаобилазном вучном снагом и важним чиниоцем свеукупне привреде. Углавном су уживали привилегије, поткупљивали су или својим осорним понашањем приморавали чиновништво да им обезбеђује бенефицирани положај. Угарска дворска канцеларија је 1715. године расправљала о жалби сегединског и петроварадинског команданта да штити неке трговце говедима од јавних пореза.¹ С друге стране целебције су се жалиле на двоструко опорезивање – као закупци пуствара Међеш, Овсеница и Филипово 1724. године који су наводили да су све своје обавезе измирили уредно, а да им Бачка жупанија, где су волове купили и држе их на испашама, захтева порез, дације и оброке.²

На територији данашње општине Оџаци од двадесетих година XVIII века јављају се предијалисти и трговци стоком из Бачке и Барањске жупаније. Годинама иста лица на истом подручју. Познати ликови из прошлости Сомбора као судија Никола Парчетић и Михајло Бокеровић, обојица сенатори, Симеон Рунић, капетан лајтнант потиске милиције (који су иначе користили и многе друге пустваре)³ држе своја стада на пустварама Овсеница, Прекаја, Међеша. Ту су и други Сомборци, понекад у ортаклуку са по-

¹ Архив Војводине – АВ, фонд Бачко-бодрошке жупаније 33/1715

² *Исто*, 126/1724

³ *Исто*, док. бр. 63/1747, 25а/1748, 2ц/1752138а и 1576/1753, 816/1754, 89/1755, 30/1757, 68/1759, 109/1760, 111/1760, 117/1761, 182/1763, 129/1764, 46/1765

менути људима, понекад у међусобном ортаклуку или самостални. Неколико становника Неопланте провлаче се такође деценијама у пописима таксалиста овог ареала: најраније име које срећемо је 1728. године Нина Поповић из Неопланте, познат и као Нина Челебџија.⁴ Највише их је из Барање, односно Славоније – стоку 1734. године имају Бела Јовановић из Сиска на пустари Голоселиште и Трума Мишленовић из Даља на Овсеници. Наредних година број таксалиста је растао, али је углавном сведен на троје или четворо челебџија по свакој пустари. Ипак, то није увек правило, па се дешавало да само један власник напаса своју стоку, док други пут срећемо и десеторицу. Акцент је у почетку стављан на рогату марву, поготово расплодне и товне бикове, који су доносили највећу зараду. Но, од средине века на цени су млађа говеда, јунад од једне до три године, и постепено доминантно место припада њима.

Величина стада је различита. Бројност стоке на испаша диктирала су количина и квалитет сенокоса и довољност воде. Неки од закупаца су мењали терен својој стоци, други су, на супрот, годинама закупљивали исти ареал. При томе треба имати на уму чињеницу да многим од њих ово није била сва стока у поседу. Дмитар Андреовић је 1740. на Немшацу напасао 50 волова, 350 крава и старије јунади, 110 комада једногодишње и 40 двогодишње јунади, 110 коња, 50 грла једногодишње ждребади и 20 двогодаца; 1743. на суседним пустарама Филипово и Међеш су тројица закупаца имала 250 волова, 12 комада јунади, 11 запрежних коња, 60 јахаћих, 200 комада рогате стоке, 200 коза и оваца, 40 свиња и 30 пчелињих кошница,⁵ а урод на предијским њивама износио им је 2500 кг пшенице, 2048 кг јечма, исто толико зоби и 1024 кг сирка. Иначе, обрада ораница код „марвених трговаца” је више изузетак него правило.

Такса за поједине врсте стоке је годинама била иста. Варирала би незнатно само у изузетно лошим годинама:⁶

расплодни бик	21 ден
товни бик	15 ден
крава са телетом	9 ден
крава стерилна	6 ден
Јуне	6 ден
кобила са ждребетом	10 ден
кобила стерилна	6 ден
коњ или кобила изнад три године	6 ден
свиња изнад три године	3 ден
коза или овца	2 ден
кошница пчела	2 ден

Марву су на пашњацима чували изнајмљени пастири, волари, кравари и бикари, како су све називани људи који су уз погодбу водили бригу и

⁴ *Истѐо*, 75/1728, 25a/1748

⁵ *Истѐо*, 162/1740, 128/1743

⁶ *Истѐо*, 55/1734

надзор над стадима. Организоване банде разбојника и лопова су крале стоку и одгониле је наручиоцу посла о чему постоје многобројни судски и конгрегацијски записи.

Трговци стоком, нарочито крупном, били су цењени и уважавани ради своје спретности и економске снаге.

„Турски трговци” или „Грчки трговци” били су далеко сиромашнији и са малим угледом. Реч је о људима пореклом из прекодунавских крајева (Србима, Арнаутима, Јерменима, Грцима), турским поданицима који су у Бачкој продавали своју робу, те су под тим именом званично пописивани. Двадесетих година XVIII века за њих је важило царско наређење да смеју трговати само робом коју са собом донесу из Турске и то искључиво у време вашара, што је, додуше, мало поштовано упркос претњама санкцијама и честим одузимањем робе у корист ерара.⁷ Године 1732. је ова одлука донекле ублажена и трговци, пореклом из Турске, насељени у монархији пре Трговачког уговора са Портом из 1718. године који су плаћали све обавезе и терете, уз то и тридесетину, могли су слободно продавати на мало своју робу.⁸ Међутим њихова судбина је зависила од политичких односа Хабзбуршке царевине и Отоманске империје. Тако је мировним уговором из 1741. године (члан 29) поново дошло до забране продаје ван вашарских дана због чега су грчки трговци протествовали.⁹ Неки од њих су поседовали дућане, а неки су торбарили. Плаћали су тзв. Таха Graecorum, I–III класа, у висини од 2–6 форинти. Готово свако наше бачко место имало је своје „Грке” како су најчешће називани. На простору данашње општине Озаци први забележени су 1737. године у Каравукову Тодор Ђурђев и у Очаку Риста Грк, обојица са таксом од 3 форинте.¹⁰ Процена вредности робе је остављана пописивачу, а такса је за њихову робу износила на вредност од 100ф – 1 форинта, преко тога на сваких 100 ф – 1 ф 20 денара, док је за „домаће трговце” основна вредност 100 ф – такса 2 ф, вишак 100 ф – 1 ф 50 ден.¹¹ Већини њих ово није било главно или пак једино занимање. Многи су уједно закупљивали и право месарења – Јован Павловић (Joanes Paulovics) у Новом Каравукову, Ђорђе Тодоровић (Georgius Thodorovics) у Старом Каравукову, Јанко Николић (Janko Nikolics) у Брестовцу или крчмарења.¹² Нису усамљени случајеви да су као трговци забележени у истом месту отац и син, двојица браће, или блиски рођаци.¹³ Природа посла је то омогућавала, али и захтевала. Живећи и радећи годинама, чак деценијама, у једном селу тражили су промену статуса – „Incorporatus Graeæcus” и „Graecus Turcicus” тако означавају државно

⁷ Исто, 15, 52, 71, 116/1725, 19/1729, 6/1732

⁸ Исто, 73/1732

⁹ Исто, 25/1746, 16/1752, 82/1753, 27/1754

¹⁰ Исто, 19/1737

¹¹ Славко Гавриловић, *Јавни шеретии и невоље сремског стпановништва средином XVIII столећа*, Зборник Матице српске за друштвене науке 26

¹² Исто, 63/1747, 33/1757, 68/1759, 111/1760

¹³ Исто, 63/1747, 25/1748, 33/1757, 111/1760, 112/1760

подаништво. Углавном су опстали до средине терезијанске колонизације када је систем организације села постао другачији.

Јевреји су у Бачку стигли одмах по одласку Турака, углавном из мађарских жупанија. Разлози насељавања су лежали у врло рестриктивној политици угарских власти према њима, која им је ограничавала избор занимања, право на школовање, право на женидбу-удадбу само једног, најстаријег, детета и слично. Будући да им је дозвољена трговина, и то само она ситна, торбарење, одлучивали су се на тај посао. Уз торбарење бавили су се и кожарењем, тј. откупом и транспортом сирове коже заклане стоке по бачким селима и пустарама. Плаћали су Таха *Judaeorum* према Трипартиту А 10 из 1595. године у висини 2 форинте по домаћинству. Уз ову таксу давали су и редован порез или таксу на делатност којом су се бавили. Најчешће је реч о трговачкој такси, разрезаној према разредима. Међутим 1743. године царица Марија Терезија је увела и „Толеранциону таксу” којом су Јевреји плаћали своје толерисање у Бачкој жупанији.¹⁴ У почетку је дефинисана као једнократна помоћ ратној благајни, али се одмах претворила у стални намет, рапидно повећаван: од 50 денара по фамилији већ следеће године је нарастао на 2 форинте за сваког Јеврејина.¹⁵ Тако су Јевреји опорезовани по три основа. Коликогод су јеврејску таксу, контрибуцију, доместику, аренду и остале обавезе уредно и на време давали, толико су у толеранцијалној такси готово стално били у заостатку. Власт је у више наврата доносила одлуку о егзекуцији – присилној наплати, али су од егзекутора стизали извештаји о тешком сиромаштву Јевреја који нису у стању да исплате толеранцијал. Иначе толеранциона такса се плаћала у две годишње рате у новосадској и бајској солани.

На територији општине Оџаци су у сваком насељу живеле по једна или две породице – у Богојеву 1770. *Judaeus Jakob Jozef*, у Каравукову Саломон Лебл, у Српском Милетићу Лебл Полак, у Парабућу Фридман Мојзеш, а 1783. године у Лалићу Јакоб Хиршл.¹⁶

Цигани су такође важан сегмент групе таксалиста у фискалној скали Хабзбуршке монархије. Углавном су били лутајући (Зингари вагабунди) и власти су настојале да их приморају на седелачки начин живота, грађанско одевање, обавезно минимално школовање и многе другачије норме понашања. С тим у вези доношени су интимати, укази и прописи. Порез су плаћали на основу таксе, ретко као додатни на делатност, пошто у другој половини XVIII века још нису била сасвим издиференцирана занимања у којима ће се наредних деценија, па и векова, показати као вешти. Такса је овде класирана: најнижа је износила 1ф 10х, затим 2ф и код настањених 3ф. Мање од тога су давали само јако сиромашни и телесно оштећени – хромии, слепи, тј. они који нису могли зарађивати за живот, и удовице.

¹⁴ *Истио*, 49/1743

¹⁵ *Истио*, 101а/1743

¹⁶ *Истио*, 266/1768, 308–310/1781, Историјски архив Сомбор Ф8/582, 585

У оџачкој општини први забележени Цигани су 1748. године Грујица Ђукић у Српском Милетићу, Живан Савић и Јанко Михајловић у Брестовцу, Павле Иванов у Каравукову и Радосав Савић у Оџацима. Сви су опорезовани са 2ф Таха Zingarorum.¹⁷ Како је несталност станишта у овој групацији изражена то морамо констатовати из године у годину различиту бројност породица и носилаца таксе. Ипак неки људи годинама остају у одређеним местима, као привремено лоцирано становништво. То су у Брестовцу Живан Савић, који се константно јавља у попису таксалиста од 1748. године до 1760, у Милетићу Коста Јовановић, у Каравукову Павле Ивановић, за кога је још 1748. године забележено да је стар.¹⁸ Има случајева дуготрајног, али не стабилног пребивања у свим селима: у Брестовцу Јанко Михајловић, у Милетићу Митар Грујић, у Парабућу Ђуриша Јанков.¹⁹ С друге стране зиму 1759. године провела је у Каравукову черга Цигана са својим вајдом – кнезом и сваки је таксиран са 1ф.²⁰

Имовина Цигана је увек мала – држе по једног или два коња и то је мање-више све. Ђурађ Петровић у Брестовцу је 1757. године уписан као изнемогао од старости и слабог вида и те године је, после краћег задржавања у месту, отишао; исте године је у Богојеву пописан „бедни удовац“ Јован Голубов, а 1759. у Новом Каравукову „убоги“ Јонаш Марци, са таксом од 50 денара, је чак уписан као Мартин Сироти (Martinus Miser).²¹ животарили су од препродаје коња, послова на ивици закона, надница по сеоским домаћинствима, баштама и њивама.

Крчмари су категорија позната и призната од давнина. Тешко је наћи време или место где нису постојали, радили, опстајали и играли важну улогу у животу околине. Гостионице су у бачким местима XVIII века постојале и у врло малим селима. Подизала их је, односно дозвољавала рад, држава пошто је приход од њих увек био леп. Заправо „право крчмарења“ је била легална привилегија и издавана је у закуп. У гостионицама је точено вино, ракија и пиво. Пиће је набављано из коморских винограда и пивара, по цени често већој него на локалном тржишту, но то је део правне регулативе државе који треба уважити, али и део ланца корумпираности чиновника од најнижих до врха царске администрације. Додуше цене су сваке године лимитиране на државном нивоу, уз врло озбиљне претње прекршајним санкцијама, које би ретко уследиле.

Закуп крчми је зависио од многих фактора уобичајених баш свуда и у свако време. Добијан је погађањем на лицитацији. Пореска обавеза изражавана је таксом сразмерном заради механе.²² Могла је бити врло висо-

¹⁷ Исто, 25/1748

¹⁸ Исто, 25/1748, 2ц/1752, 89/1755, 50/1756, 33/1757, 67 и 68/1759, 111 и 112/1760

¹⁹ Исто, 33/1757, 109 и 112/1760

²⁰ Исто, 66/1759

²¹ Исто, 33/1757, 68/1759, 136/1762.

²² Славко Гавриловић и Иван Јакшић, *Грађа за привредну и друштвену историју Бачке XVIII века*, Београд 1986, документ број 190.

ка, али сеоске крчме нису пуно доносиле и у нашим селима је Таха Саурогум 1–2 форинте. Закупац крчме није неминовно и крчмар – у Новом Каравукову доминални закупник је осијечки трговац Филип Франк, иначе закупник многих механа и месара, а у Старом Каравукову то је такође Дамјан Толмачев. У Брестовцу су се смењивали разни арендатори доминалне гостионице. Занимљиво је да се у овом занимању срећу и жене, махом удовице, које су после смрти супруга преузимале разрађени посао.

1761. година	литара		
	вино	ракија	пиво
Лалић	4.400	882	1.846
Оџаци	10.208	557	3.367
Парабућ	6.652	1.643	3.910
Ново Каравуково	3.410	1.412	760
Старо Каравуково	8.770	1.955	136
Милетић	8.837	2.063	109
Брестовац	10.208	6.081	1.629

Количине попијеног пића у крчмама су доиста импозантне када се узме у обзир величина насеља – од 50 до 200 домова имала су села са табеле у тренутку пописа.²³

Таха Molendinum се плаћала на све врсте млинова – воденице, суваче, олајнице. У зависности од капацитета одређивана је висина 4, 6, 10 и више форинти. Села данашње општине Оџаци су до терезијанске колонизације имала само дунавске воденице – у Богојеву и Каравукову. Годинама су их држали осијечки трговци у закупу: богојевачке две воденице Осјечанин Дима, а каравуковачку осјечки трговац Јован Лепи.²⁴ Такса је била 3 и 4 форинте од воденице.

По својој позицији у друштву племство, сем властеле, се делило на армалисте и таксалисте. Таха Nobilium је обавезивала одређене племиће на терет новчаних давања. Било их је само у Брестовцу, некадашњем граничарском месту, где су, након демилитаризације, двојица бивших официра добила племениташки статус, али са обавезом плаћања племићке таксе, пошто су обрађивала туђу, сеоску земљу, на коју су ишле феудалне дације. Јозеф Хађи и Стефан Мајновић су у различитом периоду давали таксу од 1 до 4 форинте.²⁵

Слободњак (Libertinus) је забележен само у Лалићу – Тодор Лукић, који је на лицитацији купио право врбовања Срба за насељавање пустаре Лалић са 150–160 породица. Пошто је одрадио тај, доста захтеван и врло

²³ *Истџо*, 50/1756, 33/1757, 37 и 80/1758, 66 и 68/1759, 111 и 113/1760, 117/1761, 136, 137 и 163/1762

²⁴ *Истџо*, 19/1737, 50 и 72а/1756

²⁵ *Истџо*, 89/1755, 72а/1756, 30/1757, 67 и 68/1759, 111 и 112/1766

специфичан посао, за шта је према Уговору са бечким коморским управником добио форинту по насељеној породици, остао је у Лалићу, поседовао нешто земље и уживао статус „слободњака“ са годишњом таксом од 2 форинте.²⁶

Поред редовних пореских задужења, таксалисте су, као и остале пореске обвезнике, увек обухватала и ванредна пореска давања, тако често разрезивана у Хабзбуршкој монархији.

Променама у пореском систему Царевине, развојем и изменама економији Бачке и начину привређивања, таксалисти нестају крајем XVIII века. Људи престају да се баве неким занимањима, опорезују се другачије, прелазе на други вид организације живота.

Ново доба донело је брзи прекид са вековном традицијом. Императив снажног просперитета налагао је и корените измене целокупне фискалне политике.

ON THE TAXALISTS FROM THE ODŽACI MUNICIPALITY DURING THE 18th CENTURY

by

Olga Andrašić

Summary

The taxalists were a special fiscal group in the tax system of the Habsburg Monarchy in the 18th century. The group included the *predialists*, the merchants (cattle merchants, the so-called „Greek“ or „Turkish“ merchants of consumer goods, subjects of The Porte, inn-keepers, butchers, millers, Jews, Gipsies, that is all those who could not be classified into other existing tax categories). Representatives of all kinds of taxalists lived and had property in the territory of the present municipality of Odžaci.

---

²⁶ Историјски архив Сомбор, Ф8/579 и 580, АВ ББЖ 15/1759

Горан Ж. Комар

ДА ЛИ СУ ТОПАЉСКИ ЖИВКОВИЋИ ПРИПАДАЛИ РОДУ ВЛАДИСЛАВИЋА?

САЖЕТАК: На темељу истовјетности двије читуље сачуване у архиви манастира Савина, капетана и епитропа манастира Савина, Николаја Живковића, те читуље Матеја Павловог Владиславића, може се утврдити припадност топаљских Живковића роду херцеговачких и бокешких Владиславића. При томе треба имати у виду да у опсегу насеља Топла станују и паштровски Живковићи који, такође, представљају значајне актере привредног живота овог насеља. Посебно се указује на присуство двојице архијереја Српске православне цркве у овим читуљама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: читуље, Владиславићи, Живковићи, Топла

Након појаве још увијек непревазиђене студије о грофу Сави Владиславићу Јована Дучића (1942)¹ и рада Максима Злоковића (1973)² којима је скренута пажња на крупни одјељак бокешко-новске историје ове значајне херцеговачке фамилије, извјесно је да управо у архивима Боке лежи врло значајна грађа која се односи на ово братство, те како у томе смјеру ваља истраживати. Донијело би такво истраживање нове чињенице о језгри фамилијарне бокешке историје послје разура братства и братственичких станишта које су приредили Ченгићи у Херцеговачком устанку, али и снажним везама са блиским сродницима грофа Саве у Русији, дакле, најутицајнијој херцеговачко-бокешкој емиграцији у Русији 18. вијека. Када данас говоримо о фамилијарној историји Владиславића, тада би, свакако, високи задатак домаће историографије било и изучавање карактера дипломатске мисије и укупног дјеловања грофа Саве у Млечима и Риму за вријеме и након последњег великог млетачко-турског рата у архивима Венеције и Ватикана (1716–1722).

¹ Јован Дучић, *Један Србин дипломата на двору Пејра Великог и Кајларине I*, Сарајево 1969.

² Максим Злоковић, *Херцеговски Владиславићи*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXI, Котор 1973, 67–80.

Душан Синдик, пишући о опорукама грофа Саве, каже: „...свакоме ко је пажљиво прочитао ову Дучићеву књигу, морало је бити јасно да потпуна Владиславићева биографија може бити написана тек онда када буду исцрпно проучени архиви Совјетског савеза.“³ Свакако, и фамилијарна историја, можда чак и изразитије а свакако у императиву изучавања грађе бокешких архива.

Током 2001. године објавио сам превод збирке савинских читуља новских фамилија 18. и 19. вијека, међу којима и читуљу знаменитог савинско-топаљског војводе Николаја Живковића⁴. У том тренутку нисам могао учинити никакву паралелу према Владиславићима. Двије године касније, у манастирској архиви, пронашли смо фамилијарну читуљу знаменитог Матеја Павловића Владиславића и утврдили да је скоро идентична.

Матеј је, као и Мојсеј Јованов Владиславић, припадао најснажнијој српској емиграцији у Русији свих времена. Тај руски бокешки контингент је једна од најзанимљивијих и високих тачака и домета драчевићке историје 18. вијека. Сасвим је могуће да је овај круг формиран око Владиславића и знаменитога и утицајнога грофа Саве Рагузинског, јер су заиста чланови ове фамилије присутни у Петербургу. Тамо је стајао Мојсеј Јованов, Савин наследник. Из обимније документације херцегновског Архива, види се и да су ови Владиславићи, Мојсеј, и Матеј, живјели у Петербургу, али и задржавали везе са Новим, дуго боравећи у Новоме и одржавајући пословне акције у Новоме путем њихових заступника. Средином вијека куповали су дућане и куће у Топлој, али и баштине у Кутима, Ратишевини и Подима. У Русији, у Петрограду, је средином вијека умро конте Јован Владиславић. За скрбника његове оставштине постављен је Јован Лучић из Дубровника.⁵

Гроф Сава Владиславић је по своме рођаку Матеју Павловом (Павловић), који је стајао у Петрограду, послао у Нови двије гробне плоче, а овим радом, и ранијим радовима, доносим управо читуљу овога Савиног рођака⁶. Једна плоча је уграђена у под цркве Светога Георгија на Топлој, а друга, испред главних врата Велике савинске цркве. Обје носе натписе. За оба гроба се изричито казује да представљају кенотафе⁷. На овој топаљској, види се добро сачувани латински натпис који даје Јован Дучић у

³ Д. Синдик, *Тесџаменџи Саве Владиславића*, Мешовита грађа (Miscellanea) књ. 8, (1980) 141–159

⁴ Г. Комар, *Савинске читуље новских фамилија*, Херцег Нови 2001, 48, 49. Поновљено издање 2003. г. На ову збирку савинских читуља указао је први заслужни отац Саво Накићеновић у Вјеснику СПЦ, 1910.

⁵ Низ докумената о пословним акцијама гг. Мојсеја, Матеја и Марка: АХ, ПУМА, књ. 16, 55–56; АХ, ПУМА, књ. 17, 6; А(рхив) Х(ерцег – Нови), П(олитичко) У(правни) М(летачки) А(рхив), књ. 16, 91; АХ, ПУМА, књ. 19, 15–16; АХ, ПУМА, ф. 181, 170.

⁶ Г. Комар, *Херцег Нови. Историја новска од искона до пада Венеције*, Београд – Херцег Нови 2005, 217–219 и 267, 268.

⁷ *Сјоменица манастира Савина*. Поводом прославе деветстогодишњице Мале Савинске цркве 1030–1930., Уредио о. Јеротеј Петковић еп. синђел. Котор, 1930, 15

студији о Сави Владиславићу⁸, али, ова плоча носи и ћирилички натпис који је доста оштећен. Натпис је посвећен и намјењен гробу грофице Теофане Владиславић, Савине мајке (Симана Лукина Владиславић). Латински натпис носи годину 1712, а ћирилски: /УІЗ (1713). Име калуђерице Теофане исписано је на сљедећи начин: ...ГРАФИНЪ ТЕОФАНЪ ВЛАДИСЛАВЕВ-НЫ... Сима, жена Дуке, и Канда, могуће жена Живка Владиславића, писале су са Конфина новскога (Кобила-Витаљина), једноме турском угледнику за помоћ, 1712. године. Канда је била снаха Симанина. Сима је била и жена кнеза Луке, Савиног и Дукиног оца. Јован Дучић говори и о писму Савине мајке дубровачкој влади којим јавља да је стигла у Цавтат да прими што је послао њен син Сава. Савина мајка је умрла као калуђерица Теофана у Петрограду (1725-28?), гдје је сахрањена поред сина, у гробницама без икаквих натписа! Новски архив чува документа која говоре о дјелатностима калуђерице Теофане, жене Живка Владиславића, друге калуђерице Теофане у фамилији. Она је 1735. начинила списак прђије за удају унукe Стане, кћери покојнога Сима Владиславића.⁹ Али, најзначајнији је документ из 1753. – позив на суд Теофани, удовици Живка Владиславића, у спору са насљедницима Јована Владиславића.¹⁰ У истој години упућен је један позив Анастасији покојнога Илије Јововића (Стратимировића), насљедници калуђерице Теофане Владиславић, у спору са насљедницима покојнога Мојсеја Владиславића.¹¹ Основне податке које је о родбинским релацијама пружио Јован Дучић ваља узети са великом оградом, јер већ читуља Живка Владиславића (Живковића) која се чува у Савини и коју овдје пружамо, а која је истовјетна читуљи Матеја Владиславића, не укључује Канду о којој овај аутор казује да је жена Живкова. Такође, ни калуђерицу Теофану!

Но, сасвим је вјероватна намјера грофа Саве Владиславића да мајку упока у Новоме, мада је доста необично излагање скупом подухвату слања ових крупних плоча у Топлу, у пуној снази грофа Саве Лукиног. Први Савин тестамент 1725. говори о улози Владиславића у вријеме прутског похода Петра Великог, као и да је ова фамилија у протеклим вјековима уживала грофовску титулу¹², али, помиње и прогон из отаџбине. У овоме тестаменту Сава одређује да буде упокан поред мајке, у цркви Александроневског манастира. Другим тестаментом, он дарива са два сандука црквених књига требињски манастир код Херцег Новог (Савину).¹³

⁸ Јован Д у ч и ћ, *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катјарине I*, Гроф Сава Владиславић, Сарајево 1969, 238

⁹ АХ, ПУМА, ф. 130, 7

¹⁰ АХ, ПУМА, ф. 184, кодекс 5, 15

¹¹ АХ, ПУМА, ф. 184, кодекс 5, 24

¹² Сава се 1722. обратио млетачком дужду с молбом да му се призна српско племство. Он казује како је у свим временима илирског краљевства, то јест Србије, његова фамилија уживала високи статус и титуле потекле од прије многих вјекова. Затим, како су Владиславићи међу првим грофовима овога краљевства (илирског). Говори и о доказима за овакву тврдњу који се чувају код њега.

¹³ Душан С и н д и к, *Тестаменти Саве Владиславића*, Мешовита грађа, књ. 8, (1980), 141–159.

Занимљиво је, видљиво је из уговора начињеног 1753. да је Матија Павлов Владиславић имао сестру која је била удата за Стратимировића, а из тога брака се родила Фимија која је била удата за Казимира Тодора Петровића из рода херцеговачких и топаљских Магазиновића¹⁴.

Коначно, у прилог расправи Д. Синдика у правцу постојања Савиног сина Луке чија би се жена закалуђерила¹⁵, можемо рећи да у исправама новског архива стоје само подаци о калуђерици Теофани Владиславић као супрузи Живка Владиславића. Уколико би био у питању од Турака погубљени Живко и његова жена, тада би то ишло у прилог претпоставци Д. Синдика да Ј. Дучић није имао реалнога темеља за тврдње о Савином сину рођеном 1698. године.

Друго, што доносимо овим двијема читуљама је заиста неочекивано сазнање о двојици архијереја Стефану и Симеону чијим именима ове читуље и започињу.

Прије него пређемо на двије читуље из Архиве манастира Савина, желимо скренути пажњу на потребу разликовања или рашчлањивања новских, топаљских Живковића на два различита рода. Једно би били Живковићи паштровскога поријекла, а друго наши Живковићи, потомци Живка Владиславића који је живот изгубио у херцеговачком Милорадовићевом устанку. О паштровским Живковићима, поморским трговцима пише Милош Милошевић¹⁶. Овај аутор наводи како су ови Живковићи из Паштровића. Помиње Јова као досељеника у Топлу, сина покојног Живка Стјепановића¹⁷. Могуће да овим Живковићима припадају суђе Јово и Александар [„sanizanelego Јovo Хивсович arbitro e giudice“ у пресуди у спору стимадура Ника Радуловића и Митра Мусића с једне стране и Глига Папковића поводом оставштине Јакова Зупца, 27. феб. 1777; Александар Ж. суђа од комунитаци код посланства конте Војина Војновића 1757; „Io Al(e)ksandro Xi(v)sovich iudice arbitro“ код диобе топаљских Телебака – Милутиновића 1763; „Alesandro Хifcovich arbitro e giudichro“ у пресуди у спору Ђучића и Зубаца 1778]¹⁸

Херцеговачки, гатачки Живко Владиславић бијаше Дукин син.

Искључиви пут за разликовање паштровских и херцеговачких Живковића – Владиславића лежи у одређивању мјеста живљења у оквиру насеља Топла које је у 18. вијеку обухватало Савину са њена три одломка: Ново село, Савина и Мељине. Херцеговачки Живковићи – Владиславићи вежу се управо за Савину, а извјесни број Нота од соли (млетачки пописи глава фамилија са бројем чланова домаћинства, обично на млетачку Нову

¹⁴ АХ, ПУМА, ф. 184, кодекс 6, 10

¹⁵ Д. Синдик, *Тесџаменџи...*, 143, нап. 3

¹⁶ М. Милошевић, *Поморски трговци, ратници и mecene. Студије о Вокџ Которској XV–XIX столјећа*, 2003, 78, 79.

¹⁷ *Исџо*, 78, нап. 21, 79, нап. 25

¹⁸ Г. Комар, *Бока Котџорска*. Ђирилични споменици 17, 18, 19. вијека... Збирка у припреми.

годину) учињен је посебно за село Савину, односно парохију савинску са црквом Св. Саве српскога.

ЧИТУЉА ФАМИЛИЈЕ МАТЕЈА ВЛАДИСЛАВИЋА

Помјани Господи д(уши) усопших рабов Твојих в царстви Твојем

Архијереја Стефана
 Архијереја Симеона¹⁹
 На 1810. у Антонија
 Владислава²⁰ Николу
 Братула Умка
 Драгића Секула
 Дуку²¹ Андрију
 Вуковоја Вукашина
 Стефана Вуина
 Секула Тома

¹⁹ Овом читуљом доказујемо да су ова двојица херцеговачких епископа припадали роду Владиславића који су у херцеговачком устанку 1711, из Јасеника код Гацка, у знатном броју прешли у Топлу код Новог где се један њихов заграник прозвао Живковићима. По старини се Живковићи помињу као стариници у селу Грачаница у Гатачком пољу.

²⁰ За Јована Дучића, у вријеме када је писао вриједну студију о грофу Сави Владиславићу, недоступан податак о начелнику овога рода /Ј. Дучић, Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I, Гроф Сава Владиславић, Сарајево 1969, 28, 29/. Када је Ј. Дучић писао своју знамениту студију он из нама непознатих разлога није нашао сарадника у Херцег Новом. Али, ни у манастирској архиви у Савини. Свакако, Дучић се окупирао исписивањем одличнога животописа грофа Саве, једног од најзнаменитијих Срба 18. вијека. Он казује како је Сава био „велики Србин и оставио успомену и у нашој Боки. Био је један од најугледнијих људи на двору Петра Великог, посланик у Риму и амбасадор у Пекингу, и што је главно, први који је у Русији 18-ог века створио источно питање и задобио први руског цара за ослобођење Срба и Балкана од турског ропства.” Да је велики Дучић имао увид у документацију поменутих архива, он би знао да је фамилија Саве Владиславића, готово сва прешла у Нови, у Драчевицу. Но, Владиславићи стајали су у Новоме и у вријеме израде најстарије млетачке земљишне књиге Херцег Новог (1690). Посјед у Каменоме Миха Владиславића – АХ, ПУМА, књ. 2

Матеј Павлов је посједовао земљу у Подима у средини 18. вијека /АХ, ПУМА, књ. 19, 40/. У то вријеме он је купио и дућан у вароши /АХ, ПУМА, књ. 19, 15–16/. Матеј или Мато како се помиње у документима, посједовао је и земљу на Јок Мегдану. Дакле, овдје је био у питању патронимикон Живковић од имена Живко, а то ће бити онај Живко који је, према предању, погинуо у Херцеговини јер је ухваћен са писмом пуковника Милорадовића – манифеста Петра Великог за давање устанка 1711. године. Матеј Павлов (Павловић) Владиславић живио је у Новоме и Подима и у половици 18. вијека бијаше у напону економске и животне снаге. Управо овај Матеј је поклонио једну књигу манастиру Добрићево и у Дучићево вријеме ова се књига тамо чувала.

²¹ Могуће, рођени брат Саве Владиславића. Јован Дучић помиње писмо двије жене Владиславића које су оне упутиле босанском везиру послје прогона, а то бијали Сима, жена Дукина, и Канда жена Живкова. Писмо је датирано концем априла 1712. године /Ј. Дучић, Један Србин..., 52/.

Маттеја Мићу
 Јованна Живка²²
 Савву Остоју
 Савву Арсенија
 Алексу. Филотеја
 Матеја Раја
 1758
 Јеромунаха (!) архиман
 дрита Нектарија
 на 1768

Крагуја Николу
 Гаврила Сима
 Савву Лазара
 Павла Вукосава
 Гаврила Ивана
 Евтимија Ивана
 Максима Јевта
 Симеона
 Евгенија Вукола
 Михата Вуина
 Јованна Стефана
 Монахију Солумију
 Ангелију Симану
 Монахију Ђеру
 Јова

Комленију Фимију
 Солумију Јевросиму
 Сарру Марију
 Татјану Софија
 ну
 Совку
 Ангелију Јефимију
 Евлођију Катерину
 Полексију Генадију
 Круну Јефимији
 Јешу Марију
 Маријану. 1768
 Анну – 1776
 Марију Анну

---

²² То би могао бити Живко од којег су топаљски и савински Живковићи, син Дуке и Савин братучед.

Савву. Јованна
 Димитрија Ану
 Јелену Екатерину
 Марију
 Михаила
 Стефана Ника
 Јованна.
 Јефросинију.

Сија читола Матеја Владиславића преписа јеромонах Теодосије Савинац²³

ЧИТУЉА КАПЕТАНА НИКОЛАЈА НИКА ЖИВКОВИЋА

Читуља капе/та/н.
 Николаја Живко –
 вића

Помајни Господи рабов твоих

Архијереја Стефана.
 Архијереја Симеона
 Архимандрита Нектарија
 Владислава, Матеја
 Николаја, Братула.
 Умка. Драгића. Секу –
 ла. Дуку. Андреја.
 Вуковоја. Вукашина.
 Стефана. Вуина. Секула

Тома. Маттеја. Ми –
 хаила. Јо/в/анна. Живка.
 Савва. Арсенија. Раја.
 Крагуја Гаврила Сима.
 Савва. Лазара. Ивана.
 Евтимија. Максима.
 Симеона. Евгенија. Ми –
 хаила. Вуина. Јо/в/анна.
 Стефана. Јо/в/анна. Вукића
 Ђура. Тома. Јакова
 Николаја Јакова, Прокопија

²³ Владојевић, поријеклом из села Поди код Новог, јеромонах савински у другој половини 18. вијека.

Милоша, Андрији Сима
Петра. Николаја

Монахију Солумију.
Ангелију. Симанну.
Монахију Ђеру. Комненију
Евфимији. Солумији. Евфро –
синији. Сари. Марији. Та –
тјани. Софији. Савки.
Анђелији. Евфимији. Евло –
ђији. Катарини. Полексији
Генадији. Круни, Евфимији
Јеши. Марији. Маријани.
Анни. Анђелики, Ангелији
Јелисавети. Гарофали
Екатерину. Екатерину

Марију. Софију. Стана
Мара Ана Николаја
Јованна, Анну²⁴

ЗАКЉУЧАК

Изналажењем двају читуља у архиви манастира Савина код Херцег Новог, најприје војводе Николаја Ника Живковића, а затим знаменитог Матеја Павлова Владиславића, рођака грофа Саве Владиславића, готово потпуна истовјетност низа имена у обје читуље које почињу именима архијереја Стефана и Симеона, показују присуство у Новоме 18. вијека загранка херцеговачких Владиславића који су понијели презиме – патронимикон *Живковић* у спомен на Живка Владиславића погубљеног од Турака у Милорадовићевом устанку 1711.

²⁴ Фамилија Живковић је у 18. вијеку стајала у селу Савина, крај Светоуспенског манастира Савина. Потпуна је непознаница у нашој историографији да је овај род дао два епископа СПЦ, Стефана и Симеона. Нема сумње да ове епископе из куће Живковића треба тражити у вријеме када је ова фамилија још стајала у Херцеговини. Најприје, да погледамо ко је од Живковића уписан у>Note од соли села Савина. У нотама се по први пут Живковић јавља 1789. године, када је уписан алфиер Н и к о Живковић са 14 укућана на редном мјесту 14. У ноти из 1790. помиње се „капетан теленте Нико Живковић“ са 17 чланова фамилије, а 1793. „војвода Нико Живковић“ са истим бројем укућана.

Note од соли Топалске парохије укључују Живковиће: 1750: Јаков са 12 укућана, 1758: Капетан Алесандро Живковић са браћом и 14 укућана, 1778: Нико алфиер Живковић са 4 укућана и Алесандро Живковић са 16. Ова угледна фамилија је могла у Драчевици 18. вијека посједовати куће и у Топлој и у Савини. – Г. Комар, Херцег Нови..., 317, 320. Note од соли свих насеља у склопу Топалске комунитади пружене у цјелости савременим ћирил. писмом.

DID THE ŽIVKOVIĆES FROM TOPLA
BELONG TO THE VLADISLAVIĆES KINSFOLK?

by

Goran Ž. Kolar

Summary

On the basis of the identity of two obituaries preserved in the archives of the Savina Monastery, that for the captain and epitropion of the Savina Monastery, Nikolaj Živković, and the obituary for Matej Pavlov Vladislavić, one can assume that the Živkovićeš from Topla belonged among the kinsfolk of Vladislavićeš from Hercegovina and Boka. In addition, one should bear in mind that within the range of the settlement Topla there lived the Paštrovski Živkovićeš, too, who also represented significant participants of the economic life of this settlement. The paper particularly points to the presence of the two arch-prelates of The Serbian Orthodox Church in these obituaries.

Милорад П. Радусиновић

ТРИ РУСКЕ ВИЈЕСТИ О РУСКО-СРПСКОЈ
ВОЈНОЈ САРАДЊИ ИЗ ВРЕМЕНА
ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1810–1811. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Руска штампа је пратила догађаје доносећи краће и дуже извјештаје о Првом српском устанку. Кад је крајем 1806. године Србија прихватила и војну сарадњу с Русијом против Турске, написи у штампи су се умножили. Савезништво моћне руске царевине и мале Србије, пролазећи кроз разна искушења, временом је ојачало. То се посебно осјетило на подручју источне Србије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: генерал Зас, Дунав, Тимок, гроф Каменски, Ниш, Делиград, Србија, Руси, Срби, Дунавска армија

Руска штампа је доносила вијести о Првом српском устанку. Међу таквим часописима се истицао *Политическиј журнал* у рубрици „Руско-турски рат“. У првом чланку под истим насловом на 5 страница дат је преглед руско-турског рата од краја 1806. до 1810. године. У првој вијести се више говорило о борбама 1809. и 1810. године, а о успјешној акцији за ослобођење источне Србије 1807. није написана ни ријеч.¹ Славиле су се руске побједи код Рушчука (7. септембра 1810. године) Свиштова и Журже. Тад се помињу Срби као руски савезници, а руски часопис је то објавио у фебруару 1811. године. Запостављајући борбе на тлу Бугарске, ограничићемо се на вијести које се односе на Србе и Србију.

Прва вијест: „... Такође многа мала утврђена мјеста предала су се Дунавској армији, која се налазила под командом генерала Заса,² њу су појачали храбри Срби, омогућавајући да се остваре даљи планови храброг вој-

¹ У овом прегледу нису поменуте битке на Малајници и Штубику (1807), као ни претходни команданти Молдавске армије: Михељсон (умро 1807), Прозоровски (умро 1809), Багратион (умро 1812). Од српских војвода, осим Карађорђа, ријетко је ко поменут, ако изузмемо смрт Хајдук Вељка, забиљежена 1813. у часопису „Вјестник Јевропи“ / Вестник Европы, 20, 18. X-1813; Милорад П. Радусиновић, *Прејриши руских ѿрагова о Хајдук Вељку у доба Првог српског устјанка 1804–1813*, Развитак, Зајечар 2004, број 215–216, стр. 29.

² А. П. Зас (1753–1815), генераллајтнант и барон, командовао 1810–1811. одредом руске војске у Малој Влашкој и Србији. Предлагао је да се његов одред у Србији ојача са 6 батаљона и 3 ескадрона.

сковође руске силе грофа Каменског³ која је продрла напријед...” Даље наводи активност руске војске код Никопоља и Видина да би се анонимни аутор написа поново вратио на тему руско-српске сарадње: „... Међутим, командант Дунавске армије генераллајтнант Зас заузимао је једно мјесто за другим. Шестог октобра последије бомбардовања ушао је у тврђаву Брегово, чији се гарнизон борио са толиком храброшћу да је од 1500 људи, који су чинили гарнизон, заробљено само 100 људи, док су сви остали били исјечени. Генерал Зас је кренуо к Србима са одредом од 14000 људи с којима је стигао крајем октобра у главни српски логор у Делиград.⁴ Због овога је руско-српска сила нарасла до 50000 ратника.⁵ Већ се припремала да крене на Ниш, како би напала тамошњу турску војску, која је бројала 40000 људи и коју је велики везир одредио да покори Србију, кад су даље битке привремено прекинуте-преговорима. Главни руски командант, гроф Каменски јавио је Србима да он по жељи реис-ефендије султановог, Мехуда расправља с њим о примирју. Вјероватно је Порта схватила опасност, која јој је пријетила од продужавања толико несрећног рата, и већ се покајала што се није сагласила са захтјевима, чију је основу за преговоре поставила Русија на мирном конгресу који је отворен у фебруару 1809. у Јашију.⁶ Ови захтјеви, са којима се Диван тада није сложио, били су уступање Молдавије и Влашке⁷, којим би се становништво Руског царства повећало за милион поданика, и уклањање енглеског посланика из Цариграда”.⁸

Друга вијест у *Политическом журналу* објављена је у јулском броју. И ту је доста простора посвећено борбама руске армије на десној обали Дунава у Бугарској. Тада су руски читаоци могли сазнати у најкраћим цртама о продужетку руско-српске војне сарадње.

Друга вијест: „... Руска армија сад је распоређена с низом дивизија на лијевој обали Дунава; поред осталог 3 дивизије су концентрисане око Журже и под командом генерала Ланжерона⁹ сачињавају средишњи кор-

³ Н. М. Каменски (1776–1811), најмлађи командант молдавске армије, дошао на њено чело у 34. години, али је подлегао болести већ у 35. години.

⁴ Оволика руска војска није дошла у Делиград, цифра је била скромнија.

⁵ И ова наведена бројка изазива на опрезност.

⁶ Аутор написа алудира на пропале руско-турске преговоре у Јашију. Наиме, последије примирја у Слобозији у августу 1807. Руси и Турци су одржавали примирје све до првих мјесеци 1809. године кад су обновљена непријатељства у која су увучени и Карађорђеви Срби.

⁷ Руси су сматрали да могу да се домогну Влашке и Молдавије и укључе их у своју државну територију. Држали су да ће Србију, коју су у ранијим временима препуштали аустријској сфери утицаја, ставити под руско покровитељство, а да Срби, као турски поданици, и даље плаћају султану умјерени данак. Кријући праве намјере, Руси су подржавали Србе само онолико колико су могли да сакрију од подозривих и заинтересованих европских сила (Француске, Аустрије и, наравно, Турске). Њима је било тешко да добију савезнике. То их није омело да раде на дефинисању српских граница, у које је било укључено и Скопље / Милорад П. Радусиновић, *Руски тајни планови на дефинисању источних граница Карађорђеви Србије (1804–1813)*, Развитак, Зајечар 2003, број 213–214, с. 110–112.

⁸ Политический журнал, фебруар, 1811, стр. 151–154.

⁹ Ланжерон А. Ф. (1763–1831), гроф, француског поријекла, генераллајтнант, командант корпуса у Дунавској армији.

пус. Генераллајтнант Воинов¹⁰ кренуо је с једном дивизијом обалом Дунава и припојио је један корпус који се вратио испод Варне. На десном крилу руске војске стајао је још један корпус с оне стране Дунава код ријеке Тимок; његов главни штаб налазио се у Бласку. Овај корпус је одржавао везу са Србима, којих је било 18000 људи¹¹ и, како се чује спојиће се код Тимока са Русима ради надгледања покрета турске војске”.¹²

Трећа вијест, као и претходна, објављена је у јулском броју истог часописа и односила се на 1811. годину. У њој се оповргавало да се рат с Турцима прекинуо. Као и у претходним вијестима, не помињу се српски устанички прваци по имену, једино се наводило име руског главног команданта грофа Каменског. О снази турске и руске војске, о војним болницама, врсти наоружања и броју могло се наћи доста података. Насупрот томе, мање података је било о српској устаничкој војсци и њеним вођама. У борбама на Дунаву, то је било важно обиљежје, учествовале су руска и турска рјечна флотила, али Срби нису били вични у тим борбама, па нису били ни ангажовани. Овим ратом су Руси прекинули петнаестогодишњи мир с Турском.

Трећа вијест (први дио), која се односи на 1810. годину: „Подједнаком снагом дјеловао је други руски корпус заједно са Србима. Команду над овим посебним корпусом, назван због своје многобројности Дунавском армијом, главни командант гроф Каменски повјерио је храбром генераллајтнанту Засу. Неустрашиви Руси и у овој земљи су остварили бројне предности. Они су 3. септембра заузели утврђени град Бању¹³); 13. септембра ушли су у тврђаву Кладово¹⁴, гдје су нашли 21 топ, знатну количину барута и других војних потрештина, а 18. и 19. септембра овладали су тврђавицама: Оравој¹⁵, Прахово¹⁶ и Неготин¹⁷. Генераллајтнант Зас, по свом доласку у логор код Прахова, наредио је Дунавској армији да се покрене, знатно

¹⁰ Воинов А. Л., заповједник 6. коњичке дивизије.

¹¹ И ове бројке треба узети с резервом, Срба је било испод 10000 бораца.

¹² Политический журнал, ч. 2, кн. III, июль, 1811, с. 69.

¹³ Бања (Сокобања) је пала 22. августа/3. септембра 1810. Заузео ју је гроф Орурк, а Хајдук Вељко је ту поставио гарнизон.

¹⁴ Кладово је пало 1/13. септембра 1810. године, иако у нашој историјској литератури има различитих датума. Тако Владимир Стојанчевић истиче да је Кладово капитулирало 2. августа 1810. године/в. В. С т о ј а н ч е в и ћ, *Српско-руски сарадња на ширену источне Србије 1807–1812*, стр. 389, зборник радова Југословенске земље и Русија за време Првог српског устанка 1804–1813, САНУ, научни скупови, књ. XVII, Од. историјских наука, к. 4, Београд 1983/. Насупрот овоме, Вук Караџић биљежи предају Кладова „на свршетку мјесеца септемврија” /Вук Ст. К а р а џ и ћ, *Српска историја нашега времена*, Полит, Београд 1969, стр. 213/. Међутим, два рапорта пуковника и команданта Новоингерманландског пука А. И. Цвиленова /према изговору/ указују на 1. септембар 1810. као дан кад су Турци капитулирали пред удруженим руско-српским снагама. Северная почта № 103, 26. X 1810; Первое сербское восстание 1804–1813 гг. и Россия, кн. II 1808–1813 Москва 1983. с. 186.

¹⁵ Овај топоним није јасан. То није могла бити Оршава, иако на њу подсећа, јер Оршава није пала у турске руке.

¹⁶ Већ 7. септембра генераллајтнант Зас се нашао пред Праховом, али су га Турци препустили без борбе.

¹⁷ Турци су без борбе препустили Русима и Србима и Неготин, а 25. септембра пало је, послје извјесног отпора, и Брегово.

убрзавајући сопствено дејство са активношћу главне армије. Десно њено крило устремило се према Видину, а лијево против Оршаве. Руси су продрли чак до Грушеваја¹⁸; они су покорили све ове мање градове и код Варморице¹⁹ 15000 муслимана, сударивши се 18. септембра са мањим руским одредом²⁰, протјерано је претрпјевши велике губитке. Крајем октобра покорила се побједоносном руском оружју важна тврђава Видин²¹, а 27. истог мјесеца пао је Никопол²².

Неколико страница доцније објављена је, у сличном стилу вијест, њен други дио, али се односила на 1811. кад је тешка болест бацила у постелу фелдмаршала Каменског.

Трећа вијест (други дио): „Рат се није прекидао, иако је на овом правом ратном попришту у Бугарској завладало привремено затишје, а узрок је била продужена тешка болест главног команданта руске војске, фелдмаршала грофа Каменског²³. Међутим, Руси су, с друге стране, пожњели своје лаворове вијенце. Заузели су разна мјеста у Србији и запријетили Босни, од чијих становника је затражено султановим ферманом да се окупе под заставом Мухамеда. Међутим, како су се Бошњаци²⁴ наоружавали, то су Срби обезбједили тврђаву Београд храном из града чије су продавнице биле опустошене. Више од тога, српски Совјет²⁵, послје уласка Руса, забранио је сваку испашу стоке на територији Аустрије; границе су биле затворене²⁶ и преко њих су били пропуштани жељезо и мануфактурна роба.

Такав размјештај руске војске у Србији²⁷ могао је да буде веома опасан за султана, нарочито при одржавању узајамног договора између њих и српских војвода, исто тако као и међу самим Србима²⁸.

¹⁸ Овдје је ријеч о Оруковом продору узводно Тимоком и Руси су дошли близу Крушевца, погрешно записаног као Грушеваја.

¹⁹ Очигледно је ријеч о сјајној побједи Срба и Руса код Варварина под командом Орука, ту је Варварин погрешно записан као Варморин.

²⁰ Руске процјене су биле да су турске снаге (Хуршид-паше са 15000 и Исмаил бег серески са 10000 војника), а српско-руске снаге око 12000 бораца (Срба око 9000). Детаљније в. Адам Н и к о л и ћ, *Битка на Варварину 1810*, П.о. Историјски гласник 1/1965, стр. 73–74.

²¹ Нетачно. Видин није тад пао у руске руке, иако су Руси и Срби имали успјеха у борбама око Видина. Политически журнал, июль, 1811, ст. 50–51.

²² Никопол је 15/27. октобра 1810. пао у руске руке.

²³ Каменског ће од марта 1811. замијенити на положају команданта Молдавске армије фелдмаршал М. И. Голенишчев-Кутузов (1745–1813)

²⁴ Ово се односило искључиво на босанске муслимане.

²⁵ Очигледно Правитељствујушчи совјет српски.

²⁶ Затварање границе било је у више наврата, посебно су то чинили Аустријанци, љубоморни на све веће присуство Руса у Србији 1811–1812. /в. Славко Г а в р и л о в и ћ, *Аустрија и присуство Руса у Србији 1811–1812.*, зборник радова Југословенске земље и Русија за време Првог српског устанка 1804–1813, САНУ, научни скупови, к. XVII, Од. историјских наука к. 4, Б. 1983, СТ. 133–135; Северная почта, №, 31, 16. II 1810.

²⁷ Ради се о размјештању руских гарнизона у Београду, Шапцу и Смедереву. Они се нису, као претходних година, повукли на зимовање у Малу Влашку, остајући у Србији, покушавајући да умире Аустријанце (Первое сербское восстание 1804–1813. гг. и Россия, кн. II, ст. 208–218).

²⁸ Политически журнал, июль, 1811, ст. 78–79.

ТРИ РУССКИХ ИЗВЕСТИЯ О РУССКО-СЕРБСКОМ
БОЕВОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ В ПЕРИОД
ПЕРВОГО СЕРБСКОГО ВОССТАНИЯ 1810–1811 ГГ.

Милорад П. Радусинович

Резюме

Русский „Политический журнал” иногда следил за военными действиями русской армии, расположенной в Волахии и Молдавии, а также за общими боевыми действиями русского войска и восставших под предводительством Карагеоргия. Молдавскую армию предводил фельдмаршал граф Каменский, а непосредственно сотрудничал с сербами генерал-лейтенант Засс. Это успешное сотрудничество против Турции происходило в восточной части Сербии, а Карагеоргий, в интересах защиты Сербии, позволил размещение русских гарнизонов в некоторых сербских городах.

Недељко Радосављевић

**ЖАЛБА КРСМАНА ОБРАДОВИЋА ПРОТИВ
КНЕЗА ЈОВАНА МИТРОВИЋА-ДЕМИРА**
(прилог проучавању почетака правосуђа у другој деценији 19. века)

САЖЕТАК: У раду је указано на жалбу коју је Крсман Обрадовић упутио кнезу Милошу Обреновићу због тешког физичког кажњавања, коме је био изложен по одлуци Јована Митровића-Демира, кнеза кнежине Ужичке Црне Горе у Ужичкој нахији, као на занимљив извор за изучавање почетака правосуђа на том простору двадесетих година 19. века. Идентификовани су учесници у спору, а посебна пажња посвећена је личности подносиоца жалбе. Жалба је приложена у целини, а њен текст транскрибован је на савремени правопис.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: кнез Милош, Јован Митровић Демир, Крсман Обрадовић, Ужичка нахија, суђење, казна, заплена имовине, жалба.

По окончању Другог српског устанка 1815, у Београдском пашалуку отпочео је процес постепене изградње српских институција власти, које су постојале упоредо са османским, да би од стварања Кнежевине Србије 1830. и формално преузеле потпуну надлежност. У том периоду, регулисање судских надлежности било је једно од најважнијих питања на којима је радио кнез Милош Обреновић.

Првобитно решење, постигнуто споразумом Марашли Али-паше и кнеза Милоша, подразумевало је да при османским судовима, уколико би било суђено Србину, буде и по један српски кнез. Међутим, већ двадесетих година 19. века устројени су српски судови који су деловали самостално, и којима су се чак обраћали и локални муслимани како би решили неке спорове са Србима. Године 1820. у Крагујевцу је основан *Суд обшћенародни српски*, који је био надлежан за целокупно подручје под влашћу кнеза Милоша, а убрзо се формирају и нахијски судови, магистрати. Нахијским магистратима кнез Милош је, *Наставленијем* из 1825. дао упутства за рад, којих су морали да се придржавају.¹ Тако је отпочела изградња судског система.

¹ До 1825. године у нахијама су установљени магистрати. Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 244–245.

Међутим, и пре формирања српских судова, добрим делом је потиснут утицај османског правосуђа. Нахијски кнезови су, уз помоћ ауторитета кнеза Милоша, постепено преузели и судске надлежности. Али, њихово судско деловање није било оличено у постојању посебних институција, већ су делили правду од случаја до случаја, сагласно својим уверењима и тадашњем обичајном праву. А једина инстанца изнад њих, којој би се учесници у судским споровима могли жалити на изречену пресуду, био је кнез Милош.

Из тог периода нема пуно сачуваних пресуда, јер често није било никаквог записника нити извештаја са суђења, док су казне или друге мере извршаване одмах. Међутим, жалба коју је кнезу Милошу 1822. године упутио Крсман Обрадовић, пружа добру слику о томе како се у неким случајевима одвијало старешинско суђење и дељење правде. Овај изузетан извор чува се у фонду Архива Србије *Књажевска канцеларија*, у тематској целини *Ужичка нахија*, под редним бројем 131. Датум када је писан нечитак је, али је на полеђини документа забележено да је у Књажевој канцеларији у Крагујевцу примљен 18. септембра 1822.² То је, свакако, и *terminus ante quem* његовог настанка. Жалба се односи на сурово физичко кажњавање коме је Обрадовић био изложен по одлуци Јована Митровића Демира, кнеза кнежине Црне Горе у Ужичкој нахији.³ Писана је обичним црним мастилом на четири листа хартије формата 38 x 25 центиметара, црквенословенским писмом и српским језиком са нешто црквенословенских елемената. Рукопис и стил се одликују изузетном писменошћу, што укључује и правилну интерпункцију, која у документима насталим на простору Ужичке нахије у то време скоро по правилу изостаје. Исто тако, на основу палеографске и дипломатичке анализе, са сигурношћу се може закључити да жалба не потиче из пера ни једног писара који је тада деловао на простору Ужичке нахије у служби локалних кнезова или кметова.

Садржај жалбе говори о томе како се одвијало суђење, али и о личностима судије, тужитеља и њеног подносиоца. Тужитељ, који га је окривио за обијање и пљачку једног од својих објеката, био је кум кнеза Јована Митровића Демира, који је судио.⁴ Опис суђења који Крсман Обрадовић

² Овај документ је, без детаљне анализе садржаја и палеографског и дипломатичког описа, објављен у зборнику докумената *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816–1830)*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице–Београд 2005, док. 131, стр. 119–123.

³ Јован Митровић Демир (Пива, 1762 – Дражиновићи, 1858). Доселио се пре устанка прво у Семегњеву, а потом у Дражиновиће. Активно је учествовао у Првом српском устанку, бранећи, пре свега, границу према Босни. Био је један од организатора устаничког покрета у нахији 1815, а исте године постављен је и за кнеза кнежине Црне Горе. Од 1825. постао је члан Ужичког магистрата. Пензионисан је 1836.

⁴ На основу писма Јована Демира кнезу Милошу од 17. (29) јула 1819, види се да поменута жалба није прва коју му је Обрадовић упутио, из чега се може закључити да се цео случај десио пре тог датума. Тај документ, такође, говори да је тужитељ и Демиров кум био Сава Перишић, али се не види из ког је села. *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816–1830)*, док. 46, стр. 49–50.

даје веома је занимљив. По његовом привођењу кнез Демир је, заједно са кумом тужитељем, прво приступио ручку, *јер он не суди пре ручка*, а затим је, упоредо са кратким испитивањем, одмах отпочео и физичко кажњавање окривљеног. Казна је била телесна: окривљени је везан за оближњу крушку и тучен храстовим прућем прво по табанима, а затим и по целом телу. Кажњавање је, по Обрадовићевим речима, трајало све док су пандури који су га тукли имали снаге, и док нису утрошили цео сноп прућа. Крсман Обрадовић навео је у жалби да му је ударено чак хиљаду батина! У то време, када је физичко кажњавање преступника било уобичајено, смртни исход је у појединим случајевима наступао и после сто батина. Кажњеног би после батинања умотавали у свеже овчије коже, које би требало да ублаже болове, и он би потом био препуштан судбини. Стога, број од хиљаду батина који је наведен у жалби изгледа претерано велики, мада опис њихових последица указује да је казна заиста била сурова. У поменутом писму кнезу Милошу, Јован Демир потврдио је да је Обрадовића казнио за крађу са 300 батина.⁵ И као што је могуће да је Обрадовић преувеличао број удараца, не може се искључити ни могућност да је кнез Јован Демир у свом извештају тај број умањео, признајући ипак да га је казнио преко разумне мере, иако су докази о његовој кривици били врло сумњиви. А сама чињеница да је о томе писао кнезу Милошу, сведочи да се он лично заинтересовао за поменути случај.

Након извршеног физичког кажњавања, испитивање Крсте Обрадовића одмах је настављено даље, што је било потпуно супротно уобичајеној пракси. Тада му је приписана и друга кривица, да је украо жито извесном Матији из другог села.⁶ У гладној години, када су због слабе жетве 1821. цене жита (пшенице) достигле вредност 35 пара до једног гроша⁷ по оки⁸, очигледно није било тешко наговорити неког да потврди да је жито у Обрадовићевом поседу у ствари његово. А то је послужило као основ за заплenu свог жита које је у његовој кући затечено, као и неких вреднијих ствари (укључујући оружје и опанке), и нешто готовог новца ког је тренутно имао, у укупној вредности од 265 гроша.

Жалба садржи и податке који указују на то да је њен подносилац, за време и средину у којој је живео, био необична личност. Он признаје кнезу Милошу да је својим понашањем изазвао подозрење целог села, због чега га његове комшије нису узеле у заштиту иако су знале да није починио дело за које га терете. И заиста, његово понашање било је знатно другачије од уобичајеног: није постио све постове, који су углавном строго поштовани, а да би успео да све пољске радове заврши на време радио

⁵ *Истио*, док. 46, стр. 50..

⁶ Демир наводи да је жито било власништво Гаврила Поповића из Скакаваца, али то не значи да је Обрадовић, помињући Матију, у жалби направио грешку. Могуће је да се радило о најближим сродницима који су у домаћинству живели заједно, јер је породична задруга у то време у Ужичкој Црној Гори била веома заступљена појава. *Истио*, док. 46, стр. 50.

⁷ *Грош*, новчана јединица, износио је 40 пара.

⁸ *Ока*, мера за тежину, 1,2828 килограма.

је и на поједине велике празнике. Комшије су страховале да им због таквог његовог рада летину не потуче град, а размишљале су и о томе како да га иселе из села. Због истих разлога, из свог домаћинства оделио га је и његов отац. Осим тога, за разлику од највећег броја својих комшија, Обрадовић је био писмен. Набрајајући које ствари му је одузео кнез Јован Демир, он наводи да је међу њима било и 7–8 воштаних свећа, *ишио је са ишњима књиџе читиао и послуживао се*, а свака свећа вредела је по један грош! Крсман Обрадовић је, дакле, имао своју малу личну библиотеку, а његово свакодневно понашање указује на то да књиџе које је читао и поседовао највероватније нису биле само теолошке садржине. Такве навике он је могао стећи школујући се више година у некој од српских школа у Хабзбуршкој монархији.⁹ То потврђује и сама жалба, коју је највероватније својеручно писао. Облик словних знакова који је коришћен необично подсећа на немачку готицу, и није био присутан код локалних писара, али је чест код писара који су деловали при Карловачкој митрополији. У жалби је, такође, присутно знатно мање турцизама него што је то било уобичајено код локалних писара. Видљив је, такође, и његов дар за нарацију. Међутим, очигледно је начин живота којим је живео био такав да га није чинио погодним за писарску службу локалних кнезова, па се бавио пољопривредом као и највећи број његових сународника.

С обзиром на то да Обрадовић о кнезу Јовану Демиру, способном локалном старешини заслужном за протеривање Турака из села Ужичке Црне Горе и учеснику у оба устанка, са разумљивим непријатељством говори као о странцу (*јабанцу*) и *босанском хајдуку*, наводећи да се чуди што је он изабран за кнежинског старешину поред толико угледних људи из *сѣтаринских* (староседелачких) кућа, такође се може закључити и то да потиче из, условно речено, староседелачке породице, која је бар две генерације живела на том подручју.¹⁰

У даљем тексту, жалба Крста Обрадовића дата је у целини. Извршена је њена транскрипција на савремено српско писмо, али је сачуван оригиналан језик документа. Речи које су писане скраћено дате су у целини, док су њихови делови који у оригиналу недостају стављени у угласте заграда. На значење неких мало познатих речи указано је у напоменама.

⁹ Из предела западне Србије у то време било је ученика који су учили у неким школама у Хабзбуршкој монархији, враћајући се у завичај са различитим степеном гимназијског образовања. Међу њима је било и питомаца који су новчано помагани и од кнеза Милоша Обреновића. Недељко Радосављевић, *Црква у Београдском пашалуку под управом Васељенске патријаршије 1766–1831*, докторска дисертација одбрањена 12. јула 2004. на Филозофском факултету у Бањој Луци, у рукопису, 295–298.

¹⁰ Подручје Ужичке Црне Горе у другој половини 18. века готово у потпуности су населили досељеници из динарских, пре свега херцеговачких области, док је староседелачког елемента остало веома мало, и он се убрзо стопио са досељеним становништвом. Због тога се не може говорити о староседеоцима у правом смислу те речи, јер су и најстарије куће биле потомци досељеника из претходне две генерације. Недељко Радосављевић, *Усмена хроника Сече Реке и историјска реалност, прилог проучавању насељавања Ужичке Црне Горе*, Годишњак за друштвену историју IV/1, Београд 1998, 75–84.

Жалба Крсмана (Крста) Обрадовића кнезу Милошу

Високоблагородни Г[оспо]дару, милостиви и штедриј наш благодеј!

С високопочитанијем и понизностију усуђујем се ја Вас, препокорно цјелујући Вашу десницу, молити да бисте ми допустили и мало ме претерпјели, да Вам јавим неку моју тугу и тегобу са срца мојег, која ми се јоште одонда находи на срцу мојем, откако ми је Демир наопако судио. Ја сам Вама негде један пут за то мало опомињао, али нисам имао кад све јавити, зашто ми се је јоште којешта и друго противно и мучно (како сами знате) догађало. Пак нисам имао времена нити ми је било могуће да Вам пре и све по реду јавим, а сада ћу Вам све по реду јавити и описати, и све право казати шта је Демир од мене радио и шта ми је дужан, а после тога Ви Г[оспо]дару како год начините и нађете за право ја ћу онако пристати и Вам благодаран бити. Ја сам сâм у себи мислио да никога никада (без велике нужде) не прем¹¹, нити пак с ким процеса да терам, нити пак с ким без велике невоље по суду да се гоним, али ово заисто не могу никако претрпјети, н своје срце уставити да Вам не јавим и не искажем шта је Демир од мене учинио, што нити је кад пре било нити ће бити во вјеки амин. Откако је месец почео свет[л]ом својим земљу нашу освештавати, које како је гавран поцрнио, није двоножац двоножцу онако безаконије и зулум учинио као што је Демир од мене урадио. Да коме ћу другом да јавим наш добри и милостиви Г[оспо]дару него Вама? Још да нам није Вас Боже сачувај и сохрани каквије бездушаца има, Бог зна шта би било од нас сиротиње.

Не чудим се Г[оспо]дару што ме Демир није жалио, и што ме је на правди Бога безчеловјечно мучио, зашто прво јест јабанац¹², а друго јест у њему зло, пакостно и курјачко срце, које никаква чувствованија не осећа к сожаљенију и добродетељи, и које је тврђе од студена камена, а треће јест бездушац, него се чудим одкуд му паде наум да он учини онако беззаконије од мене, и од кога он они занат научи да онако ради, кад ја мислим да оно нико није онако на овом свету радио, нити ће радити док је год овога света, него што је он један од мене учинио – у томе мојем страдању повод и узрок јест ово што ћу сад изговорити, и ја моје погрешке што год будем погрешко све ћу их овде назначити и Вам право исказати.

Перва погрешка јест ово моја: тада сам био сам и башка¹³ од оца, и био сам као човек једин и инокосан, нисам могао све послове кад је чему време да свршим и постигнем. Зато сам много пута молећи се Творцу радио и на свецима. И то је моја погрешка друга што нисам сваки светац празновао. А треће, ни то ми нису комшије ни род мој бегенисали што нисам где коју седмицу и завјетине постио, и со тога ме је и отац од себе

¹¹ *Прејти*, кривити, тужити.

¹² *Јабанац*, странац, туђинац.

¹³ *Башика*, посебно, одвојено.

одвојио, са несветковања и поста. А трећа погрешка јест онајвећа моја ово; што нисам у свачем искусан, и нисам се умео чувати од зломислени и лукави људи, нити сам се умео са шњима угађати ни за њиним вјетром поводити, нити сам знао шта се море из тога родити. Комшијама није николико било по вољи што сам ја кад што на светцима радио, и почесто сам слушао да се међусобно разговарају за мене, кажу овај човек ради на свецима, за исто пропашемо с њега и убиће нас град, и доста су се готово свакојако довијали и тражили узрок како би ме оданде дигли. И кад што су ме као помало, и потајно код кнезова и прели, али ми кад сотим нису ништа могли, док се нису другојаче довили како ће ме окабабетити¹⁴ и привезати дело за мене које је осудно, и које је најсрамотније на овом свијету.

Нађе се оближњи мој један бездушац и домисли се како ће ме забедити и безтрага окренути. Тај глас изда и објави да му је једна зграда по[x]арана, и ту пусту беду баци на мене. Најаше и каже да сам га ја по[x]арао. И тај човек јест кум Демиров, већ ја не знам је ли он доиста по[x]аран, ил се довио и мушаверу¹⁵ са Демиром сашио како ће ме тирански мучити, и оданде отерати.

По случају дође Демир кући оног мојег парца¹⁶, и зовну и мене тамо и неколико моји[x] комшија. Пита Демир оног својег кума а мојег бедака, на кога жалиш куме за ту по[x]ару? Онај отговори жалим на Крсту. Тада Демир не питајући даље моји[x] комшија јесам ли ја то учинио или нисам, и је ли то прилика да је то мој посао, него таки одма[x] мене свеже за једну кружку, већ зар они нису пре тога уредили међусобно и договорили се како ће мене наопако судити? А и подмићен је био Демир от кума, а и од мене се надао да ћу му и ја што на мукама дати. Зато није врло ни испитивао јесам ли ја крив или прав. Комшије су моје сви знали да ја то нисам учинио, и знали су добро да нити сам се ја томе научио, нити је то мој занат ни посао, али ме зато нису ктели да бране, само за тај узрок што су се били бојали да их град не потуче што ја кад што на свеци радим, и ради су били да ја куд год оданде одем.

А пошто ме свеже Демир, а он онда седне са оним бедаком, то јест кумом својим пити ракију и ручати, и напију се парне ракије (која бјаше скоро из казана) докле год који може, и ручају, јер он не суди пре ручка, као што има обичај у Вас и у прочије судија, него се добро напије ракије, пак онда суди и правицу тражи. Пошто ручају и напију се, тада ми Демир скине обућу с ногу, пак ми свеже ноге уз ону кружку и стегне конопцем, црна крвца из ноката пршти. А трефио се бјаше на мети један нарамак [x]растова, увела прућа. Раздреше онај сноп прућа пак изберу батине. Па окрену двојица на сусрет ударати колико икада кога снага доноси! Удри! Удри! Удри! А кад изломише пет – шест батина о моје табане, и

¹⁴ *Окабајетити*, окривити.

¹⁵ *Мушавера*, договор.

¹⁶ *Парац*, парничар.

наброје 5 стотина, и попадне и[x] мутна вода, и разбију све ноге до костију, и одбију свије десет ноката. И јошт би они ударали, али већ не моглоше, зашто поче крв из ногу моји (од ударца) по њима и по аљинама скакати. А кад већ ону двојицу вода попадне и сустану, одреше ме пак ме положе по земљи, пак устану друга двојица, једно Демир и [j]ошт један, пак окрену по осталом телу (без броја) ударати. И ударили су и она двојица пет стотина колико једну, докле ме свега разбише, докле у мене душу чуше. То бива свега 1000 батина, је ли то било игде, Г[оспо]дару, за хришћанску веру?! А кад изломише и она двојица 4–5 батина, и мутна и[x] вода попаде и посусташе, а они онда одоше одмарати се, а мене оставише на оном истом месту крмеучући.

Ја сам рад био Г[оспо]дару (кад ме је она беда нашла) да ме Демир пошље к Вама, да ми Ви судите, и ја сам му опомињао. Ја сам знао да прави суд праву човеку не би никакве шкоде учинио. Али, он бијаше побјеснио, пак му и не пада на ум за Вас да Ви штогод судите, него пошто ме уби, а он се зар опет уплаши што ме је убио на правди Бога, пак се зар убоја ако останем жив да не кажем даље суду његово незаконије, пак ме ћадијаше да пошље муселиму ужичком да ме згубе, а само зато да не би ја јавио његово тиранство Вама. И једва се некако разминуло. Демиру је то реч била, и у то је име он мене мучио, санћи¹⁷ да му кажем јесам ли кума његова по[x]арао.

А већ ја не знам како су они међу собом уредили и кро[з] зашто су ме тако тирански мучили. А кад сви људи (около стојећи) видише да он мене на правди Бога уби, тада он што ће, ку[д] ће, како ће се довити да мене з друге стране забеди и с чим год окриви, да не реку људи убио ме баш на правди Бога. А друго науман је био од мене одузети којешта и кућу ми по[x]арати, пак некако није могао без каква год узрока и док опет не баци на мене какавгод кабајет¹⁸, пак онда да чини шта је наумио. Бјаху тад у мене 2 товара жита, мало јечма, и нешто мало кукуруза, и то је било оне гладне године кад [о]но бјаше [x]рана скупа, тада код нас горе бјаше жито по 35 пара и готово и до гроша, али сам ја то имао зашто ми много чељади није било, него ја и жена, а радио сам и морао сам имати барем товар – два жита, ако ништа друго. Тада Демир довије се и домисли се хитро како ће оно жито од мене одузети и [j]ошт којешта, и како ће ме као санћи окабајетити, да не рекну људи за права сам Бога страдао, запита ме: Откуд ти, море Крсмане, то жито? Ја му кажем: Како одкуд ми жито моје? Онда он рекне: Ха! То нема на ову годину ни у бољије[x] људи, а камоли у тебе. Пак онда заповједи момцима: идите питајте тамо што кога коме је жито покрадено, он је ово жито у некога покрао. Оду тамо те се лепо договоре и ујдуришу¹⁹ мајсторију како ће мене забедити и жито одузети, и још којешта поарати. Не буде и[x] за неко време, кад

¹⁷ Санћи, тобоже.

¹⁸ Кабајет, кривица.

¹⁹ Ујдурисаши, наместити, уредити.

ето ти доведу момци Демирови једнога глупака из другогa села, већ му се бјаше некаква маглица од тешке глади навукла на очи, и кажу момци да му је жито покрадено, па га довели да гледа оно моје жито. Запитају га момци, као намигујући на њега, је ли твоје жито Матеја? Онај сиромаш[x], његова гладна утроба и његове гладне очи упознаду се лако у моје жито, и не погоди да рекне није моје жито, него рекне јест моје и кукуруз и јечам, већ ја не знам или су га они научили да онако говори, или може бити да му је и покрадено. Не знам, беда их знала, него то добро знам да код мене није било ничијег жита што може бити једно зрно, него само моје. Тада момци рекну оном бедаку, ајде носи жито кад кажеш да је твоје. Онда ја једва изговарајући с постеље рекнем оном беднику: вељу брате, немој ти вурсатом²⁰ (ако ја јесам у беди) жито моје да носиш, јер може бити да ћу ја и жив остати. И ја сам први тако мислио, јер сам два месеца на постељи лежао, и 10 дана крвљу мокрио, и сва кожа и месо до костију и свију 10 ноката у ногу спало и распало се било!

Онда онај житар рекне момцима: Ја не смем без вас то жито носити. Онда момци сами собом са шњим покупе све оно жита, неколико даду оном а неколико однесу они коњ[и]ма. Жито по 35 пара чини му два товара гроша 145. И однесу ми пушку и нож, дао сам за њи[x] гроша 45. И однесу ми кесе и бритву с појаса, и за њи[x] сам дао гроша 20. И однесу ми опанке с ногу и каише, и за њи[x] сам дао гроша 2. И однесу ми једну чутурицу с каишима, и за њу сам дао гроша 2. И однесу ми једну торбу, и она је вредила гроша 4. И однели ми 7 – 8 воштани[x] свећа што сам и са шњима књиге читао и послуживао се, и оне су ваљале свака гроша, то их чини гроша 8. И однели ми у парама гроша 10. Свега сума што ми је Демир које у чему одузео гроша 265.

Једним словом накратко рећи, што сам год које где страдао, дангубио, скитао се, штетовао и пропадао, свој тој мојој несрећи и пропасти узрок јест Демир, јер је он моју кућицу раскућио и угасио. Ни дан данашњи не могу да се давранишем²¹, ни исправим како ваља, зашто вели, исчупај комарцу ногу, њему и црева изиђу. И колико год он од мене у којечему одузео, толико сам ја издангубио, које лежећи на постељи од убоја, које дајући за понуде, које набављајући опет оне ствари које ми је он одузео, док ме је дотерао до аргаштине²². А онај бој што је он мене ударио, 1000 батина за права Бога, да је он мене давао само по један једини ударац дукат, ја му не би допустио да ме једанпут удари, а он је ударио 1000 батина без паре и за права Бога. Сада Ви мислите и судите милостиви и добри Г[оспо]дару шта је и колико је мене Демир дужан, и је ли право да он мене плати барем оно што ми је којешта одузео, и оно што сам издангубио у ранама на постељи лежећи и немогућан трошећи, а већ оно хиљаду батина што је ударено то већ добро знам да нико не може извадити из

²⁰ Вурсаи, фурсаи, згода, прилика, згодан час.

²¹ Давранисаиши, одупрети се, отрести се...

²² Аргашилук, надничење, кулучење.

моји леђа и ногу во вјеки. Опростите милостиви и долготерпељиви Г[оспо]дару што Вам досађујем с долгоречијем мојим. Јошт четири табака да изпишем не би могао све лукавство Демирово описати. Јадне Ужичке нахије, кукавице сиње! Ја се чудим Г[оспо]дару код толикије старинаца, кухевника, добронаравни и поштени кметова и људи, и Ваши момака и витезова, одкуд допаде Демиру, босанском хајдуку и сургуну, да опако суди јадној Ужичкој нахији? Он се умије тако хитро²³ с људима обходити и разговарати, рекао би (који га није кадар позвати) његове су речи мед, млеко и масло. Али кад му какво дело дође до руке да суди, и падне му вурсат, а он онда учини тако беззаконије, што није нигде било на овој нашој земљи. Налази се гдекоји човек испод Церне Горе по Ужичкој нахији, пак мисле и варају се, чини им се да је Демир човек добар, слушајући његове разговоре и лукавство. Али да они могу њега познати као што ја њега познајем, они би њега за толико међу собом држали да им он суди, за колико би терпљели курјака међу овцама, кад ускочи у тор овчи[ји]. Нјеговој злости и лукавству не има краја, не има предела ни конца!

Бојим се Г[оспо]дару Ви ћете помислити да ја Демира код Вас тајно прем. Ја га не прем, него јављам шта је од мене (на правици Божијој) радио, и шта ми је одузео, и шта ми је дужан, и какве је нарави зверске човек. А Ви ако не бисте то мене вјеровали, а Ви ме са шњим суочите, пак кад станемо код Вас мурава, ја ћу све тако пред њим изговорити, како што сад у овом мојем писму бесједим. А може му се прочитати и ово писмо, нека га чује баш и он, нека нам ништа није тајно ни сакривено. И како сам год ја овде изговорио, ни једне, једине речце што може бити нисам притуррио, него тако ми мога живота и здравља Г[оспо]дару, и тако ми мојије очију све је тако било, а другојаче јок. И да би сто људи дошло, пак да би рекли није тако било, они ако већ да не би ктели право казати и да би ктели злагати те да би другојаче казали, а оно другојаче није било, него тако како што сам овде описао. Нити би ја смео ни другоме коме у писму другојаче описивати (него онако како је било), а камоли Вама, Боже сачувај и сохрани. Јербо ја истину и правицу почитујем спрема живота мојег, и њи[x] се држим, пак штогод Бог да.

Сотим јесам Ваш препокорни и понизнејшиј слуга,
Крста Обрадовић

[...] ²⁴ года 1822.

²³ *Хитро*, лукаво, препредено.

²⁴ Датум нечитак.

AN APPEAL OF KRSMAN OBRADOVIĆ
AGAINST PRINCE JOVAN MITROVIĆ-DEMIR
A Contribution to the Study of the Beginning of Judicature
in the Second Decade of the 19th Century

by

Nedeljko Radosavljević

Summary

Until forming of the first Serbian court after the Second Serbian Resurrection, litigations were conducted by local princes of *nahija*, while bigger disputes and felonies were presented in front of Prince Milos Obrenovic. Those who were not contented by sentences could make a plea to Prince Milos. An appeal of Krsman Obadovic against Prince Jovan Mitrovic-Demir who has punished him to the severe physical punishment for a theft, based on the questionable evidence, contains detailed description of implications of the punishment. In the paper was pointed out to the personalities of magistrate and plaintiff, and especially to the accused, and also to the possible explanations why he was not protected by the fellow peasants. The above mentioned appeal is fully enclosed.

Недељко Радосављевић

ВЕСТИ О ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У БОСАНСКОМ ПАШАЛУКУ У ИЗВЕШТАЈИМА КНЕЗУ МИЛОШУ ИЗ УЖИЧКЕ НАХИЈЕ И УЖИЧКОГ ОКРУЖЈА (1816–1839)

САЖЕТАК: У раду је указано на врсту и значај података за истраживање историје Православне цркве у Босанском пашалуку, који се могу наћи у извештајима српских власти упућених кнезу Милошу и Књажеској канцеларији из Ужичке нахије, односно Окружја ужичког од 1816. до 1839. године. Објашњени су начини прикупљања тих података и улога црквених личности у томе. Указано је више примера таквих извештаја, у којима се налазе драгоцени подаци о положају Православне цркве и њених епископа у Босни. Дати су основни подаци о броју епархија у Босанском пашалуку и улози њихових поглавара као представника народа пред османским властима, и о значају Ужичке нахије као пограничне области према том пашалуку.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Православна црква, Босански пашалук, Ужичка нахија, Кнежевина Србија, Књажеска канцеларија, извештаји, епархије, владике, свештенство...

Почетком 19. века, Босански пашалук био је погранична османска провинција изузетног стратешког значаја. То се посебно видело у време Првог српског устанка, када је његова територија била база за велике походе османске војске на устаничку територију. У његовом саставу били су Босански, Херцеговачки, Клишки, Зворнички и Новопазарски санџак. Током прве половине 19. века, Босански пашалук претрпео је више административних промена у унутрашњој структури. Године 1817. укинут је Новопазарски санџак, а његова територија припојена је Босанском санџаку. Девет година касније, 1826, укинут је и Клишки, а 1833. и Зворнички санџак. Исте, 1833. године Херцеговачки санџак претворен је у посебан ејалет.¹

На подручју Босанског пашалука постојале су четири православне епархије: Дабробосанска (Сарајевска, Босанска), Зворничка, Херцеговачка и Рашко-призренска (Новопазарска). Рашко-призренска епархија створена

¹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 232.

је од старе Рашке (Новопазарске) и Призренске епархије, установљене након укидања Пећке патријаршије. До њиховог спајања дошло је у време митрополита Јоаникија (1784–1818). Ова епархија једина је од поменуте четири имала део територије ван граница Босанског пашалука.

Од 1766. године, поменуте епархије су се, као и остале епархије Пећке патријаршије, нашле у саставу цариградске Васељенске патријаршије (Велике цркве), из чијег центра су именовани и њихови архијереји. Све четири су биле у рангу митрополија, а њихови епископи носили су високо митрополитско звање. Међутим, то је у Васељенској патријаршији била сасвим уобичајена појава, а обичан епископски чин у епархијама на српском етничком простору имали су углавном викарни (помоћни) епископи.

Ужичка нахија била је једна од 12 нахија у Београдском пашалуку. Састојала се од кнежина Рујно и Црна Гора. Краће време, од 1820. до 1825, посебна административна и пореска целина била је варош Ужице са асовином (села Буар, Крчагово, Татицац и Дубоко).² По попису извршеном 1818, Ужичка нахија имала је укупно 121 сеоско и једно варошко насеље. У кнежини Црна Гора били су варош Ужице и 64 села на простору северно и северозападно од Ужица. У кнежини Рујно било је укупно 57 села, која су се простирала на десној обали Ђетиње, у околини Ариља и на златиборској висоравни.³

Иако је правно била у истом статусу као и остале нахије, положај Ужичке нахије био је специфичан. Ужице је имало јак османски гарнизон и бројну муслиманску популацију. Она је била већинска у ужичкој вароши, и представљала је значајан резервоар из кога је локални гарнизон могао да се попуњава људством. А српско окружење у залеђу вароши у којој су живели ужички муслимани, само је појачавало њихову милитантност.

Осим тога, Ужичка нахија се налазила на југозападном ободу Београдског пашалука. На њеним јужним и југозападним границама престајала је и власт београдског везира и власт кнеза Милоша, а отпочињало је подручје надлежности босанског везира. Тај погранични простор био је изузетно погодан за хајдучију. Користећи управо непостојање координиране активности против њих, хајдуци су оперисали на обе стране границе, и у Ужичкој нахији и у Старом Влаху.

Постојање јаког гарнизона у Ужицу утицало је и на то да локални муслимани дуже него у другим нахијама истрајавају на привилегијама и приходима који су, споразумом кнеза Милоша и Марашли-али паше, као и султановим ферманима, стављени ван закона (читлуци, четвртина, деветина...). То је положај локалних српских кнезова чинило знатно тежим него у другим нахијама, у којима османско присуство није било толико изражено.

² Лепосава Цвијетић, *Ужичка нахија 1815–1833. године, уређење, насеља и сџановништво*, Ужички зборник 28 (2002), Ужице 2004, 102.

³ Живота Марковић, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2000, 180–183; Радош Љушић, *Ужице у обновљеној Србији; Од Другог усџанка до Вучићеве буне (1815–1842)*, Историја Титовог Ужица I, Ужице 1989, 338.

Након стварања Кнежевине Србије, Ужичка нахија остала је територијално непромењена све до укључивања варошице Пожеге у њен састав 1832. године.⁴ По припајању шест нахија Кнежевини Србији дошло је до њеног новог проширења, а њен назив промењен је у *Ужичка и старовлашка нахија*. Она је имала четири капетаније (среза): Рујно, Црна Гора, Моравичка капетанија и Даићка капетанија.⁵ Ужичка и старовлашка нахија је већ у марту 1834. преименована у Ужичко окружје, а по новој административно-територијалној подели земље из 1835, том окружју придодат је и Рачански срез (простор од Рогачице, Пљескова (Бајина Башта) и планине Таре, до Кадињаче и Јелове Горе).⁶

У Ужичку нахију су из Босанског пашалука допирале вести различитог садржаја и значаја, које су локалне српске власти пажљиво анализирале, а затим достављале кнезу Милошу Обреновићу и Књажеској канцеларији.⁷ Те власти су у нахији од 1815. до 1830. представљали кнежински кнезови и кметови, а од оснивања Кнежевине Србије среске старешине, кнезови Ужичког магистрата, старешине Мокрогорског карантина... Због могућности да се немири из Босне пренесу и преко граница Београдског пашалука, односно Кнежевине Србије, посебна пажња посвећивана је извештајима о побунама и нередима, али и о здравственим приликама (гласови о појави куге), ценама основних намирница... Извори тих вести могли су бити Срби или муслимани из Босне који су у Ужице и околину долазили различитим пословима, али и посебни изасланици који су слати у Босну, у погранично подручје или у Сарајево, да се обавесте о тамошњим приликама.

У преписци вођеној између носилаца српских власти у Ужичкој нахији и кнеза Милоша вести о православној цркви биле су сразмерно ретке. Изузетак чине подаци о њиховим контактима са црногорским (цетињским) митрополитом, који су били световне природе, као и о учешћу неких свештених лица из старовлашких села у световним пословима. Међутим, у таквим случајевима они су посматрани као и остали оборкнезови из Старовлашке нахије. Подаци о православној цркви из ове преписке, односе се како на подручје Ужица и околине, тако и на суседне области.

Када је реч о извештавању нахијских кнезова и других старешина о приликама у суседном Босанском пашалуку, црквене личности ретко се помињу, и то углавном у време када су прилике биле ванредне. Информације се најчешће односе на митрополите који су били на челу четири

⁴ Пожега је изузета из истоимене нахије, и укључена у Црногорску капетанију Ужичке нахије. Живота Марковић, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2000, 183; Новак Живковић, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице 1979, 105.

⁵ Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 37; *Исти*, *Ужице у обновљеној Србији; Од Другог устанка до Вучићеве буне (1815–1842)*, 339; Живота Марковић, *наведено дело*, 183.

⁶ Живота Марковић, *наведено дело*, 184–185.

⁷ Поменути грађа чува се у Архиву Србије, у фонду Књажеска канцеларија и тематској целини XXXII, Ужичка нахија.

епархије у Босанском пашалуку (Сарајевске, Херцеговачке, Зворничке и Рашко-призренске – Новопазарске), а затим на лица нижег свештеног чина и на цркве и манастире.

У том периоду на челу тих епархија били су углавном архијереји грчког порекла. Међутим, у извештајима који су кнезу Милошу долазили из Ужичке нахије, њихово порекло није посебно наглашавано, а оскудни подаци нису указивали на њихову посебну везаност са носиоцима османских власти. Напротив, ти подаци указују да су они, у нередовним приликама у овој пограничној османској провинцији, морали да, како знају и умеју, балансирају између легалних носилаца власти и побуњеника, повремено и сами долазећи у веома тежак положај.

У приликама које би се могле окарактерисати као релативно мирне, у Ужичку нахију би долазиле и вести о односима владика са верницима. Рашко-призренски (новопазарски) митрополити географски су били најближи Ужичкој нахији, која се широко граничила са подручјем под њиховом црквеном управом. Године 1818, 18. септембра, поп Никола Костић је у писму кнезу Милошу, којим га је обавестио о стању свештенства у његовом протопрезвитерату, навео и да његов син *има синђелију владике њазарског кад га је зајојио*.⁸ Владика, о коме овај свештеник пише, свакако је био митрополит Јоаникије (1784–1818), Србин по народности, у чије време је дошло до обједињавања Рашке и Призренске епископске катедре. Међутим, у овом акту нема никаквог помена о стању у Рашко-призренској митрополији, нити о неком посебном деловању њеног митрополита.

У време нереда у Босанском пашалуку 1820–1821, српске власти у Ужичкој нахији с пажњом су посматрале кретање османске војске у суседству, али и положај у коме су се налазили њихови сународници у Босни. Стјепан Јовановић, ужички кнез, писао је 13. (25) маја 1821. кнезу Милошу да је у Босни војска спремна за покрет, мада је нигде нема на окупу, а да се сарајевски митрополит налази код везира у Травнику одакле је хришћанима упутио прокламацију којом их је позвао на мир и оданост законитим властима.⁹ По вестима које су стигле у Ужице, та прокламација прочитана је у сарајевској цркви. Прокламације сличне садржине упутио је прво 1821, а затим и 1823, и ужичко-ваљевски митрополит Герасим Домнин, а слично је поступио и београдски митрополит Агатангел.¹⁰

Положај сарајевског митрополита у том тренутку није био једноставан. Он није својом вољом боравио у Травнику код везира. Како је нешто касније, 21. јуна (3. јула) 1821. кнезу Милошу јавио Стјепан Јовановић, од Срба који су долазили из Босне сазнао је да су сарајевски, херцеговачки и

⁸ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816–1830)*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице – Београд 2005, 26, стр. 35–36.

⁹ *Истио*, 95, стр. 94–95.

¹⁰ Недељко Радосављевић, *Црква у Београдском пашалуку под управом Васељенске патријаршије 1766–1831*, докторска дисертација одбрањена 12. 07. 2004. на Филозофском факултету у Бањој Луци, у рукопису, 146.

зворнички митрополит били притворени код везира у Травнику неколико дана, и да их је он *иусџио из айса*, али да им није дозвољено да се врате у епархије. Они су, у ствари, очигледно били јемци за мирно понашање њихових верника у време када се разбуктавао Грчки устанак. Да је тако, потврђује и вест саопштена у истом писму да је везир добио два фермана којима је наређено одузимање оружја, па чак и сеча *главних људи*.¹¹ У овом случају радило се о мерама које су биле усмерене на готово целокупно православно становништво европског дела Османског царства због избијања Грчког устанка 1821, и успеха које су устаници у почетку постизали. У Босанском пашалуку ситуација је била још тежа, јер је годину дана раније Целалудин-паша морао да слама отпор побуњеног босанског беговата, и да силом и погубљењима уводи ред.¹² Три митрополита поменути у Јовановићевом писму били су сарајевски Венијамин, зворнички Гаврило¹³ и херцеговачки Јосиф¹⁴. Војска коју Јовановић такође помиње вероватно је требала да крене на грчко ратиште.

И у време уништења последњих јаничарских формација у Османском царству, почетком 1827, дошло је до јаничарске побуне у Босни. У циљу њеног угушења, на ту провинцију кренуо је Абдурахман-паша, бивши београдски везир, који је под борбом морао да запоседа Зворник, Травник и Мостар.¹⁵ На основу вести које је добио из Босне, кнез Атанацко Марић јавио је 24. фебруара (8. марта) 1827. кнезу Милошу да су становници Сарајева изразили лојалност везиру и послали му 12-орицу ага у Зворник, где се тренутно налазио, и да је у град стигло између осам и десет хиљада царских војника, који се дисциплиновано понашају и издржавају се о сопственом трошку. Истовремено, Марић наводи да је дознао да су сарајевски хришћани остали *совршено сјокојни*, јер се нису одазвали позиву јаничарских старешина да им се придруже, и у миру су дочекали регуларну војску. Главна заслуга за то припадала је сарајевском митрополиту и неколицини најугледнијих трговаца и кметова, који су налазили начина да под различитим изговорима одбију позиве побуњених јаничара.¹⁶

Године 1831, убрзо по стварању Кнежевине Србије, у Босни је избила буна Хусеин-капетана Градашчевића. Побуна је била резултат отпора новим реформама, а побуњеници су захтевали и да се Кнежевина Србији не припајају територије које су у том тренутку још увек биле у Босанском

¹¹ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816–1830)*, 101, стр. 99.

¹² Владимир Стојанчевић, *Српски народ под турском влашћу у првој половини XIX века*, Историја српског народа V/1, Београд 1994, 226–228.

¹³ Митрополит Гаврило, пореклом Бугарин из Сливена, био је на челу Зворничке митрополије 1808–1837. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиоог до двадесетиоог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, 105.

¹⁴ Митрополит Јосиф, сестрић сарајевског митрополита Калиника, претходно је био титуларни кратовски епископ, односно викарни епископ свог ујака. На челу Херцеговачке митрополије био је од 1817. до 1835, и касније, од 1848. до 1854. *Исто*, 258.

¹⁵ Владимир Стојанчевић, *наведено дело*, 228.

¹⁶ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија – књига прва (1816–1830)*, 269, стр. 218–219.

пашалуку (Старовлашка нахија), као и да се становници Србије и кнез Милош не ослобађају статуса раје.¹⁷ У Ужичку нахију стизале су вести о кретању побуњеничких формација и стању у градовима. Српске власти посебну пажњу су усмеравале на кретање побуњеничке војске, јер су се проносили гласови да ће она, између осталог, кренути и на Србију. А с обзиром на негативан став босанског беговата према стварању Кнежевине, као и на њихове блиске везе са ужичким муслиманима, непријатељски настројеним према српским властима, чинило се да такве претпоставке имају основа. Готово сви носиоци власти из Ужичке нахије указивали су на то у својим писмима кнезу Милошу. Један од најугледнијих старешина, рујански сердар Јован Мићић, писао је да се муслимани из Босанског пашалука оштро опиру разграничењу са Србијом, које би укључило и делове Старог Влаха, и да су показали спремност да оружјем бране територију коју су сматрали за своју. Да би проверио те информације, Мићић је слао и уходе у Босну, док су га из Књажевске канцеларије у Крагујевцу упозоравали да те вести нису проверене и да им убудуће не шаље никакве информације док не буде потпуно сигуран у њихову тачност.¹⁸

У ово време вести о намерама побуњених босанских бегова су у Ужичку нахију стизале и од високих црквених личности. У писму кнезу Милошу од 24. јануара (5. фебруара) 1831, сердар Јован Мићић наводи да је његов ухода у Сарајеву *свуда шийонио* и да је, на крају, отишао и код сарајевског митрополита Венијамина, *да би га боље извесити учинио о шурској муџни*. У Мићићевом писму наводе се и митрополитове речи: *џа зар не виде ѓосџодари да Турци баи оће на вас да преваре да ударе, и здраво држимо да ћеду џо учиниџи*. Митрополит није могао да каже када ће се то тачно десити, али је навео да су Турци поред једне џамије у граду одржали скупштину, на којој је одлучено да на пуцањ топа са града буду спремни за покрет!¹⁹ Из овог Мићићевог извештаја јасно се види да је одраније постојала комуникација са сарајевским митрополитом, да се занивала на тајности и поверењу, а и да се митрополит Венијамин трудио да се што боље обавести о актуелним збивањима. Чињеница да је био Грк није утицала на то да се дистанцира од ситуације у којој су се његови верници Срби налазили. Напротив, он је све чинио да их код локалних законитих власти заштити, а налазио је начина да информацијама помогне и властима у Кнежевини Србији. Међутим, у тадашњој ситуацији то није могло бити посматрано као прекршај, нити као издаја. Митрополит је преко Мићићевог изасланика контактирао са властима Кнежевине Србије, а кнез Милош Обреновић исказао је у тим догађајима пуну лојалност Порти. Уколико би се сазнало за то, митрополит је могао да има проблеме само

¹⁷ Милорад Е км е ч и ћ, *Стварање Југославије 1790–1918*, 1, Београд 1989, 324–325; Владимир С т о ј а н ч е в и ћ, *наведено дело*, 231–232.

¹⁸ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839)*, књига друга, Београд 2006, приредио Недељко Радосављевић, Београд-Ужице 2006, 343, стр. 15; 344, стр. 16–17; 345, стр. 17.

¹⁹ *Истио*, 346, стр. 17–18.

са побуњеничким вођама, а никако са носиоцима законитих власти ни са Патријаршијом у Цариграду.

За разлику од законитих власти, које у највећем делу Босанског пашалука тренутно нису имале никакву контролу, црквени великодостојници Градашчевићу нису уливали нимало поверења. У великом броју вести о сукобима у Босни, издваја се писмо сердара Јована Мићића кнезу Милошу од 17 (29) априла 1832, у коме наводи да је у време похода на Херцеговину Градашчевић са собом повео и три православна епископа, претходно их оглобивши са чак 120 кеса новца!²⁰ Међу поменута три епископа свакако су били сарајевски митрополит Венијамин и зворнички митрополит Гаврило. Трећи епископ који се у овом писму помиње је, највероватније, био херцеговачки митрополит Јосиф, јер је рашко-призренски митрополит Ананије био довољно далеко и могао је да се благовремено склони пред неизвесностима које је доносило ширење побуне.²¹

У мирним временима, вести о владикама из Босанског пашалука у извештајима кнезу Милошу из Ужичке нахије, односно Ужичког окружја, биле су веома ретке. Оне су тада настајале успут, и заснивале су се на једноставној констатацији о појавама тих владика на одређеним местима, или су били нешто опширнији због необичних околности у којима би се они нашли.

Изузетак у томе представља опширан извештај Василија Димитријевића, упућен 20. фебруара (4. марта) 1834. Књажеској канцеларији о полагању заклетве на верност кнезу Милошу Обреновићу коју су, након припајања Кнежевине Србији, дали представници старовлашких села. Василије Димитријевић опширно је описао како је заклетва положена: скупштина народних старешина из старовлашких села припојених Кнежевини састала се поред цркве у Ивањици. Јутарњу службу у цркви вршила су три свештеника, која су након тога дочекала и митрополита Ананија, који је приспео заједно са представницима власти. Након тога, служена је литургија у цркви а митрополит се, по освећењу водике и целивању крста, обратио окупљеном народу позвавши га на слогу, и на верност кнезу Милошу. Након што је текст заклетве прочитан, уследило је народно весеље, а митрополит Ананије је неколико пута давао здравицу. Димитријевић у извештају истиче да је митрополит *проливао радосџне и жалосне сузе. Радосџне видећи овај народ усрећен, коџа неџресџано с Госџодарем нашим благо-сџљаше, а жалосне шџо и он није учасџник среће народа овоџ, које он џред нама часџо џовџораваше.*²² Уз Димитријевићев извештај приложени су текст заклетве коју су прво потписали свештеници са два протопрезви-

²⁰ *Исџо*, 400, стр. 92–93.

²¹ За разлику од свог претходника Захарије, који је био словенског порекла из околине Куманова, Ананије је по мишљењу Радослава Грујића био грчког порекла. *Азбучник Срџске џравославне цркве џо Радославу Груџићу*, приредио Слободан Милеуснић, Београд 1993, 219; Сава Вук овић, *наведено дело*, 189.

²² *Књажеска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга*, 504, стр. 176–177.

тера на челу (укупно њих 15), а потом су наведена имена капетана Симе Јаковића, Петронија Перишића и 49 сеоских кметова.

На митрополита Ананија се, две године раније, управо у време Градашчевићеве побуне, кнезу Милошу жалио кнез Никола Ивањац. Писмом од 26. јануара 1832. Ивањац обавештава кнеза да је он на име владичанске мирије тражио више новца него што је уобичајено, а од сваког свештеника или калуђера по 110 гроша. Оптужујући митрополита да је *свештенике одбио од народа, да закон никаки не бирају*, Ивањац своје писмо завршава речима: *од свакога би зулум, ја и од владике*.²³ Ово је једино сачувано писмо из преписке кнезова Ужичке нахије са Књажевском канцеларијом, које се односи на проблеме висине владичанске димнице и њеног прикупљања у суседним областима. У српским епархијама је, након укидања Пећке патријаршије 1766, било примера да епископи грчког порекла, постављени од Васељенске патријаршије, показују похлепу за новцем. Од таквих духовних пастира дистанцирали су се не само верници, већ и свештенство, о чему постоји низ сачуваних извора. У поменутом случају, међутим, ова особина митрополита Ананија противречна је подацима које је о њему две године касније оставио Василије Димитријевић. Како је то једини траг о његовој жељи за новцем, може се претпоставити да је она била последица неприлика у којима се нашао, јер је део његове епархије био под контролом Градашчевићевих снага, и не може се искључити да је и од њега тражен велики новац, као што је то био случај са кнезовима и сеоским кметовима.

У извештају о стању у Мокрогорском карантину од 1 (13) августа 1837, његов директор Матеја Христић известио је кнеза Милоша да је у карантин стигао *епископ бивши сарајевски, имено Глигорије*. По Христићевим наводима, по обавезном боравку у карантину, који је тада износио 15 дана, бивши владика требало је да настави пут у *Свету Гору, у ојачество своје*.²⁴ У то време, одлазак епископа који би се, због старости или неких других разлога, повукли са чела епархија у неки од манастира, био је уобичајена појава. Међутим, помен сарајевског епископа Глигорија у овом документу, отвара нека важна питања из прошлости Сарајевске митрополије. У време од 1830. до 1835, на челу Сарајевске митрополије био је митрополит Венијамин, а наследио га је митрополит Амвросије. Из тога се отвара и питање ко је, заправо, био епископ Глигорије? Како је редослед епископа на челу ове митрополије јасно утврђен, може се претпоставити да се радило о викарном епископу, кога је велика епархија, попут те митрополије, могла да има. Могућност да је Матеја Христић, одговоран и уредан чиновник, погрешно уписао име митрополита Венијамина, није вероватна.

У преписци ужичких старешина са кнезом Милошем, најмање непосредних података остало је о херцеговачким митрополитима, иако је под-

²³ *Истио*, 382, стр. 48.

²⁴ *Истио*, 588, 261–262.

ручје којим су они управљали такође било у близини. Управо због тога занимљиви су подаци које је у свом извештају кнезу Милошу од 19. (31) децембра 1837. године Милосав Перуничкић, нови директор Мокрогорског карантина, навео о херцеговачком митрополиту Прокопију.²⁵ Перуничкић, између осталог, наводи да је у Мостар по њега дошао *девлет-џаџарин*²⁶, али да га није затекао у граду, јер је кренуо у епархију, у Фочу. Зато је наређено да се до његовог повратка запечати црква и конак док не дође други владика. Митрополит Прокопије прво је одведен у Сарајево, где је задржан док му брат не распрода по Мостару сво имање које не може носити са собом, а затим је одведен за Цариград.²⁷ На основу Перуничкићевог извештаја, види се да су Прокопијево удаљавање из епархије спровеле државне власти. Међутим, судећи по неким изворима црквене провенијенције, одлуку о уклањању Прокопија са чела Херцеговачке митрополије донео је због лошег понашања у епархији патријаршијски синод.²⁸

У Мокрогорском карантину Милосав Перуничкић је, као директор, био у прилици да долази до информација о разним стварима од лица која су се у тој санитарној установи задржавала. На тај начин дознао је и за случај владике Прокопија. Извор информација му је, највероватније, био јеромонах Прокопије из манастира Света Тројица код Пљеваља, који је и сам боравио у карантину. Перуничкић је од њега дознао и то да је владика Прокопије оглобио тај манастир, одневши скупоцене сребрне ствари, као и ножеве, виљушке, тањире, кашике, серцаде, и све то продао на јавној лицитацији у Сарајеву. Судећи по казивању калуђера из Свете Тројице, овај митрополит један је од неколико фанариотских архијереја који су, од укидања Пећке патријаршије 1766, остали запамћени као грамзиви и среброљубиви, прибављајући за себе без икаквих обзира материјалну корист.

О лицима у нижим свештеним чиновима из епархија на простору Босанског пашалука, у извештајима ужичких кнезова и среских старешина нема пуно података, иако се, за разлику од епископа, радило о Србима. Међутим, има података да су нека духовна лица у континуитету служила као извор информација српским властима у Београдском пашалуку, а затим у Кнежевини Србији. Већ поменути јеромонах Прокопије из манастира Света Тројица код Пљеваља поменут је у писму Јована Мићића, упућеном кнезу Милошу 26. маја (7. јуна) 1828. из Ужица. Говорећи о новостима из Босне, Мићић наводи да ништа ново није могао дознати, осим онога што му је писмом јавио *д[ух]овник Прокопије из манастира Тројице из Ерцеговине*.²⁹ Прокопијево писмо Јован Мићић је у прилогу послао кнезу Милошу, али оно није сачувано. Континуитет Прокопијеве обавештајне

²⁵ Прокопије, херцеговачки митрополит 1836–1837. Наследио је претходног митрополита Јосифа, који је премештен у Димитријадску митрополију. Претходно је био митрополит созоагатопољски. Сава В у к о в и ћ, *наведено дело*, 411.

²⁶ *Девлет-џаџарин*, царски гласник.

²⁷ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга*, 636, стр. 309–310.

²⁸ Сава В у к о в и ћ, *наведено дело*, 411.

²⁹ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књига прва (1816–1830)*, 301, стр. 242–243.

делатности потврђује и писмо Јована Мићића упућено кнезу Милошу 6 (18) марта 1832. Обавештавајући кнеза о бици низамске војске са побуњеницима код Вучитрна, Мићић наводи да је од тог калуђера дознао да се у Босну са ратишта враћа мноштво рањених, са пуно празних коња, који су очигледно у тој броби остали без власника.³⁰

У извештајима из Ужичке нахије помињу се и калуђери-луталице, који су на то подручје доспели прикупљајући милостињу за своје манастире, или себе лично. Неки од њих бавили су се и надрилекарством, а један калуђер приспео из Херцеговине је неспретним хируршким захватима у лечењу гушавости и појединих тумора довео у питање здравље више људи, међу којима је било и деце. Правдајући своје људе који су тог калуђера пронашли и физички казнили, Јован Мићић је у писму кнезу Милошу од 1 (13) марта 1824, навео да је он својим незнањем *многе несреће проузрочио*.³¹ Међутим, питање је да ли би активност овог калуђера уопште била кажњена да међу жртвама његове нестручности није био и брат Јована Мићића.

Из Рашко-призренске епархије су контакте са лицима у Ужичкој нахији одржавали и неки од калуђера пећког манастира. Јеромонах Хаџи Рафаило који је, судећи по свом имену, очигледно био на Светој гори или у Светој земљи, и због тога уживао изузетан углед, стигао је септембра 1837. у Мокрогорски карантин заједно са калуђером Арсенијем, носећи писмо манастирског братства за кнеза Милоша, као и план манастирске цркве! Узимајући у обзир његов углед, а вероватно и неке друге чиниоце, директор Мокрогорског карантина Матеја Христић затражио је 24. септембра (6. октобра) 1837. упутство да ли може да га у Србију пусти пре одређеног карантинског периода.³² План манастирске цркве указује на то да је разлог Хаџи Рафаилове мисије можда био захтев за помоћ у њеној обнови. Могуће је да су преко припадника манастирских братстава са Косова и из Метохије у Србију раније стизале и информације о приликама у области из којих су долазили, посебно о побуни Мехмед-паше Бушатлије у Скадру и њеним одјецима.

Када је о стању Православне цркве у Босанском пашалуку реч, у актима насталим у канцеларијама старешина у Ужичкој нахији и Ужичком окружју, најмање података остало је о појединим храмовима. Цркве и манастири спомињу се најчешће као места поред којих су одржавани народни зборови и скупштине, али без посебног описа у каквом стању се налазе и да ли су, можда, раније били изложени пљачкању и паљењу, или су касније обнављани. Цркве се спорадично спомињу и као места неких других догађаја. Ти подаци односе се, пре свега, на простор Старог Влаха, који је био у Босанском пашалуку а требало је да се припоји Кнежевини Србији. Захваљујући њима, може се потврдити постојање неких храмова у времену

³⁰ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга*, 389, стр. 55–56.

³¹ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књига прва (1816–1830)*, 193, стр. 164.

³² *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга*, 611, стр. 287.

од 1830. до 1833, и тиме одредити *terminus ante quem* њиховог настанка или обнове. Међутим, о томе постоје поуздани подаци у попису цркава и манастира из 1836. године, спроведеном после припајања шест нахија и коначног уређења црквене структуре и епархијске мреже у Кнежевини Србији.³³

Јасну слику о томе какву судбину су могле да доживе локалне цркве на подручју које је било предмет разграничења 1833–1834, даје писмо вишеградских муслимана Јовану Мићићу, у коме тврде да нико од њих није запалио цркву у селу Кршање у близини Мокре Горе, а да су чете из Кнежевине запалиле хан и још двадесетак кућа у селу Вардиште, које је остало под непосредном османском влашћу. Аутори писма, браћа Мујага и Заим Алилбашићи, оптужили су самог Мићића да је попалио 25 кућа, а да су цркву у Кршањама запалили *Власи из Мокре Горе, не би ли окривили чийлук-саубије код честийиога цара и босанског везира*.³⁴ Напад на Мокру Гору и паљевина цркве у Кршањама, којим су локални муслимани из Вишеграда и околине показали да не признају припајање те области Кнежевине, уследили су два дана након новог разграничења, 3. марта 1834. Мотив за напад су, у ствари, била спахијска добра која су остала на српској страни. Ради одбране границе, мобилисана је војска у Ужичкој, Соколској и Пожешкој нахији, али су се сукоби убрзо смирили. У смиривању сукоба интервенисао је и београдски везир.³⁵

У преписци нахијских и кнежинских кнезова, кметова и свештених лица из Ужичке нахије, а касније среских старешина и судских и санитарних чиновника из Ужичког окружја са кнезом Милошем и Књажеском канцеларијом, често се срећу подаци о приликама у Босанском пашалуку. Разлози за то налазе се пре свега у географском положају Ужичке нахије, која се налазила на граници са тим пашалуком, али и у чињеници да су у Босни и у Херцеговини двадесетих и тридесетих година често избијали немири, који су се могли одразити и на безбедност српских граница. У тим извештајима се проблем положаја Православне цркве у Босанском пашалуку ретко помиње, и то углавном као једна од тачака при крају садржаја. Највише података има о митрополитима који су били на челу четири епархије у том пашалуку, иако су по народности били углавном Грци, док је ниже свештенство у њима мање заступљено. О храмовима на простору Босанског пашалука у тим извештајима, изузимајући податке о спаљивању цркве у Кршањама, има веома мало вести. Иако малобројни, подаци о православној цркви у Босни и у Херцеговини, послати кнезу Милошу из Ужичке нахије, омогућавају да се расветле нека важна питања из њене прошлости, посебно када се ради о положају епископа у време босанских немира, али и о утврђивању времена њихове управе.

³³ Попис се чува у Архиву Србије, у фонду *Државни савети*.

³⁴ *Истио*, 507, прилог, стр. 184–185.

³⁵ Радош Љушић, *Ужице у обновљеној Србији; Од Другог устанка до Вучићеве буне (1815–1842)*, 346–348.

INFORMATION ABOUT THE ORTHODOX CHURCH
IN THE BOSNIAN PASHALIK IN THE REPORTS TO PRINCE MILOŠ
FROM THE UŽICE DISTRICT AND THE UŽICE AREA (1816–1839)

by

Nedeljko Radosavljević

Summary

At the time of the gradual structuring of the Serbian autonomous state in 1815-1830, as well as in the first decade of the existence of the Principedom of Serbia, the Užice district, people carefully observed the circumstances in Bosnia and Herzegovina, and the local leaders regularly reported about them to Prince Miloš and to the organs of the central authorities. These reports also included the circumstances related to the Orthodox Church in the Bosnian Pashalik, but these pieces of information were rare and they – except in several cases – did not gain particular importance. The greatest number of facts concerned the role of the Sarajevo, Herzegovina, Zvornik and Raško-Prizrenski (Novi Pazar) metropolitans as the representatives of the Orthodox believers in the relation with the Ottoman authorities and the rebellious Bosnian beys; they also concerned obtaining reliable information about the situation in the Bosnian Pashalik, both from the metropolitans and from some members of the clergy of the lower rank. In these reports, the smallest number of facts concerned specific churches and monasteries. Though sporadic, the facts about the Orthodox church in the Bosnian Pashalik which can be found in the reports from the Užice district, can to a great degree contribute to shedding light to some less known details from its past.

Жарко Димић

ПОСЕТА АУСТРИЈСКОГ ЦАРА ФРАЊЕ ЈОСИФА КАРЛОВЦИМА 1852. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У овом раду аутор публикује два програма из Архива САНУ у Сремским Карловцима протокола дочека цара Фрање Јосифа Сремским Карловцима 1852. године. Први документ тек је скица програма сачињен у седам тачака, док је други проширен у десет тачака и званично прихваћен од карловачког магистрата, Аутор се служи и аутобиографијама учесника у догађају, патријарха Јосифа Рајачића и епископа Никанора Грујића.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: цар Фрања Јосиф, патријарх Јосиф Рајачић, Никанор Грујић, Сремски Карловци

До данас ретко се писало о једној краткој, али из угла политичке историје гледано, значајној посети цара Фрање Јосифа Сремским Карловцима тј. патријарху Јосифу Рајачићу². Подсетићемо се на једну ранију царску посету Карловцима када је аустријски цар Јосиф II у пролеће и лето 1788. године у току аустро-турског рата свој главни стан био успоставио у Земуну.³ Приликом повратка са једног од својих инспекцијских путовања у Петроварадин, а враћајући се за Земун, Јосиф II прошао је и кроз Карловце. У Карловцима га је 11. јула 1788. године дочекао митрополит Мојсије Путник⁴ са литијом у високом орнату и изашао пред цара на пут код данашње Варадинске чесме. Око подне појавила се поворка са високим гостом након поданичког, како каже Никола Гавриловић, „рукоцеливанија”, уз звоњење звона и клицања окупљеног народа, грађанства карловачког и великог броја војника. Митрополит је у свечаној поворци

¹ Фрања Јосиф I, владао од 1848. до 1916.

² Патријарх Јосиф Рајачић (1785-1861), митрополит карловачки од 1. X 1842. – 1. V 1848, патријарх од 1848–1. XII 1861.

³ Цар Јосиф II, 1765-1790.

⁴ Мојсије Путник, (1728, Нови Сад – 1790, Беч) митрополит карловачки, од 10. јуна 1781 – 28. јуна 1790).

праћен клицањем одушевљеног народа повео цара и његов штаб у своју резиденцију⁵. Ово је била прва званична посета неког од владара из куће Хабзбурга Карловцима том средишту црквеног, духовног, просветног али и политичког живота српског народа у Монархији.⁶ На следећу посету неког од аустријских владара чекало се више од пола века. И тај догађај, који ћемо покушати реконструисати, осликавао је пре свега политичке прилике и неприлике свога времена. Након завршетка тешких ратних, истовремено и политичких догађања кроз 1848/49. кад је српски народ поднео огромне људске и материјалне жртве за царевину и своја царским привилегијама загарантована права.⁷ Српска очекивања, најблаже речено, изневерена су и све више се назирао пораз и на политичком плану. Мајска скупштина која је одржана у Карловцима 1848. желела је српску Војводину са претежно српским становништвом, која би обухватила Срем са границом, Барању, Бачку с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Војном границом и Кикиндским дистриктом. Царски патент,⁸ проширио је знатно границе Војводине, обухвативши при том и крашовску жупанију са многобројним румунским и немачким становништвом.⁹ Овако територијално обликована нова творевина названа је „Војводство Србија и Тамишки Банат”, док је седиште њене централне власти било у Темишвару далеко од Карловаца и Новог Сада, далеко од правих политичких и економских средишта српског народа. Да би се ове пажљиво срачунате лоше намере бечког двора према Србима некако ипак прикриле и тако ублажило или спречило све више очекивано отворено незадовољство српског народа, унесена је у патент следећа тачка: „Сремски срезови, румски и илочки, и делови Бачке као и тамишке и торонталске жупаније имају за сада сачињавати посебну област под именом „Војводство Србија”. Новоформирано „Војводство Србија и Тамишки Банат” имало је пет округа: Темишварски, Великочечкеречки, Лугошки, Сомборски и Новосадски. Ови потези Беча изазивали су испрва лагано незадовољство како код патријарха Рајачића тако и код других црквених, политичких и у народном покрету подигнутим војним првацима. Ускоро по наредби из Беча архива Глав-

⁵ Др Никола Гавриловић, *Сусрећ цара Јосифа II и митрополија Мојсија Путника у Карловцима, 1788*, Матица српска, Зборник за историју св. 1/1970, стр. 92.

⁶ Резиденција која је грађена у барокном стилу у чијем се саставу налазила и капела Св. Трифуна страдала је у пожару који је задесио Карловце 5. септембра 1788. Међу многобројним карловачким зградама и кућама које су страдале пожар је захватио и стари двор, нови двор, капелу Св. Трифуна, економске зграде и подрум митрополије. Нови двор, иначе лепо барокно здање, био је уништен и у њему је изгорео намештај и многобројне уметничке слике. На велику срећу ризница митрополије, средства из народних фондова, патријаршијска библиотека, архива и регистратори су сачувани. Митрополит Мојсије Путник на време их је склонио у Сентандреју због предстојећег рата с Турцима. Због овог пожара један од најзначајнијих народно-црквених сабора одржан је у Темишвару 1790. године.

⁷ Славко Гавриловић, *Страдање Срба у Војводини 1848-1849. године*, Историјски часопис, књ. XLVII, САНУ, Београд 2002, стр. 213-216.

⁸ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Матица српска, Нови Сад 1990, стр. 266-269.

⁹ Др Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, стр. 362.

ног одбора¹⁰ пренесена је из Карловаца у Темишвар и поред противљења и протеста патријарха Рајачића.¹¹

На челу ове овако формиране Војводине поред осталих стајали су странци католици као грађански и војнички гувернери (генерал Мајерхофер, гроф Коронини, барон Шокчевић, гроф Биго де Сен-Кантен, гроф Менддорф-Пуљи). У њој је званичан језик био немачки. Овде је, на огромно незадовољство Срба, владао крути апсолутизам спојен са строгим немачким централизмом који је заведен царским патентом од 31. децембра 1850. Овај период апсолутизма носили су представници поред политичких власти, које је оличавао свемоћни министар унутрашњих дела Александар Бах¹², наследник до тада утицајног али ментално оболелог грофа Стадиона¹³, тада агресивни римокатолички клир на челу са злогласним кардиналом Раушером. По позиву цара боравио је патријарх Рајачић зиме 1849. на 1850. у Бечу, и тада је приметио да га „нерадо гледају”. Патријарх се чак носио мишљу да напусти Беч и „овакво гостопримство” плашећи се да ће га отровати.¹⁴ Истовремено Рајачић је био у сукобу са администратором бачке епархије, епископом Платоном Атанацковићем који је на почетку Српског народног покрета 1848/49. био окренут Кошуту и Мађарима. Захваљујући томе за Платона се био заузео надвојвода Стефан палатин Угарске, да буде предложен и изабран за администратора Бачке дијацезе и Митрополије када је Рајачић 1848. пао у немилост бечког двора. Рајачић му то никада није заборавио ни опростио. У сукобу који је потом настао између Платона и Рајачића умешао се и двор који је стао на страну Платона и жестоко притиснуо Рајачића, који је морао попустити и пристати да Платон Атанацковић из будимске дијацезе пређе за епископа у Нови Сад. Ово понижење тешко је погодило патријарха Рајачића али га није и поколебало. Бечки двор као да је на њега „заборавио” неко време. Прилика да се односи између патријарха и цара поправе указала се током лета 1852. године, када је млади цар Фрања Јосиф I, путовао по Угарској,¹⁵ обилазећи при том и своје најмлађе војводство. Патријарх Рајачић се у Темишвару сусрео са царем неколико пута, а после тога, 8. јуна 1852. дочекао га је у Земуну, где је био и српски кнез Александар Карађорђевић.

Цар је недуго затим паробродом од Илока допловио у Нови Сад 10. јула. Ту су га на пристаништу дочекали и поздравили новосадски градоначелници.

¹⁰ Из Темишвара је архива Главног одбора Српског народног покрета 1848/49. касније пренета у Беч 1892. године у архив Министарства војног. У Карловце је ова архива из народног покрета 1848/49. враћена тек 1905. на заузимање патријарха Георгија Бранковића.

¹¹ Јован Радонић, *истио*.

¹² Жан-Пол Блед, *Франц Јозеф*, Слио, Београд 1998, стр. 158.

¹³ Јован Радонић, *истио*.

¹⁴ Никанор Грујић, *Автобиографија*, приредио Иларион Зеремски, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1907, стр. 74.

¹⁵ Никанор Грујић, *Автобиографија патријарха Јосифа Рајачића* (критичка оцена), САН, Одељење друштвених наука, књига CLXXVIII, Београд, 1951, стр. 5.

челник Јовшић¹⁶, патријарх Рајачић, епископ Платон, генерал Стеван Петровић-Книћанин са београдским саветником Алексом Јанковићем¹⁷. Након што се са свима поздравио, цар је, на изненађење присутних, сео на Платонове каруце и одвезао се у Нови Сад¹⁸. Из овог непристојног и по патријарха понижавајућег геста „младог и темпераментног” цара Фрање Јосифа I изродила се убрзо и следећа неугодност. Како цар и патријарх нису ишли истим колима велика маса народа, која се протезала од дунавског пристаништа до Платоновог епископског двора, где се цар упутио, прво је узвикивала цару са „живио”, а када је иза њих у колима видела и патријарха, народ му је упутио гласно „живио”. Изгледа да се ово поздрављање патријарху младом цару и његовој пратњи, а можда и епископу Платону учинило нешто гласније и снажније него оно упућено цару малочас. На то, патријарх Рајачић узме у свој батар¹⁹ архимандрита Стојковића и одвезе се за царем, а пре тога је заповедио Никанору Грујићу и пратњи да иду натраг у Варадин и да тамо дочекају цара. „Док смо ми чекали у Варадину, дотле су поздрављали у Новом Саду патријарха са: Живео! Онако исто одушевљено, као и цара. После пола сата врати се патријарх без његовог величанства у Варадин и нареди да идемо брже у Карловце, где ће да прими цар поданичко поклонство од нас”²⁰. На улазу у Карловце са варадинске стране био је подигнут леп славолук, записао је Никанор Грујић. Када се подизао тај славолук, дође код њега у двор карловачки градоначелник Јаурић и упита, какав би натпис ставили на славолук, и при том покаже више састављених натписа. „Ја не бих употребио, рекнем му ја, (Никанор Грујић) тих дугачких натписа, која се не могу с кола прочитати, него би метнуо на оној страни славолука, с које ће да уђе у Карловце (натпис) „Љубав те чека” а с ове стране, на коју ће изаћи из Карловаца „Љубав те прати”²¹. Грујић у својој *Авџиобиографији* истиче да се тај натпис карловачки хвалио у оно време свуда, као најбоље смишљен²². И заиста, то се види у недавно пронађеном Програму за пријем Његовог Презвишеног Царског Величанства у Карловцима 15. јула 1852. у варији архивске грађе карловачког магистрата²³. Овај невелики документ свакако је потврда Грујићевих навода у његовој Аутобиографији.²⁴

¹⁶ Никанор Грујић, *Авџиобиографија*, 74.

¹⁷ Јован Радонић, *Ауџиобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

¹⁸ Никанор Грујић, *Авџиобиографија*, 74.

¹⁹ Батар, Батард (fr. Batarde) покривена лака бечка кола на гибњевима, федерима.

²⁰ Никанор Грујић, *Авџиобиографија*, стр. 75.

²¹ *Истио*.

²² *Истио*.

²³ АСАНУК, 1852, ФКМ, варија, овај програм дочека цара Фрање Јосифа I био је тек скица састављена у седам тачака.

²⁴ Писао је своју аутобиографију епископ пакрачки Никанор Грујић (1810-1887), преко зиме 1885-1886. године и то на силно мољакање и подстицање његових пријатеља и поштовалаца, и кад ју је довршио наменио ју је свом земљаку Владимиру Красићу, учитељу вежбања у Карловцу. Види *Авџиобиографија Никанора Грујића*, за штампу приредио архи-

Цар је истог дана око три сата поподне стигао у Карловце, где га је на улазу Саборне цркве дочекао патријарх са свештенством, а после тога цару и његовој пратњи приређена је богата закуска²⁵. Интересантно је да је патријарх цара након дочека пред Саборном црквом отпратио до његове столице у цркви и ту га потом поздравио, најпре на српском па на немачком а после га је увео на царске двери у олтар; и водећи га, записао је Грујић, „каже му тако, (патријарх Рајачић) да смо чули и ми, који смо стајали пред дверима, да на та врата улази од цивилних људи само један Суверен. Кад је цар већ био у олтару с патријархом (наставља даље Грујић), навале за њим сви они генерали из пратње царева, међу којима је био, као што је Грујић накнадно сазнао, и Ерцхерцог Албрехт²⁶, да уђу на царске двери у олтар а ја (Н. Грујић) који сам чуо, шта је рекао патријарх цару помислим у себи, да не би било по вољи ни цару ни патријарху, кад би видели, да су ушли и они на та иста врата у олтар, па их замолим да уђу на јужна или северна врата, али они се окрену од мене, па нису хтели ни да улазе у олтар”²⁷.

Посета је настављена тако што је цар отпраћен из цркве у двор патријархов „и ту му се поклонимо”²⁸. Док је цар са патријархом обилазио просторије двора, дотле се царска пратња у трпезарији гостила са приправљеног стола пуног „ладних јела и доброг вина”. Кад је цар ушао из синодалне собе у трпезарију, прикључио се и он својој пратњи и јелу, па поједе неколико залогаја и попије чашу најбољег вина²⁹. Овде се јавља и једна недоумица: Никанор Грујић учесник у догађају тј. боравку цара у Карловцима каже: „Из двора патријархова одвезе се цар натраг у Варадин, а одавде отплови сутрадан паробродом у Тител, а из Титела други дан у Земун”³⁰. С друге стране патријарх Рајачић у својој Аутобиографији каже: „После доручка у Карловцима одвезао се цар у Петроварадин”³¹. По Рајачићу испада да је цар ноћио у Карловцима и ујутро доручковао или можда сутрадан навратио и доручковао и отишао за Земун копном што је мало вероватно.³² Ипак ћемо се ослонити на касније нађени доку-

мандрит Иларион Зеремски, „Богословски гласник”, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1907, стр. XIX.

²⁵ Јован Р а д о н и ћ, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

²⁶ Надвојвода Албрехт, син надвојводе Карла и стриц цара Фране Јосифа, био је у то доба војнички и грађански гувернер Угарске.

²⁷ Никанор Г р у ј и ћ, *Аутобиографија*, стр. 75-76.

²⁸ *Истито*, стр. 76.

²⁹ Чаша из које је овом приликом пио вино цар Франа Јосиф I до 1941. године чувала се у ризници патријаршије у Карловцима.

³⁰ Никанор Г р у ј и ћ, *истито*.

³¹ Јован Р а д о н и ћ, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, стр. 5.

³² У Аутобиографији патријарха Јосифа Рајачића коју је критички приредио Јован Радоњић налази се податак да је цар Франц Јосиф I допловио у Нови Сад 10. јула 1852. и истог дана касно поподне стигао у Карловце. Никанор Грујић у својој *Аутобиографији* не наводи датум већ само годину. Трива Милитар у својој монографији *Нови Сад* (извори, забелешке и сећања), Нови Сад 2000, стр. 407, такође не помиње датум посете већ само годину 1852.

мент у архиви Карловачког магистрата који се састоји од дописа из Темишвара од 15. јуна 1852, у коме је дат план путовања цара у периоду од 14–20. јула исте године.³³ Овај други програм, који се тек нешто разликује од прве скице програма, утолико што је прецизнији, такође ћемо овде објавити.³⁴

Програм је састављен у седам тачака: 1. На општинској граници³⁵ магистрат дочекује са једним одбором грађана, и са јахачем испред њих. Тамо ће се, на једној узвишици обележеној царском заставом, пуцњем из прангије сигнализирати приближавање Његовог Преузвишеног Величанства. 2. Близу града ће се подићи триумфална капија на којој ће, на немачком и српском језику писати „Љубав те дочекује”, „Љубав те прати”. Са обе стране пута биће поређани градски званичници, грађански и трговачки сталези, еснафи и школска деца, а затим и остали становници. 3. На узвишици изнад града биће истакнуте царске заставе и долазак његовог височанства означиће се прангијама. 4. За време уласка његовог величанства у град треба да буду украшени прозори са цвећем, теписима и царским заставима. 5. У граду цара дочекују Његова Екселенција Господин Патријарх и многобројно свештенство у црквеним орнатима.³⁶ 6. При силаску Његовог Преузвишеног Величанства ученици Богословије и Гимназије певаће народну химну на српском језику, а девојке, обучене у бело, засипаће Његово преузвишено Величанство цвећем. 7. На градском тргу и око истог, биће приређене народне игре и бити приправан за евентуалну посету капели³⁷ Марије од Мира³⁸.

У допису из Темишвара од 15. јуна 1852. дат је план царског путовања у периоду од 14. до 20. јула исте године.

„14. јула полазак из Будима”, паробродом низ Дунав, према Петроварадину. Уз пут ће се стати у Апатину где је предвиђено ноћење. Планирано је да се у Петроварадин стигне у подне, док би по подне цар разгледао тврђаву и обавио екскурзију у Карловце. Следећег дана (16. јула), са 6 кола, ишло би се у Каћ, Ковиљ, Шајкаш, Вилово и Тител. Преостала царева пратња би до Титела дошла паробродом. Одатле би отишли најпре у Земун, а 17. јула до Панчева, затим Бузијаш и даље за Белу Цркву, где би се и преноћило.³⁹

³³ АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

³⁴ АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

³⁵ Граница између Карловаца и Петроварадина је дефинисана 1721. године. Када су Карловци у име ратне одштете за своје страдање од Турака (1716-1718) Повелом цара Карла од 16. септембра 1721, добили на уживање коморско добро: пустаре Јарковце, Пазову и Сасе. Истовремено је Дворска комора уступила део Карловачког атара Петроварадину, тако да је граница карловачког атара до данашњег дана Заношки поток код Петроварадинске чесме.

³⁶ Орнати – Свечане црквене одежде.

³⁷ Капела Госпе од Мира подигнута повише Карловаца, данашња зграда подигнута између 1814-1817. године на месту где је 26. јануара 1699. потписан Карловачки мир.

³⁸ АСАНУК, Ф.К.М. 1852. варија.

³⁹ АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

Програм свечаног дочека Њ. В. Цара
у Карловцима 15. јула 1852. године

1. На граници Комуниитета стоји одбор грађана за дочек. Дванаест Карловчана у свечаним народним ношњама иду на 300 корака испред колоне при уласку и изласку из Карловаца.

2. На самој граници, десно од пута, на једној узвишици постављена црно-жута застава означава место где је у последњем рату за једним топом на беду браћен пут. Тамо ће прангијама дати знак да се Цар приближио територији општине.⁴⁰

3. Испред места, после првих кућа, на узвишици код Пиваре, где се пружа поглед на град, поставиће се тријумфална капија украшена венцима са цвећем, лишћем винове лозе... са натписом на немачком и српском језику: „Љубов те чека” (на улазној страни) „Љубов те прати” (на излазној страни). Тамо ће прота са месним духовницима, грађанством и трговачким сталезима дочекати Њ. В. Цара са страхопоштовањем, а нешто ниже, са обе стране пута, ту су ђаци нормалке, затим цехови са заставама, као и други мештани.

4. Из прангија ће се пуцати са узвишице, десно од града, која пада у очи после тријумфалне капије, где се у последњем рату налазио бедем са топом и логор српских помоћних трупа (означен царском заставом).⁴¹

5. Градске улице којима буде пролазио Цар биће украшене зеленим тракама дуж кућа и са цвећем и теписима на прозорима, на свакој кући.

6. Биће украшен и трг испред катедралне православне цркве, где се налази чесма.

7. Тамо ће се налазити Њ. Екселенција госп. Патријарх са многобројним свештенством у црквеним орнатама, затим гимназисти и богослови, а испред католичке цркве жупник.

8. При силаску Њ. В. Цара богослови и гимназијалци ће певати „националну” химну, а у бело обучене и свечано украшене девојке, на другој страни пута ће бацати цвеће при проласку Цара.

9. На плацу десно од чесме девојке и младићи у народним ношњама ће уз гајде играти народне игре.

10. Ако Њ. В. Цар одлучи да посети капелу Марије од Мира, где је 1699. године закључен карловачки мир, онда треба куће дуж пута до капеле свечано украсити (у бело), а до капеле ће се ићи кочијом”.⁴²

Нажалост, о утисцима цара и његове пратње о боравку у Карловцима нисмо успели сазнати нешто више, као ни то да ли је делегација ишла у неку врсту туристичког обиласка Карловаца, као и да ли су при том обишли Капелу госпе од Мира. Без сумње је да су се градске власти за рела-

⁴⁰ Током народног покрета 1848/49 командант Петроварадинске тврђаве и мађарске посаде генерал Храбовски два пута је извео, истина неуспешне, нападе на Карловце.

⁴¹ Овде се ради о потесу у карловачком атару који се и данас назива Дока.

⁴² АСАНУК, Ф.К.М. 1852, бр. 1007.

тивно кратко време према програму добро потрудиле и са успехом дочекале најзначајнијег државног госта. Иако је цар дошао у Карловце у прилично осетљивом политичком тренутку, пре свега по српски народ, и при том се непримерено односио према српском патријарху, који је представљао све његове српске поданике, претећи да и не дође у Карловце већ да се само задржи у Новом Саду и Варадину, ипак је показао зрнце државничке мудрости или нечијег савета, те је сретно надвладана охолост његове младости, дошао је у госте код патријарха Рајачића и тако су почели да се открављују прилично дуго залеђени и замућени политички односи између Бечког двора и патријарха српског Рајачића.

Остаје нам такође опис догађаја који је значајан за прошлост Сремских Карловаца, догађај који је свакако заслужио место у тровековној прошлости локалне самоуправе и „славног карловачког магистрата”.

VISIT OF THE AUSTRIAN EMPEROR
FRANZ JOSEPH I TO KARLOVCI IN 1852

by

Žarko Dimić

Summary

In this paper, the author publishes two programmes from the archives of The Serbian Academy of Sciences and Arts in Sremski Karlovci, the protocols to welcome the Emperor Franz Josef I in Sremski Karlovci in 1852. The first document is just an outline of the programme containing seven items, while the other is extended to ten items and was officially accepted by the Karlovci city hall. The author also uses the autobiographies of the participants in that event, the Patriarch Josif Rajačić and the episcope Nikanor Grujić.

Александар Расковић

ПРОГРАМ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ СТРАНКЕ

САЖЕТАК: У раду се анализира програм и деловање Југословенске народне странке која је била један од најзначајнијих промотера идеологије интегралног југословенства у периоду од 1933. до 1939. године. Програм је био пун општих места и демагошких парола по чему је ова странка постала препознатљива.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југословенска народна странка, политички програми, југословенство, Станислав Хођера

Од тренутка оснивања Краљевина СХС касније Краљевина Југославија постала је предмет оспоравања и главна мета разбијања различитих кругова и политичких центара. У првом реду су суседи (нарочито Италија, Мађарска, Албанија) показивали у већој или мањој мери територијалне аспирације према новоформираној држави и никада се нису помирили са системом мировних уговора склопљених после завршетка Првог светског рата, којима су како су тврдили изгубили своје историјске покрајине. Затим ту је Ватикан коме није одговарало формирање једне јаке словенске државе која би представљала тампон зону ширењу агресивног прозелитизма на Балкану што је био један од основних постулата и трајни задатак Римокатоличке цркве. Коначно, Немачка као поражена сила у Првом светском рату није никада опростила Србији њено слободарство и јунаштво њених војника и како се постепено ослобађала обавеза наметнутих на мировној конференцији и економски и политички снажила, тако је у тамошњим политичким круговима све више сазрела идеја о потреби уништења југословенске државе.

Сви ови политички и верски центри нашли су погодне инструменте за реализацију плана о разбијању Југославије као државе у сепаратистичким политичким партијама (на пример хрватске странке федералистичке провинијенције као што су ХРСС односно ХСС, затим Хрватска заједница Матка Лагиње), које су готово све заступале идеју о хрватском државном и историјском праву и клерикалним круговима унутар католичке цркве на територији Хрватске. Ови кругови су имали снажан утицај на скоро све

политичке странке у Хрватској.¹ Католичка црква се дефинитивно од 1929. године опредељује да подржи радикални хрватски сепаратизам, а доказ за то је да се у редове усташког покрета системом заклетве примају и католички свештеници.² Све у свему била је то замисао поражених снага из Првог светског рата да се освете држави која их је прихватила раширених руку, спремна да заборави да су се управо они борили на страни поражених. С друге стране постојао је и блок политичких странака које су се залагале за очување југословенске државе и у њој виделе добар образац за решење националног питања јужнословенских племена односно народа. Парадокс је да како су расле сепаратистичке и антидржавне тј. антијугословенске снаге и јачале политичке партије непријатељски настројене према југословенској идеји, коју професор Љубодраг Димић оцењује као модерну политичку и државну идеју која је требало да представља својеврсни „бај пас” између разноликости јужнословенских народа који су творили југословенску државу,³ тако је истовремено снажила и развијала се синтетичка идеологија интегралног југословенства чији је инспиратор и стуб био краљ Александар Карађорђевић и политичко-културна елита окупљена око двора, а његови конкретни реализатори тзв. југословенске, режимске, дворске или октроисане партије како су све називале. Између осталог реч је о следећим странкама: Југословенско радикално сељачка демократија, основана 1931. године која је две године касније променила назив у Југословенска национална странка, Југословенска народна странка Станислава Хођере чији су се чланови популарно називали борбаши, формирана 1933. године и Југословенско радикална заједница, настала 1935. године, која је заступала тзв. реално југословенство. Ове странке су свој узлет доживеле након увођења шестојануарске диктатуре која је по мишљењу Слободана Јовановића нанела више штете него што је донела користи афирмацији југословенства.⁴

Јовановић иначе није имао речи хвале за странке југословенске оријентације. Он је мислио да су такозвани „прави”, „интегрални”, „стопроцентни”, „поратни Југословени” неоправдано себи дали за право да се сматрају већим и искренијим Југословенима и да пропагирају ту идеју, него они Срби и Хрвати који нису желели да се одрекну свог националног имена. Према томе ови „професионални Југословени” то јест политичке партије које су у свом имену имале префикс југословенски и у програмима баштинили идеју синтетичког југословенства су по професору Слободану Јовановићу то чинили не из убеђења већ из политичког прагматизма и користи. Њима су одговарале диктаторске методе које су у то време биле на снази.⁵

¹ М. Е км е ч и ћ, *Грађани и Зелоти: Традиција и перспектива демократије у Југославији*, Срби на историјском раскршћу, Београд 1999, 351.

² *Истии, Сиварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд 1989, 836.

³ Љ. Д и м и ћ, *Србија 1804–2004. Три виђења или позив на дијалог*, Београд 2005, 68.

⁴ С. Ј о в а н о в и ћ, *Југословенска мисао у прошлости и будућности, Из историје и књижевности I*, Београд 1991, 570.

⁵ *Истии*, 569–570.

Једна од таквих пројугословенских странака била је и Југословенска народна странка, основана маја 1933. године. Суштинска замисао њених оснивача је била да се створи квази опозиција тада јединој, односно владајућој странци Југословенској радикално сељачкој демократији (ЈРСД). У народној скупштини она би привидно представљала опонента владиној партији због јавности а у стварности требало је да буде њена продужена рука.⁶ Иначе, рад на формирању ове нове странке односно процес одвајања дела народних представника из посланичке групе ЈРСД започет је у другој половини 1932. године. Читаву акцију је организовао Станислав Хођера, шеф кабинета председника владе генерала Петра Живковића који је у скупштину ушао 1931. године. Међутим, по мишљењу професора Лазе Марковића идеја о формирању посебне странке потекла је од самог генерала Живковића који је желео да има своју посланичку групу преко које би вршио утицај на парламентарни живот Краљевине Југославије.⁷ Посланици који су се издвојили из ЈРСД су основали посебну посланичку групу под називом Југословенски народни клуб, да би се временом у његов састав укључивали и други посланици ЈРСД. Према томе претечу Југословенске народне странке чинили су посланици отпадници из ЈРСД и то између осталих: др Живан Лукић и др Стјепан Бачић (бивши радикали), затим др Милан Метикош, бивши члан Самосталне демократске странке, др Богољуб Вошњак који је напустио редове Кметијске странке, као и Драгутин Перко, Јосип Стажић, Милан Драговић, Јован Војновић. Чланови нове посланичке фракције прозвани су и Бристолци по хотелу Бристол где су се састали након формирања клуба.

Први пут шира југословенска јавност је сазнала за постојање новог посланичког клуба децембра 1932. године када су објавили изјаву у којој се оправдавао чин увођења шестојануарске диктатуре који је по њима успео да пацификује разноврсне племенске, верске, партијске зађевице и представља основу за реализацију једнакости и равноправности свих грађана у југословенској држави.⁸ Бристолци су у овој изјави себе прозвали настављачима шестојануарског акта и присталицама Устава који је југословенски владар подарио свом народу 1931. године. Суштински део изјаве односио се на констатацију да принципи: југословенство, државна целина и јединство народа означавају националне светиње као и да је потребно донети законе који ће ове постулате афирмисати и практично применити. Коначно, маја 1933. године овај посланички клуб прераста у политичку странку под називом Југословенска народна странка која је дозволу за рад добила јануара 1934. године. Странка је 24. новембра исте године одржала свој први земаљски конгрес који је усвојио програм и изабрао руководство. Станислав Хођера⁹ је постао председник, Живан Ђукић¹⁰, први потпредседник, Стје-

⁶ L. Marković, *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, I, Beograd 1952, 377.

⁷ *Isto*, 378.

⁸ *Isto*, 378–379.

⁹ Станислав Хођера рођен 1888. године у Нишу. Завршио је Правни факултет у Београду. Од 1914. до 1922. је био чиновник у МИД-а. Адвокат. Од 1931. до 1938. године је био народни посланик

пан Бачић¹¹, други, а др Иво Потокар¹² трећи потпредседник. За секретаре су изабрани др Никола Кешелевић,¹³ Милош Драговић и Јосип Стажић, док је за благајника изабран др Лаза Стевановић¹⁴. Партија је добила извршни одбор у који су ушли др Милан Метикош¹⁵ иначе председник посланичког клуба Југословенске народне странке, Драгутин Перко, Владимир Крстић¹⁶, Станко Тркуља¹⁷, Мирко Бенић¹⁸, Хасан Хушидић¹⁹, Милутин Божић²⁰, Андра Поповић²¹, др Оскар Тартаља,²² и Војин Пуљевић²³, као и главни одбор.²⁴ У складу са програмском оријентацијом пар-

¹⁰ Живан Ђукић рођен 1893. у Милошевцу. Био је писар Првостепеног и Апелационог суда у Београду, секретар министарства правде, судија Првостепеног суда. Од 1922. до 1927. је био доцент Правног факултета у Београду када постаје адвокат. Био је и председник главног одбора радикалске омладине. Од 1931 до 1938. је био посланик.

¹¹ Стјепан Бачић рођен 1890. године у Доњим Стубицама. Адвокат. Од 1931. до 1935. је био народни посланик

¹² Иво Потокар рођен 1899. године у Радомљу. Адвокат. Оснивач листа Единост.

¹³ Никола Кешелевић рођен 1890. године у Грахову. Лекар. Народни посланик од 1931. до 1935. године.

¹⁴ Лаза Стевановић рођен 1897. године у Зајечару. Лекар. Завршио Медицински факултет у Паризу.

¹⁵ Милан Метикош рођен 1885. године у Глини. Завршио је Правни факултет и докторирао права. Оптужен и осуђен током велеиздајничког процеса. Од 1927. до 1931. је био посланик Самосталне демократске странке а од 1931. до 1935. посланик ЈРСД и Југословенске народне странке.

¹⁶ Владимир Крстић рођен 1888. у Смедеревској Паланци. Завршио Трговачку академију у Швајцарској. Био члан Демократске странке. Од 1927. до 1935. је био народни посланик.

¹⁷ Станко Тркуља рођен 1882. у Вргин Мосту. Сељак. Био члан Самосталне демократске странке. Народни посланик од 1927. до 1935. године.

¹⁸ Мирко Бенић рођен 1894. у Загребу. Индуријалац.

¹⁹ Хасан Хушидић рођен 1894. у Козарцу. Сељак.

²⁰ Милутин Божић рођен 1898. у Лозници. Сељак. Био члан радикалне странке. У Југословенско народну странку ушао након покретања листа Борба.

²¹ Андра Поповић рођен 1884. године у Подгорици. Завршио Војну академију. Инженеријски пуковник.

²² Оскар Тартаља рођен 1887. у Сплиту. Завршио Правни факултет. Адвокат. Осуђен у велеиздајничком процесу.

²³ Војин Пуљевић рођен 1888. у Смедереву. Публициста. Директор листа Борба.

²⁴ Руководство странке су 1938. године чинили следећи органи: Председништво: Станислав Хођера, председник, Живан Ђукић, први потпредседник, Стјепан Бачић, други, др Иво Потокар трећи потпредседник, др Никола Кешелевић, секретар, др Милан Метикош, бивши председник посланичког клуба Југословенске народне странке, др Лаза Стевановић, благајник. Извршни одбор су сачињавали: Владимир Крстић, Станко Тркуља, Мирко Бенић, Хасан Хушидић, Милутин Божић, Андра Поповић, др Оскар Тартаља, Војин Пуљевић, и др Никола Смодлака, апотекар из Сарајева. Главни одбор су чинили: Лука Стевић, Рађевина; Павел Червени, Бачки Петровац; Драгомир М. Живојиновић, Београд; Др Станко Узелац, Нови Сад; Љубомир Ц. Стојковић, Београд; Тихомир Богосављевић, Београд; Милутин Најдановић, Пирот; Коста Радак, Панчево; Момчило Почек, Београд; др Богдан Лазаревић, Пожаревац; Павле Дукић, Кључ; Драгомир Пешић, Туприја; Живко Ј. Ђорић, Петровац на Млави; др Дионизије Ваљавец, Златар; Јозеф Мартер, Бела Црква; Милутин М. Ловрић, Лозница; Иван Ранчев, Брбин; Др, Божидар Лужанин, Сремска Митровица; Војислав Љ. Павловић, Београд; Чедо Мартић, Свилајнац; Урош Шећеров, Крстур; Урош Ољача, Босански Нови; Лука Врзић,

тије која је пледирала за идеју интегралног југословенства у руководство странке ушли су представници и Срба, Хрвата, Словенаца и Муслимана.

Што се тиче програма Југословенске народне странке, он се практично састојао из седам сегмената (општа политичка начела, законодавство, народна привреда, финансије, просвета, војска и опште одредбе), али основни кредо партије је гласио: слобода, једнакост, и право. Кључне програмске одреднице су временом допуњаване и разрађиване. Нарочито детаљно програм је проширен 1936. године и то у погледу социјално-економских питања. У целини гледано програм ЈНС је врвео од демагошких парола и фраза, јефтених обећања и популарних решења којима је требало привући што већи број присталица. Програм је представљао спој левицарских залагања за равноправност, слободу, право, поштење, социјалну правду, народно благостање, самоуправу, задругарство, али и решења који су ишли у прилог интересима имућних, а пре свега сељака.

Као странка која се залагала за идеју интегралног југословенства односно унитаризам природно је што су општа политичка начела управо посвећена афирмисању и ширењу југословенства. Аутори програма ЈНС с поносом истичу да су Срби, Хрвати и Словенци три племена једног јединственог народа, а да је Југославија недељива краљевина с једним народом у једној држави.²⁵ Борбаши даље у програму истичу да се слободна и самостална Југославија мора чувати и бранити од свих непријатеља, да морају нестати сви трагови ранијих племенских, верских и покрајинских подвојености као и да је неопходно да се учврсти културно и духовно јединство југословенске краљевине. У циљу тога борбаши су истакли као један од својих приоритетних циљева спречавање племенског и старопартијског кључа. И у општим одредбама програма поново се говорило о југословенској идеји и то у контексту потребе привржености југословенству, националном и државном јединству.

Програм странке из 1936. године састојао се из политичког дела који је обухватао седам тачака и социјално-економског сегмента са осамнаест поглавља. У политичком погледу чланови ЈНС су се залагали за најшире слободе и то за слободне изборе и тајно гласање чиме би се избегле могуће манипулације бирачким телом а посебно сиромашним деловима становништва. Јавно гласање, које је било уобичајно, носило је са собом ризик од најширих злоупотреба и највеће корупције.²⁶ Такође, истицало се зала-

Мали Зденци; Милорад Јовановић, Београд; Стево Матанчевић, Осијек; Васо Аничич, Прњавор; Фрањо Бенце, Чаковец; Танасије Милинов, Тител; Петар Милетић, Гај; Душан Стојадиновић, Вировитица; Иван Љубојевић, Бјеловар; Стјепан Храставец, Чазма; Симо Докмановић, Загреб; др. Фран Ирголић, Марибор; Мустајбег Алибеговић, Зворник; Ђуро Халер, Дуго Село; Васа Ракић, Баноштор; Урош Влаховић, Пећ; Лука Ђурђевић, Сански Мост; Владислав Антић, Крушевац; Блашко Михајловић, Сењ; Велимир Цветиновић, Раћевина; Јулије Вучемиловић, Имотски; Илија Крајновић, Карловац.

²⁵ Програм Југословенске народне странке, Споменица борбаша 1933–1938, Београд 1938, 30.

²⁶ Програм Југословенске народне странке, Нови Сад 1936, 5–7.

гање за слободу збора и договора и слободу штампе преко које би се могао најефикасније контролисати рад посланика. Критиковала се цензура штампе која је онемогућавала било какав вид критике на рачун владе и режимских посланика. Међутим, краљ, династија, држава, народно јединство, требали су да остану ван домета јавне критике.

Занимљиво је да је у програму ЈНС видно место припало залагању за принцип најшире народне самоуправе. Посебно се истицало залагање за поштовање институције општинске самоуправе где би сељак требало да буде потпуни господар, као и да је неопходно направити тачно разграничење између ингеренција општине и државе. Општинске чиновнике је требало да бира народ тајним гласањем и њему би требало да полажу рачуне за свој рад. Као један од својих приоритетних политичких циљева борбаша су изнели залагање за независност суда и сталност судија који су требали да буду заштићени од било каквих утицаја и притисака. Део простора посвећен је и чиновништву које је требало деполитизовати, а истицало се противљење устаљеној пракси честог премештања чиновничког кадра из једног краја државе у други што је изискивало велике материјалне трошкове.²⁷

У погледу законодавства наглашавала се потреба изједначавања свих закона као и потреба да се демократски принципи могу применити управо кроз уједначавање законске регулативе. И овде се поново указивало да остваривање законских одредби није смело да угуши идеју југословенства тог основног постулате на коме је почивала ЈНС. Иначе, сваку злоупотребу закона по мишљењу борбаша требало је најстроже казнити, санкционисати а кривце немилосрдно прогонити.

Много већи простор у програму борбаша посвећен је привредно социјалним питањима. Под мотом „Политика хлеба и рада и заштиту најслабијим” обрађено је чак осамнаест кључних питања из ове сфере. Овде се види огромна доза социјалне демагогије и низа противречности. У сфери фискалне политике предвиђале су се ригорозне мере штедње и смањења пореског оптерећења сељака и најсиромашнијих слојева становништва. У том смислу изражено је залагање за снижење пореза, али и за прогресивно опорезивање, што је значило већи приход већи и порез, то јест да они који су више зарађивали буду више и опорезовани. Истовремено лица која су годишње остваривала приход мањи од 10000 динара требало је ослободити плаћања пореских обавеза. Изражавало се противљење егзекутивној наплати пореза, који се до тада намиривао само од сиротиње. Истовремено тражило се увођење већих царина, намета и трошарина на сву луксузну робу увезену из иностранства, али и укидање свих царина на сељачке производе, измену пореских закона, закона о таксама како би се укинуле све оне таксе које су ограничавале рад сиромашних.²⁸

Привржени провидним демагошким флоскулама, борбаша су једно од централних места у свом програму посветили борби против корупције и

²⁷ *Истио*, 17–19.

²⁸ *Истио*, 27–28.

максималној штедњи. Тражили су доношење строгог закона против корупције како би се народ и држава заштитили од пљачке. Захтевало се најстроже кажњавање за све оне који су се непоштено обогатили, како у рату тако и у миру. У том смислу предлагали су смртну казну. У циљу штедње требало је смањити све буџете на најнижу меру, снизити све државне дажбине, а нарочито оне по бановинама, смањити број министара и њихове плате, али и примања посланика и сенатора.²⁹

Кључно место у економском делу програма борбаша су посветили залагањима за права сељаштва и радника, подилажењем уз коришћење провидне социјалне реторике и егалитаризма. Напомињући да је сељачки стаљез најпотребнији држави, аутори програма су истицали да управо сељаци у југословенској држави морају да буду најпоштованији. Законом је требало изједначити цене индустријских и пољопривредних производа, ревидирати све трговинске уговоре, укинути заштитне царина у циљу лакшег извоза пољопривредних артикала и њихов јефттинији превоз. Практично овим мерама је требало заштити сељака и село. Предлагале су се и мере за раздуживање сељака и радника, стварање нових средстава за кредитирање сељака и народне привреде, као и покретање великих јавних радова како би се упослили незапослени. Тражила се и ревизија аграрне реформе како би се земља доделила онима који су желели да је обрађују.

У циљу заштите најсиромашнијих, аутори борбашког програма планирали су смањење цене соли, шибица, дувана и петролеја. Изнето је и залагање за ревизију социјалног законодавства како би се заштитили радници. Предлагало се и побољшање хигијенских услова, наплате прековременог рада, лечење болесника, пензионо осигурање, смањење радног времена, оснивање фонда за незапослене. Раднике је требало заштити од несавесног изабљивања послодаваца, а у плану је била и ревизија пензија и смањење броја пензионера. У области социјалног законодавства предлагало се осигурање најнижих радничких надница неопходних за живот, решавање питања инвалида као и коначно решавање статуса ратних добровољаца. У сегменту просвете најенергичније се тражило укидање такса за школовање сиромашних ђака при чему је омладини и њеном положају требало посветити највећу пажњу. Тражило се стипендирање најсиромашнијих ђака и формирање средњих стручних школа.³⁰ Коначно, по питању спољне политике чланови ЈНС су се залагали за одржавање добросуседских односа, за очување мира и система мировних уговора. Тражило се склапање добрих трговачких уговора како са суседима тако и са свим осталим земљама.³¹

Странка је својом изразитом демагошкком фразеологијом успела да привуче одређени број присталица. Велико упориште је остварила у делу Босне у Орашком срезу као и у појединим деловима Бачке и Баната. Свој екстремизам борбаша су показивали и у јавном деловању. Организовани

²⁹ *Исто*, 48–50.

³⁰ Програм Југословенске народне странке, Споменаца борбаша, 32.

³¹ *Исто*

су зборови и митинзи по угледу на фашистичке скупове, парадирани су обучени у плаве униформе. Партијско руководство је било препознатљиво и по лавирању између различитих политичких опција односно склапало је чудне коалиције. Између 1935. и 1937. године кокетирали су са Димитријем Љотићем и његовим Збором али и са Југословенском националном странком и групом окупљеном око Јанка Баричевића. У предвечерје парламентарних избора 1938. године Станислав Хођера склапа споразум са председником владе и лидером ЈРЗ Миланом Стојадиновићем и улазу у владу, али се странка већ тада нашла у тешкој кризи суочена са великим осипањем чланства незадовољног због пуне фразеологије коју је заступало руководство, честим променама коалиционих партнера и изневеравањем програмског курса странке. Ипак, на изборима 1938. године странка осваја два посланичка мандата. У нови сазив скупштине улазе Хођера и потпредседник Живан Ђукић, који ускоро прелази у табор Стојадиновићеве јерезе. Сам Хођера није ушао у новоформирану кабинет и постепено остаје на маргинама политичког живота. Практично, тиме се странка и угасила те 1938. године.

THE PROGRAMME OF THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY

by

Aleksandar Rastović

Summary

From the moment of its establishment, the Yugoslav state was faced with the problem of violent disintegration advocated by some foreign political circles. They found the basis for the realization of this idea in the separatist political parties in the state itself. The most significant political parties operationalized to disintegrate the Yugoslav state were active in the territory of the Sava and the Drava district, later the Croatian district, and in the clerical circles of the Catholic church. On the other hand, there also appeared political parties which advocated the idea of integral Yugoslavism, i. e. that there was one Yugoslav nation in the Yugoslav soil. It was an attempt of the King Aleksandar Karadjordjević to create a specific melting pot of the South Slavic tribes by constituting one nation which would subsume different cultures, religions, traditions. The most faithful column of the Yugoslav ideology were the so-called decreed, that is, octroyed parties. One of the most important such parties was the Yugoslav National Party of Stanislav Hodjera. That party advocated strong Yugoslavism. In its programme, there dominated the extensive use of cheap demagoguery and sheer clichés; this irritated the party members who were disappointed and left the party which stopped its activity in 1938.

Бранко Ђуџурдија

КОЛЕКТИВНИ ЗАХТЕВ ЗА КОЛОНИЗАЦИЈУ ИЗ СЕЛА ПОНИКВЕ 1945. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: 24. јула 1945. године 117 житеља села Поникве из Дубрава у Горском котару поднело је молбу за колонизацију у Војводину. Формално-правно посматрано, захтев је одбијен у складу са чаном 16 Закона о аграрној реформи и колонизацији, који је првенство у насељавању давао учесницима партизанских одреда, а они који су руководили поменутиим захтевом припадали су, по мишљењу надлежних, другој, четничкој страни. На овај захтев може се гледати, у извесном смислу, као на један неостварени пројекат колонизације Бајмока, јер би ови људи, да им је одобрено пресељавање, вероватно били насељени у Бајмок заједно са 33 породице из Дубрава, од којих је 9 из села Поникве, којима је колонизација омогућена. Ратна разарања и исељавање становништва Дубрава у градове означили су почетак демографског слома у овом крају, који се касније наставио.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: закон, аграрна реформа, колонизација, молба, решење, идеологија, Раде Прибићевић, Сретен Вукосављевић, Сава Косановић, Бранко Вукелић, Милош Димић.

УВОД

Познато је да је Привремена народна скупштина Демократске Федеративне Југославије донела Закон о аграрној реформи и колонизацији 23. августа 1945. године. Овај закон је био темељ који је омогућио промену предратне власничке структуре у пољопривреди. Он је укидао експлоатацију туђег рада на основу својине на земљу, јер у начелу власник земље није могао да буде онај који је и не обрађује. Полазећи од овог становишта законодавац је свим врстама поседа, који су предвиђени за експропријацију, прилазио с намером да установи какав је радни однос власника према земљи.¹ Овим законом је, поред осталог, омогућено уклањање крупних земљишних поседа и полуфеудалних остатака у пољопривреди неких

¹ В. Петрановић, *Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Serija I – Monografije, 4, Beograd 1964, 57.

југословенских земаља и стварање слободног сељачког поседа. Истовремено закон је омогућио колонизацију великих група људи, углавном сиромашног сељаштва, пре свега из области динарског планинског система, на бивша немачка имања у северним и североисточним крајевима Југославије.² Колонисти су пре свега потицали из Лике, Кордуна, Баније и Далмације у Хрватској и разних крајева Црне Горе, Босне и Херцеговине, уже Србије, Космета, Македоније и Словеније, а насељавани су углавном у Војводину, а мањим делом и у Славонију. „Тај колосални економско-социјални, демографско-миграциони, политички и цивилизацијски захват спроведен је у изузетно тешким условима ратом разорене и опустошене земље за релативно кратко време од око две године. До средине јула 1947. у Војводину је укупно насељено 44.116 породица од којих су већину (37.616) чиниле породице спољних колониста са 225.969 својих чланова. Аграрна реформа и колонизација темељно су измениле економску, социјалну и националну структуру читавог војвођанског простора, али оне у аграрној политици КПЈ нису биле саме себи циљ, већ само припрема у правцу социјалистичког преображаја села, према замишљеном идеолошком моделу марксизма-лењинизма и привредно-политичкој пракси Бољшевичке партије и Стаљиновог режима у СССР-у”.³

ЗАХТЕВ ЗА КОЛОНИЗАЦИЈУ ИЗ СЕЛА ПОНИКВЕ

У периоду од 1945. до 1948. године 170 војвођанских насеља је добило ново становништво.⁴ При том је у Бајмок насељено становништвом углавном из Горског котара у Хрватској, 400 породица са 2.224 члана. У стари крај су се вратиле 43 породице са 190 чланова, а трајно је насељено 358 породица са 2.034 члана. У целини посматрано, из Горског котара је пресељено: из Дрежнице 301 (83,84%), Дубрава 33 (9,19%), Врбовског и околине 8 (2,23%), Јасенка 5 (1,39%), Гомирја 4 (1,11%), и околине Огулина 3 (0,83%) породице, Босне и Херцеговине 2 (0,56%) и Македоније 2 (0,56%) породице, а 1 (0,28%) породица, која је учествовала у процесу аграрне реформе (и колонизације) је из Бајмока, што чини 359 породица. Пресељавање становништва из старог у нови крај је био велики напор за људе који су у њему учествовали и за државу која је тај процес организовала и водила. Овај одговоран, напоран и сложен посао је, посматран у општим цртама, успешно обављен. У току његовог провођења се јављало више спорних питања, која су на крају разрешена. Обично су се спорови

² Упоредити: N. L. Гацеџа, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, Matica srpska, Novi Sad 1984, 113.

³ Ј. Попов, *Драма на војвођанском селу (1945–1952): Обавезни ошкун и пољопривредних производа*, Платонеум, Нови Сад 2002, 541–542.

⁴ Б. С. Бурђев, *Послератно насељавање Војводине: Методи и резултати демографске анализе насељавања Војводине у периоду 1945–1981*, Матица српска, Нови Сад 1995, 87–93.

јављали у вези са питањем ко има право на колонизацију и питањима у вези деобе кућа, земље и инвентара и деобе породичних задруга.⁵

Једно од питања о коме се дискутовало у надлежним државним институцијама у току провођења аграрне реформе и колонизације, је захтев 117 људи из села Поникве у Дубравама, чији житељи су се једним делом преселили у Бајмок. Ова група људи је Главном народно-ослободилачком одбору Војводине у Новом Саду упутила допис под насловом: „Село Поникве моли населење на територији Војводине”. Садржај дописа гласи:

„Овлашћујемо нашег сељака и сина нашег српског села Поникава у срезу Огулинском Павловића Петра, а сада адвоката из Новог Сада да код Главног народно-ослободилачког одбора Војводине и свих осталих власти у Југославији ради на томе да се бар преостали живи становници нашега села преселе тамо гдје Срби у већини живе, да би сиромашни, а вредни и радни наш народ бар у будућности имао лепше дане.

Наше село Поникве бројало је 1941. год. око 1.500 душа са 253 куће, а данас у целом селу не постоји ни једна једина кућа, од становника живи само оно што злочиначка рука власти Н.Д.Х. није могла дохватити.

Само у месецу фебруару ове године покљано је у нашем селу од стране оружаних снага Н.Д.Х. 53 жене и деце. Ми који смо преживели те гробове наших немоћних и невиних не можемо да гледамо. Ми од власти не тражимо богатство, тражимо, само сношљиву средину и то парче земље гдје ћемо радити и знојем моћи привредити неопходне потребе за живот.

Ми овде нећемо и не можемо да останемо. Надамо се да ће на подручју Војводине и Србије за измучен и измрцварен остатак нас Срба бити места. Молимо да нам то место дате.

Не претпостављамо да би било могуће да нам се то ускрати али ако би недај Боже и то могло бити ми се одавде морамо иселити макар и на други континент. У томе случају молимо да се цела ствар узме у решавање са те стране од наших власти.

Напомињемо да је за време целог трајања Н. Д. Х. наше село било центар партизанске акције у целом крају и као таково прозвано Мала Москва.”

Они су свој захтев написали у Пониквама 24. јула 1945. године и упутили га Главном народно-ослободилачком одбору Војводине у Новом Саду. Он је преписан и оверен у Председништву Народне владе Федералне Државе Хрватске 2. листопада 1945. године, а у Министарство колонизације Демократске Федеративне Југославије у Београду је доспео 23. октобра 1945. године. По том питању је уследила преписка између министра за колонизацију ДФЈ, Сретена Вукосављевића и потпредседника Народне владе Хрватске, Радета Прибићевића.

У писму од 27. септембра 1945. године Сретен Вукосављевић из Београда доставља Радету Прибићевићу у Загреб представку становника села

⁵ Б. Ћупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945–1938*, Српски генеалогски центар, Београд 2005, 23–26, 203.

Поникве и моли га да о њој изнесе своје мишљење. Он том приликом износи и свој став. Сматра „да је политички незгодно да се у овом и сличним захтевима излази у сусрет”. Осим тога, из коментара који је дат уз ово кратко писмо се види да је представку поднео Милош Димић, народни посланик.

Раде Прибићевић је у свом одговору од 1. октобра 1945. године, у кратким цртама пружио своје виђење ситуације у овом селу. „Село Поникве броји око 200 кућа. Имало је око 800–900 душа. У селу је погинуло 92 душе за цијело вријеме рата, и то у последње вријеме упадом усташа у село 43 душе. / Село је било скроз наскроз пасивно према борби. Погинуло 5 партизана, а 6 партизана је живо. Нису ни куће све уништене. Услови живота прилични, на сваки начин бољи него у другим мјестима у Горском Котару гдје Срби живе. / Друг Бранко Вукелић заслужни првоборац из тог краја ме увјерава, да су руководиоци тог шовинистичко-четничког става инспирисани од друга Милоша, који је родом из тог мјеста и који се за вријеме окупације дописивао с њима, и то врло негативно. Друг Вукелић је та писма ухватио више пута и читао.” После тога, у следећем пасусу, Раде Прибићевић препоручује Сретену Вукосављевићу да са овим упозна Савицу и да њих двојица упитају друга Милоша Димића „да ли ће овакав став користити српском народу у Хрватској”. Затим, на крају писма, износи став да треба видети какав је то адвокат Павловић из Новог Сада, „који је сигурно са другом Милошем иницијатор овог писма, тим пре што га је и Милошев брат потписао”.

Сретен Вукосављевић је био истог мишљења као и Раде Прибићевић. Свој коначан став је изразио у писму од 19. октобра 1945. године, у коме пише: „Слажући се потпуно са твојим гледиштем у овој ствари ја сам одбио молбу села Поникве, о чему Те извештавам”. Остало је на крају још само да Министарство колонизације ДФЈ о томе обавести потписнике захтева, што је 24. октобра 1945. године и урађено, преко шефа Одсека за Хрватску и преко Месног народног одбора села Поникве. У том допису се каже: „Поводом Ваше молбе у име 117 потписника села Поникве, у којој је стављен захтев за пресељење у Војводину на основу датог овлашћења Павловић Петру из Поникава, сада адвокату у Новом Саду да код Главног народног одбора Војводине и свих осталих власти у Југославији поради на пресељењу села Поникава, извештавате се, да Министар колонизације ДФЈ није одобрио ту молбу односно да се иста не може уважити”.⁶

⁶ Упоредити: АЈ, Фонд 97–4–39, Молба 117 становника села Поникве Главном народнослободилачком одбору Војводине, од 24. VII 1945. године; Писмо Сретена Вукосављевића Радету Прибићевићу од 27. IX 1945. године; Писмо Радета Прибићевића Сретену Вукосављевићу од 1. X 1945. године; Писмо Сретена Вукосављевића Радету Прибићевићу од 19. X 1945. године; Допис Министарства колонизације Демократске федеративне Југославије, бр. 9332 од 24. X 1945. године Месном народном одбору Поникве.

КОМЕНТАРИ

Из писма житеља села Поникве се види да се они, након ратних разарања и страха које су у њима доживели, налазе не само у тешкој него и трагичној ситуацији. Стиче се утисак да би они пристали да се преселе у Војводину или Србију, без обзира на услове који им се понуде, само да им се понуде. Њихову ситуацију су, више од осталих, отежавала два момента: чињеница да је један део становништва био на страни која је изгубила рат и чињеница да су у току рата страдали од терора који су над њима проводиле усташке оружане снаге. Последице рата су свеже. Бол је такав да се тешко може трпети. Надају се да би са исељавањем уминуо. Стало им је да се преселе у средину у којој је српско становништво у већини. Вероватно претпостављају да би се тако, макар у будућности, избегли међунационална трвења, сукоби и страдања.

Изгледа да није било групног исељавања, што је најављивано у случају да молба за пресељењем у Војводину или Србију не успе, али је почео процес исељавања млађих генерација у градове, како из Поникава, тако и из других делова Дубрава. У целини посматрано, Дубраве су у априлу 1941. године, према неким изворима, имале око 3900 душа, а 15. марта 1948. године 2748 душа, што значи да је њихово становништво смањено за 1152 лица. Овај тренд смањивања становништва се наставио и касније.⁷ Био је то, као и у другим крајевима земље, само почетак демографског слома југословенског села, који се наставио у наредним годинама и деценијама.

У својој молби за пресељење житељи овог села истичу да је њихово село у току рата било центар партизанске акције и да је као такво прозвано Мала Москва. Истовремено, они који су одлучивали о њиховој молби за колонизацију, су изнели другачије податке о њиховом учешћу у партизанским јединицама. То другачије виђење ове ситуације је, уосталом, и био повод да се одбије молба становника села Поникве за колонизацију. Али, то у овом тренутку није најважније. Битнија је чињеница да су и нека друга места у току рата називана Малом Москвом. Такав је случај са Дрежницом. Она је овај назив добила по томе што је у току рата њено становништво масовно учествовало у НОБ-и и што је ЦК КПХ и Главни штаб НОВ Хрватске једно време, у току 1942. године, руководио устанком из Дрежнице.⁸ Могуће је да су и нека друга устаничка места овако називана. То може бити предмет посебних истраживања.

Раде Прибићевић у свом писму Сретену Вукосављевићу помиње Бранка Вукелића, првоборца из тог краја. Познато је да је Вукелић Симе

⁷ М. Јаковић, *Dubrave između dva svjetska rata*, у knjizi *Općina Gornje Dubrave; Radovi iz dalje prošlosti i narodnooslobodilačke borbe*, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 16, Karlovac, 1987, 103. Процес исељавања становништва из Дубрава описан је у књизи: Б. Перић, *Пусије Дубраве*, Невкош, Нови Сад 1999.

⁸ Упоредити: В. Воснић, *Partijska organizacija Drežnice u pripremi oružanog ustanka i njeno djelovanje do oktobra 1942. godine*, у knjizi *Partizanska Drežnica*, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Odgovorni urednik Đ. Zatezalo, Karlovac 1982, 94, 98.

Бранко – Кељо рођен 1914. године у Вукелићима у Дрежници. Уочи Другог светског рата у Дрежници је било 10 чланова КПЈ. Бранко Вукелић је био један од њих. У току рата се углавном бавио политичким радом.⁹ Из мало пре поменуте преписке видимо да се бавио и обавештајним радом и да је био један од тројице људи који су посредно или директно учествовали у решавању молбе за колонизацију становника села Поникве.

У истом писму Раде Прибићевић помиње и извесног Савицу. По све-му судећи ради се о Сави Косановићу – Савици, рођеном у Плашком 29. маја 1894. године, од оца Николе и мајке Марице, нећаку Николе Тесле, правнику, политичару и публицисти. Сава Косановић је, у време када га поменути извор наводи, већ иза себе имао богато политичко искуство. Тако је, као следбеник политике коју је водио Светозар Прибићевић, 1926. године постао генерални секретар Самосталне демократске странке, а 1927. године је први пут изабран за народног посланика. У влади генерала Душана Симовића, која је формирана 27. марта 1941. године, постао је министар снабдевања. У јулу 1944. године је постао министар у влади Ивана Субашића. После тога, 7. марта 1945. године је постао министар информација у влади маршала Тита. Исте године је постао и члан Председништва Народног фронта и члан Президијума Народне скупштине.¹⁰

Очигледно, ради се о човеку који је, у тренутку када се решавала судбина колективног захтева за колонизацију становника села Поникве, био на високим државним функцијама. Као добро обавештен човек, познавалац друштвених прилика у земљи, па и српског питања у Хрватској, и сам пореклом из тога краја, могао је много шта да каже о томе. Његова реч је могла имати посебну тежину. Зато Раде Прибићевић и препоручује Сретену Вукосављевићу да он и Сава Косановић попричају са Милошем Димићем о случају села Поникве. Али, није познато да ли је до тог разговора дошло.

Министар колонизације ДФЈ Сретен Вукосављевић се, при доношењу одлуке о захтеву за колонизацију становника села Поникве, држао постојећих законских аката.¹¹ Ову материју је, у два става, регулисао члан 16

⁹ Упоредити: М. S o b o l e v s k i, *Drežnica 1941*, Опćински odbor SUBNOR-a – Ogulin, Ogulin 1970, 15, 96; саговорници из Београда: Буде Боснић, Милана Вукелић, Бранко и Анка Тарабић рођена Вукелић.

¹⁰ *Горња Крајина или Карловачко владичанство: Лука, Крбава, Гаџка, Кајетско, Кордун и Банија*, приредио М. Радека, Савез удружења православних свештеника СР Хрватске, Загреб, 1975, 200–201; *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, MCMLXII, 332, код одреднице Kosanović, Sava; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, MCMLIX 373–374, код одреднице Kosanović Sava; *Мала енциклопедија*, Просвета, *Општина енциклопедија*, треће издање, 2. Просвета, Београд 1978, 308, код одреднице Косановић Сава.

¹¹ О улози Сретена Вукосављевића у колонизацији Војводине видети у: Н. Г а њ е ш а, *Прилог проучавању улоге Срећена Вукосављевића у провођењу колонизације у Војводини после другог светског рата*, Историјски записи, година XXVIII (XLVIII), књига XXXII, 1, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1975, 151–164; Н. Л. Г а њ е ш а, *Крајинске земљинне заједнице и имовне општинне у аграрној реформи 1919–1941, 1945–1948, и*

Закона о аграрној реформи и колонизацији, у коме стоји: „1. Право првенства у додељивању земље имају земљорадници без земље или са недовољно земље који су били борци партизанских одреда, НОВ и ПОЈ и Југословенске армије, инвалиди ослободилачког рата као и инвалиди из прошлих ратова (1912–18. и април 1941. године), породице и сирочад изгинулих бораца ослободилачког рата и жртве и породице жртава фашистичког терора. Међу борцима првенство ће уживати стари борци и добровољци. / 2. Право на додељивање земље уживаће и они борци из предњег става који се раније нису бавили земљорадњом, ако се обавезу да се на додељену им земљу населе и да је обрађују са својом породицом”.¹²

Ови законски прописи су послужили као основа за одбијање колективног захтева становника села Поникве за колонизацију. Ипак, посматрано из данашње перспективе, стиче се утисак да је ово питање нагло и радикално решено. Имајући увид у чињеницу, која се помиње у једном од писама, да су појединци који су се руководили овим захтевом, имали четнички став. Остаје могућност да нису сви потписници захтева били таквих идеолошких опредељења. Можда је решавању овог питања требало приступити постепено, наравно у складу са постојећим законским прописима, али сагледавајући идеолошки профил сваког учесника понаособ и њихове могућности да оствари право на добијање колонизације. У сваком случају, догодило се да је захтев ове групе људи за колонизацију одбијен. У извесном смислу, на њихов захтев се може гледати као на један неостварен пројекат насељавања Бајмока. Они би вероватно, да су стекли право на колонизацију, били насељени у Бајмок. На то указује чињеница да су, судећи према неким најважнијим збирним документима о колонистима, из Дубрава насељене у Бајмок 33 породице, од којих је из Поникава 9 које су, свака за себе, поднеле захтев за колонизацију.¹³ Осим тога, на то указује и чињеница да су колонисти из Горског котара углавном насељени у Бајмок.

ЗАКЉУЧАК

24. јула 1945. године 117 житеља села Поникве из Дубрава је поднео молбу за колонизацију Главном народноослободилачком одбору Војводине. Али, ондашње опште историјске, друштвене, државне и законске *њихово укидање*, Зборник Матице српске за историју, 41, Нови Сад, 1990, 103–104. Више о Сретену Вукосављевићу видети у: *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLXXI, 554–555, код одреднице Vukosavljević, Sreten; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 7, Izdanje i naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLXIV, 702, код одреднице Vukosavljević, Sreten; *Мала енциклопедија Просвета, Општа енциклопедија*, треће издање, 1, Просвета, Београд 1978, 379, код одреднице Вукосављевић Сретен.

¹² Закон о аграрној реформи и колонизацији, Службени лист Демократске Федеративне Југославије, број 64, год. I, Београд, 28. август 1945, 622. Видети и: Б. Лекић, *нав. д*, 102–107.

¹³ Упоредити: Б. Ћупурдија, *нав. д*, 103–201.

прилике нису омогућавале да се ово питање реши позитивно по њих. Разлике у мишљењима између оних који су тражили сеобу, и оних који су о томе одлучивали су биле непремостиве. Идеолошке разлике су биле јако свеже, знатне и пресудне. Тако је, после преписке између потпредседника Народне владе Хрватске, Радета Прибићевића, и министра колонизације ДФЈ, Сретена Вкосављевића, одбијен колективни захтев за колонизацију из Поникава, о чему су његови жители, преко надлежних државних тела, обавештени 3 месеца након подношења захтева. У формално-правном смислу посматрано, захтев је одбијен у складу са чланом 16 Закона о аграрној реформи и колонизацији, који је првенство у насељавању давао, пре свега учесницима партизанских одреда, а они који су руководили поменутиим захтевом припадали су, по мишљењу надлежних људи, другој, четничкој страни. У извесном смислу се на овај захтев може гледати као на један неостварени пројекат колонизације Бајмока. У Бајмок су, са појединачним породичним молбама и решењима насељене 33 породице из Дубрава, од чега су 9 из села Поникве. Ратна разарања и иселјавање становништва Дубрава у градове су означили почетак демографског слома у овом крају, који се касније наставио.

COLLECTIVE REQUEST FROM PONIKVE FOR THE RESETTLEMENT IN 1945

by

Branko Ćupurdija

Summary

On July 24, 1945, the 117 inhabitants of the village Ponikve from Dubrave applied for the resettlement to Vojvodina. However, the then general historical, social, state and legal circumstances did not enable the positive solution of this issue. In the formal-legal sense, the request was rejected in accordance with the article 16 of The Law on Agrarian Reform and Resettlement, which gave priority for resettlement primarily to the members of the partisan detachments; in the opinion of the responsible persons, those who led the request belonged to the other, Chetnik side. In a sense, this request could be viewed as an unrealized project of the resettlement of Bajmok. With the individual family requests and permits, 33 families from Dubrave were resettled in Bajmok, 9 of them from Ponikve. War destructions and emigration of the population of Dubrave to towns marked the beginning of the demographic decline in that region, which continued later, too.

ИСТОРИОГРАФИЈА

УДК 37.014.6(497.11):929 Nesterović
94(497.11) „1804/1813“

Славко Гавриловић

УРОШ НЕСТОРОВИЋ КАО КОНФИДЕНТ БЕЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

САЖЕТАК: У првом, краћем делу рада аутор износи позитивну оцену монографије др Николе Гавриловића *Урош Несторовић, животи и дело*, а у другом, опширнијем делу износи свој критички став према оном што је Гавриловић пропустио да каже о Несторовићу као конфиденту бечке полиције у време Првог српског устанка. Аутор то чини на основу обилате грађе коју су о устанку и Несторовићу објавили Димитрије Руварац, Алекса Ивић и Славко Гавриловић, осветљавајући на тај начин не само контроверзну личност Уроша Несторовића него и политику Хабзбуршке монархије према српском и другим православним народима, према устаничкој Србији и Руској царевини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Никола Гавриловић, Урош Несторовић, Аустрија, Русија, Србија, Срби („Илири“), Власи (Румуни), Грци, цар Франц I, гроф Франц Хагер, конфиденти, патриотизам

*

Недавно, мада нејасно да ли 2003, како стоји на корицама или 2004. године, како пише на тзв. нултом табаку и на крају књиге у каталогизацији, појавила се монографија др Николе Гавриловића *Урош Несторовић, животи и дело*, Сомбор, 230 стр. у лепој штампи и опреми, у десет добро распоређених поглавља, са прилозима и закључком, резимеима на немачком и румунском језику, библиографијом радова Уроша Несторовића, регистром, биографским подацима о њеном аутору Н. Гавриловићу, као и уводном речи др Јелене Косановић и поговором из пера др Грозданке Гојков.

У књизи, у целини, у уводној речи и у поговору снажан акценат ставља се на „искрено родољубље” Уроша Несторовића¹, на то да је пре именовања за главног школског инспектора „био већ добро познат међу Ср-

¹ Никола Гавриловић, *Урош Несторовић. животи и дело*, Сомбор 2004, 6.

бима и Румунима, али и Бечу и Пешти”, да је био „добро проверен од највиших политичких власти (у чему?), „те као такав врло погодна личност за посао који му је био поверен”.²

У вези са уводним и закључним текстовима у књизи поставио бих питање како је „стара просветитељица Војводина” преносила културу из Угарске (а зашто не из Хабзбуршке монархије?) у Србију кад у Несторовићево време *није њој* дошла, а још мање да је могла бити *стара Војводина*.³ Како је „у освит Баховог режима” Несторовић могао да ствара кад је умро две и по деценије раније (1825) и да ли је у Сентандреји, где је настала прва српска учитељска школа, Србима био опасан „нарастајући дух немства”⁴, коме је баш Несторовић служио, а не „дух мађарства”, што је општепозната чињеница, на коју се указује и у поговору књиге (стр. 221). Не могу а да не упитам где је пронађен „просвећени апсолутизам Угарске монархије”,⁵ али морам да скренем пажњу на неопрезно и незнатно баратање појмовима, за које кривицу не сноси писац књиге, Никола Гавриловић.

У поменутих десет поглавља монографије, Никола Гавриловић пише о раду Уроша Несторовића на реформи српског и румунског школства, о основном образовању, тривијалним и граничарским школама, о образовању учитеља а потом прелази на оснивање и рад Сентандрејске потоње Сомборске препарандије, осврће се на образовање женске младежи и посебно задржава на сукобу Уроша Несторовића са карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем око народног просвећивања. У другом делу књиге доноси изворне прилоге: Дневник Уроша Несторовића о обиласку школа 1810. године (стр. 136–162), његов извештај цару Францу I из исте године о стању тих школа (163–173), писмо Копитару из 1813 (174–191) и Меморијал канцелару кнезу Метерниху из 1816. године (192–198).

Монографија о Урошу Несторовићу написана је на основу прворазредне изворне, архивске грађе из Архива САНУ у Карловцима, фонда ПМА „А” и, нарочито, из фонда школске депутације, понешто из других архива, и на основу доста оскудне српске, немачке и румунске литературе. Основни текст монографије (9–134) писан је са великим, свестраним познавањем српско-влашког (румунског) школства у Угарској XVIII и XIX века, добрим стилем и врло обилним научним апаратом пуном допунских експликација и сажетих биографија многих личности из културно-просветног живота Срба у Хабзбуршкој монархији. Речју, ради се о делу значајне вредности, којим је крунисано Гавриловићево дугогодишње проучавање српског и румунског школства у Хабзбуршкој монархији.

Међутим, пуна истина о Урошу Несторовићу није изнета на видело, али не кроз оно што је Гавриловић написао *него ишло је њој* да

² *Ишо*, 220.

³ *Ишо*, 5.

⁴ *Ишо*, 6.

⁵ *Ишо*, 219.

найшише, а то је Несторовићево конфидентско служење бечкој полицији, односно њеном директору, грофу Францу Хагеру, о коме у књизи нема ни речи, па чак ни његовог имена у Регистру!

Ипак, неће бити да Н. Гавриловић није знао понешто, а сигурно и много тога што баца и другачију светлост на човека који је уживао „неограничено поверење бечког двора”⁶ а што му је, вероватно, изгледало неспојиво са светлим ликом Несторовића као реформатора, као човека либералних, антиклерикалних назора, човека који се могао поносити „по исправности (своје) политике и чистоте и неокаљаности његових родољубивих осећања”, човека динамичног и креативног темперамента који је „он испољавао у борби за људско и национално достојанство (курзив С. Г.) својих сународника у оквирима Хабзбуршке монархије, у коју је уложио сав кредит који је уживао на двору и у аустријским и угарским представничким телима свога времена”.⁷

Да је тако, даје се наслутити из закључка монографије у коме се дословно каже: „Наши православни клирикални кругови су у прошлости дуго обезвређивали Несторовићева родољубива осећања, а његову активност на просветно-педагошком плану сводили на слугерањски однос према бечком двору”.⁸ И даље: „Извесни уступци (који, какви?), које је чинио извршном апарату државне управе, само су нужно зло које није могао да избегне, ни он, ни ма ко други, у испуњавању својих узвишених родољубивих и *етичких* задатака”.⁹ И, најзад: „Тобожњи уступци које је чинио, довели су до различитог тумачења” његове улоге као врховног школског инспектора „у испуњавању његових родољубивих и *етичких* задатака према националности из које је поникао”.¹⁰

Н. Гавриловић не именује никога из тих наших клирикалних кругова, иако се на стр. 120. у фусноти позива на Ђоку Слијепчевића и његову књигу *Стефан Сјрајићмировић*, али не сматра за потребно да наведе да он каже како је У. Несторовић, да би се угушила француска пропаганда и открила политичка нелојалност према Бечком двору, цару Францу I предложио да се за директора православних школа изабере „човек окушане верности према владару (који ће) на народном језику на лак и разумљив начин (тумачити) одлике врло благе владе Вашег Величанства и врлине превишњег владара ... и потајне заводиоце потказати да се безобзирно казне (а) радећи све по тајним упутствима дворске полиције”. Исто тако, Гавриловић прелази преко инструкције коју је гроф Франц Хагер дао Несторовићу, коју Слијепчевић цитира на 125. страници своје књиге, а која дословно гласи: „Будући да је грчко-несједињено свештенство стално показивало наклоност према Русији, гледаћете да изнађете, које су личности из

⁶ *Исто*, 200.

⁷ *Исто*, 203–204.

⁸ *Исто*, 202.

⁹ *Исто*, 903.

¹⁰ *Исто*, 203.

вишег свештенства нарочито русофили, и да ли, можда, у каквој ужој вези с Русијом или с дипломатским или другим каквим лицима из те земље стоје”.¹¹

Тешко је замислити, и било би потцењујуће, да тако угледан научник, као што је Никола Гавриловић не зна за изворе о Несторовићу, које су објавили Димитрије Руварац, Алекса Ивић и Славко Гавриловић. Руварац је то учинио у раду објављеном у *Архиву за историју Српске православне Карловачке митрополије*, далеке 1914, у коме је недвосмислено обелоданио конфидентску делатност У. Несторовића у време Првог српског устанка. Алекса Ивић је о Несторовићевом деловању објавио мноштво података у својој збирци извора *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима* (књ. I, II, IV, V и VI), што се види из њених регистара у којима се на 35 места помиње Несторовић, од којих на два (стр. 15, 17) у улози Хагеровог конфидента у односу на Атанасија Стојковића, а на другим местима у вези са Јернејом Копитаром, Лукијаном Мушицким, Павлом-Платоном Атанацковићем, Савом и Еустахијом Арсић и другим личностима значајним за нашу историју, чије би изношење знатно допринело осветљавању личности и дела Уроша Несторовића. Али, још више података о њему, искључиво као конфиденту, садржи друга, капитална збирка Ивићевих извора *Списи бечких архива о Првом српском устанку* (књ. VII–VIII, Београд 1966).

Ипак, највише директних података о Несторовићу као Хагеровом доушнику садржано је у петотомној збирци извора Славка Гавриловића *Грађа Бечких архива о Првом српском устанку* (књ. I–V, Београд 1985–2003), на којима ће се заснивати наше даље излагање о Урошу Несторовићу.

Изнећемо шта кажу овде побројани, а код Николе Гавриловића заобиђени извори.

Поверење високих личности међу Србима и у Бечу Урош Несторовић стекао је кад је као 25-огодишњак, после студија филозофије у Бреслави и права у Бечу, изабран за једног од четворице канцелиста (писара) на Српском народноцрквеном сабору у Темишвару септембра 1790. године, односно кад је положио писмену заклетву за то звање и кад је, потом, са пештанским парохом Јованом Миливојиним и Петром Константиновићем из Помаза, додељен суботичком сенатору Јовану Поповићу у својству канцелисте „под диурном” (дневничара) ради вођења саборских протокола „на славенском језици”. На Сабору је провео два и по месеца и примио 100 форинти на име превоза и дневница¹². Са места које му је додељено, могао је добро да прати рад Сабора, па је пажње вредно његово обавештење неком свом пријатељу како је у време око избора новог митрополита међу саборским депутирцима била „велика буна и неслога”, као и да

¹¹ Ђоко Слијепчевић, *Стефан Свратимировић*, Београд 1936, 125.

¹² Славко Гавриловић–Никола Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Нови Сад – Срем. Крловци, 1972, 260, 349, 494, 520, 572.

је владало „опште мишљење да ће за митрополита бити изабран (вршачки епископ Јосиф Јовановић) Шакабенда”.¹³

Кад је, после Сабора, 1791. основана Илирска дворска канцеларија, Несторовић је именован за њеног канцелисту и заклетог нотара, а кад је она 1792. укинута, био је, у истом звању канцелисте, преузет од стране Угарске дворске канцеларије у Бечу са годишњом платом од 500 форинти. Због знања „у струци политичкој, камералној и јуридичкој”, као и залагања у служби, цар Франц I га је 1796. наименовао за угарског дворског агента, у којем звању је остао до 1810. кад је постављен за главног инспектора (директора) православних школа у Угарској. У међувремену, 1800. године, изабран је за почасног грађанина Будима с дипломом којом му је загарантовано да у „свему слободно ужива право грађанства, што га по варошким привилегијама имају и остали грађани Будима”.¹⁴

Осим овог податка о почасном грађанству, за десетогодишњи период 1796–1806. не располажемо, засад, ниједним одређенијим податком о Несторовићевом раду, иако је, свакако, био успешан и цењен. Не искључујемо могућност да је, можда, он као „дворски ратни агент”, како га 1806. назива надвојвода Лудвиг, генерални директор Војне границе, био преводилац с немачког на славеносербски језик Основног граничарског закона из 1807/8. године!

Сигурно је, међутим, да је већ тада бивао употребљен за обављање поверљивих задатака, на што упућује захтев надвојводе Лудвига, упућен му 6. маја 1806. ради преводјења са српског на немачки Карађорђевог писма, с напоменом да његову садржину сматра за „нарочиту тајну”. Несторовић је то одмах учинио, а надвојвода је цару Францу проследио превод са Карађорђевог захвалношћу и уверавањем да ће се Србија мирно држати према Аустрији.¹⁵

Због пожара који је својевремено десетковао грађу која се налазила у Општем управном архиву у Бечу, у фонду Врховно полицијско звање (Allgemeine Verwaltungsarchiv, Wien, Oberste Polizei Hofstelle), на који ми је пажњу скренуо уважени колега, академик Василије Крестић, нисмо у могућности да утврдимо кад је Несторовић постао агент (конфидент, доушник, обавештајац) бечке полиције, иако се на основу очуваних списа тог Архива, почесто врло оштећених, као и Ратног архива у Бечу, у довољној мери може приказати Несторовићева конфидентска делатност, коју је обављао под пуним именом и презименом, а од 1814. под шифром W.W., а која је била усмерена на митрополита Стефана Стратимировића, православног епископат, Русију и Србију, на „Илире” (Србе) и Грке у Хабзбуршкој монархији, и то баш у време кад се исказивала њихова нацио-

¹³ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 16.

¹⁴ Ђорђе Рајковић, *Изабрани списи*, књ. I, Нови Сад 1950, 23; Н. Гавриловић, *нав. дело*, 10.

¹⁵ Алекса Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. III (1806), Суботица 1937, 130, 138.

нална свест, словенска солидарност и патриотски занос у вези са Првим устанком.

У време кад је Несторовићев превод Карађорђевог писма био достављен надвојводи Лудвигу, дана 11. маја председнику Угарске дворске канцеларије у Бечу стигла је анонимна достава, највероватније баш од Несторовића, о појави француских и руских емисара у Угарској, посебно у Банату, Срему и Славонији, који се представљају као трговци, па се претпоставља да се ангажују у набавци ратних потрепштина за српске устанике. Достава је учињена „према тајним вестима”, које је достављач примио из нама непознатих извора, а имала је за циљ да угарског канцелара упозори и покрене на предузимање мера ради спречавања такве работе.¹⁶

Следећа дојава, која је још извесније потекла од Несторовића, а Врховном полицијском звању ју је 13. септембра 1807. доставио полицијски директор Лај, састојала се из обавештења како је неки Србин, Поповић из Пеште њему (Несторовићу) говорио да тамошњи „Грци”, односно Срби и Грци, имају поуздане вести из Русије „у погледу цара и рата”, и то преко неког врло поузданог човека, уваженог у Пешти и Будиму и љубимца самог угарског палатина Јосифа, који из Русије добија сва важна обавештења а узвраћа слањем вести у Русију о свему што се збива у Угарској. Био је то, наводно, краљевски саветник, ексјезуита Келемен, професор јавног права и декан Правног факултета у Пешти. Лајев достављач (Несторовић) рекао је да га то чуди, али да ту сумњу не треба одбацити ако се има у виду да су многи екс-језуити из Монархије емигрирали у Русију, где су добро примљени, и да одржавају везу са пријатељима у Угарској.¹⁷

Да су наведене доставе потицале од Несторовића, индиректно је потврдио и сам цар Франц I коме су у току јесени 1807. саопштени подаци које је Несторовић прикупио о карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу, чији је долазак у Беч био унапред најављен. Цар је, наиме, 29. октобра 1807. председнику Врховног полицијског звања у Бечу, грофу Саурау одговорио да су Несторовићеви подаци о Стратимировићу и српским епископима исувише уопштени и да их је потребно *in specificis* навести због којих узрока се треба бојати „толиког зла” од митрополита и зашто његови епископи, на свој рачун, младе људе шаљу на теолошке студије у стране, протестантске универзитете.¹⁸ Недељу дана касније, 5. новембра директор бечке полиције, Лај, после сусрета са Несторовићем, известио је Врховно полицијско звање о упадљивој склоности митрополита Стратимировића према протестантима, поновио тврдњу о слању 12 богослова на протестантски универзитет у Саксонији и додао да и на Карловачкој гимназији предају само професори – протестанти. Несторовић је Лају поверио да се у Пешти налази један „моћнији” човек који одржава

¹⁶ Славко Гавриловић, *Грађа Бечких архива о Првом српском устанку*, књ. I, (1804–1810), Београд 1985, 38.

¹⁷ *Исто*, 251–252.

¹⁸ *Исто*, 260.

везу са Србијанцима, али му није открио његово име, што је оправдавао тим да, као народни агент, живи од „публикума” и не би био сигуран за сопствену безбедност од непријатеља, које би тим стекао. Обавестио га је, ипак, о томе како у Пешти и Будиму млађи људи православне вере живе на високој нози и држе своје посебне екипаже, а њихови сународници кажу за њих да су они људи „које наш цар у Русији зна да плаћа другачије” него што то чини цар у Аустрији. Уосталом, Несторовић је Лају изјавио и то како је на својим путовањима од Темишвара до граница Далмације код сваког имућнијег „Грка”, православног поданика Монархије, код епископа, а посебно код карловачког митрополита виђао врло раскошне портрете руских царева и царица, а врло ретко аустријских.¹⁹

Кад је око 5. новембра 1807. митрополит Ст. Стратимировић стигао у Беч, гроф Саурау је одмах, 6. новембра, цара Франца обавестио да је митрополита ставио под полицијску присмотру, а да је у погледу Несторовића полицијском директору Лају дао упутство како да му на поверљив начин открива тражене податке. Истовремено је његову доставу о руској помоћи Србима у Пешти и Будиму послао на проверу свом другом пештанском конфиденту. Поводом Саурау-овог извештаја цар је затражио да се Несторовићу омогући такав начин откривања података, који ће га умирити у погледу могуће компромитације у његовој средини.²⁰ Саурау је 16. новембра напоменуо да гроф Хагер, као врховни полицијски директор, Уроша Несторовића предлаже да буде постављен за врховног надзорника „илирских” школа у Угарској, како би у том звању могао неометано путовати и обављати конфидентске задатке међу „Илирима” у Угарској и разоткривати њихове везе са устаницима у Србији. Иако је Хагер тврдио да је Несторовић крајње одан Двору, да представља „прави згодитак” за државну полицијску службу у областима Угарске са „илирским” становништвом а на границама према Србији и Влашкој, о чему је Саурау делио мишљење с њим, цар је без посебног образложења, одбио тај предлог и сугерисао да Несторовић буде сврсисходно употребљен на други начин а не као врховни школски надзорник.²¹

После тога, *расположиви извори* ћуте о Несторовићу скоро пуне две године, све док се 6. новембра 1809. грофу Хагеру није јавио са предлогом о контроли над православним становништвом у Монархији, хвалећи се да је „већ неколико важних услуга у тајном одељењу извршио”. При томе се позвао „на поновни извештај једне високе полицајне дворске власти” и препоручио се за врховног школског надзорника српско-румунско-грчких школа у Монархији.²²

¹⁹ *Истио*, 261–262.

²⁰ *Истио*, 262–263.

²¹ А. И в и ћ, *Списи бечких архива*, IV, 939–940.

²² Димитрије Р у в а р а ц, *Урош Несторовић и његов рад као главног школског надзорника*, Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије, IV, Сремски Карловци 1914, 61.

Наши врли историчари, међутим, прелазе преко свега тога и наводе идеализоване мотиве који су потекли од цара, а не од самог Несторовића који се поносио својим доушништвом.

Према писању Ђ. Рајковића, школски инспекторат Несторовићу је поверен „обзиром на његове врлине којима је био урешен” и на царско очекивање да ће моћи да отклони „млакост и заосталост у школскоме животу” његових православних поданика. Цар му је одредио плату из касе Дворске коморе у износу од 2.000 форинти годишње, додајући још 1.500 форинти на име канцеларијских, поштанских и других трошкова, а кад путује по званичном послу дневницу од 8 форинти и подвозне трошкове.²³

Никола Гавриловић цареву одлуку објашњава жељом да српском народу изрази захвалност за оданост и храброст у рату против Наполеона и омогући му „да се постепено и неприметно извуче из лавиринта запуштениости и да му се открију све оне благодети”, које с правом очекује.²⁴

Међутим, супротно својим биографима, Несторовић у самопрепоруци за место школског инспектора, уверавао је да је с обзиром на страну, руску и француску пропаганду, потребно да се школство повери човеку „окушане верности према владару, човеку који ужива поверење нације, човеку који ће лукаво врбовање из суседних држава делотворно сузбијати, даном приликом се међу поверљиве илирске кругове мешати, истим на њиховом матерњем језику и лако разумљивим начином одлике врло благе владе Вашег Величанства и врлине превишњег владара тумачити, тим начином заведеног помоћу благе поуке обратити, потајне заводиоце потказати да се безобзирно казне, праведне жеље народа Ваше Величанство пред ноге износити и по тајним путама Ваше високе државне канцеларије и дворске полицајне власти радити.”²⁵

У даљем излагању указао је на стварање Наполеонових Илирских провинција, у којима се настоји да се „Илири” одврате од Бечког двора и изразио уверење да ће Французи покушати „да се Илири и Власи који у нашим наследним земљама живе пољуљају у својој верности према држави”. Они покушавају „да међу националностима пробуде старе снове помоћу звучних прокламација и вешто растуриених ватрених брошура о илирском краљу и илирској краљевини, коју треба успоставити, будући да знају да чар тих речи делује на духове највећом снагом. Већ подељују поповима, чију моћ над делом још грубих народа познају, повластице, које њиховој сујети и себичности, њиховим познатим двома главним страстима годе и проузрокују да они попови који у нашим земљама живе сличну промену власти желе и из све снаге раде да се та промена убрза. Већ су другим приватним лицима у уступљеним крајевима, која имају на народ утецаја, знатне повластице одобрили да их тиме увере о својој наклоности према

²³ Д. Рајковић, *нав. дело*, 23–24.

²⁴ Н. Гавриловић, *нав. дело*, 9.

²⁵ Дим. Руварац, *нав. дело*, 61–62.

народном напредовању, већ су најпосле некоје националисте знатним обећањима из наших земаља преко у одступљене крајеве превукли.”²⁶

Недељу дана касније, 25. децембра 1809, гроф Хагер реферисао је цару да су Французи заиста придобили неке угледне људе у Илирским провинцијама и наместили их на положаје, а ласкају свештенству, упућују прокламације и раде потајно тако да је положај „Илира” потчињених аустријском двору постао „тако осетљив” да заслужује пуну пажњу од стране државне власти. Хагер је потврдио да га је Несторовић већ годинама из „чистог патриотизма” обавештавао о стању Хрвата, „Илира и Влаха”. Он је обожавалац династије и владара, а одушевљен љубављу за свој народ који би желео да доведе на виши степен културе. Бољом организацијом школства код „Илира” могло би се одупрети француским махинацијама. Пошто они уводе многе новине, и то има одјека и код њих у Монархији, потребно је стога наћи поверљиво лице које ће надzirати „Илире” и покрене међу њима. Положај школског инспектора Несторовићу би омогућио да обави и задатак надзирања тог расутог „илирско-влашког” народа, да утиче на људе и створи своје поверенике међу учитељима и свештеницима. Пошто између „Илира” и Мађара влада стална напетост, тим путем би се преко „Илира” могли контролисати Мађари. Гроф Хагер је закључио да је Урош Несторовић дорастао том задатку и да заслужује пуно поверење владара.²⁷ После тако убедљивог реферата, цар Франц је 8. јануара 1810. дао своју сагласност да Несторовић постане „директор или оберкомесар” православних школа, па је месец дана касније уследило и формално његово постављање на тај положај. Том приликом цар је изричито тражио да Несторовић у свом раду избегава сукоб са митрополитом и епископатом, нарочито у почетку свог директората и не изазове митрополитово неповерење према себи.²⁸

Два месеца касније, 4. марта 1810. Несторовићу је дата царева инструкција, у којој се дословно каже:

„Његово Величанство је при Вашем именовану за кр[аљевског] саветника и главног школског надзорника изволело дати познати, да Ви поред свог јавног одређења (звања) имате још и одређење, да њему преко дворске полицајне власти подносите и опажање, која ћете својим сталним путовањем по војеној крајини и иначе по Угарској имати прилике чинити.

Према томе Вам се следеће ради Вашег равнања саопћује:

1.

Своју пажњу имате на све обратити што је за државну управу од ма какве користи, а што би исту, када би то сазнала, побудило да издаје одредбе и чини нужне кораке.

Предмети су тако разноврсни и различити, да заиста није могуће овде их све редом набројати. Расположење народно у Угарској и војеној краји-

²⁶ *Истио*, 61.

²⁷ *Истио*, 63–65.

²⁸ *Истио*, 65–66.

ни, расположење разних staleжа, особито свештенства, њихових присталица, њихове наде и жеље, понашање чиновника уколико се са законима и државном управом слаже, тајне, по државу штетне везе, иноземни утицај на разне народне и свештеничке класе, у кратко све, што је из полицајних обзира важно, заслужује сву Вашу пажњу.”

Ви ћете своју пажњу

2.

и на иноземство продужити и гледати да испитате помоћу расположивим Вам средствима, шта се збива у суседној Илирској провинцији, шта у турским страним земљама, да ли се тамо што за Аустрију штетно подузима, и да ли се са оостраним поданицима склапају и одржавају везе које могу штетне бити, какав утисак чине на поданике нова уређења у Илирској провинцији, и да ли се код тих подржавају исте наде и жеље.

3.

Будући да је грчко несједињено свештенство – стално показивало наклоност према Русији, гледаћете да изнађете, које личности из вишег свештенства су нарочито русофили, и да ли можда у каквој ужој вези с Русијом, или дипломатским или другим каквим лицима из те земље стоје.

4.

Гледаћете даље да сазнате какав ће утисак одредбе државе на духове илирско-влашке нације учинити; уколико их она као и угарска нација одобрава или куди; да ли промене у својој конституцији желе и какве захтевају.

5.

Посао, који Вам се овим поверава врло је тугаљиве природе, и захтева највеће пажње и мудрости да се Ваше тајне наредбе не обелодане, и против Ваше личности не изроди неповерење; зато ћете смишљено и обзриво поступати, као што ћете иначе она лица, којима ћете се при истраживањима послужити, мудро тек сондирати, па и онда им своју праву намеру не смете потпуно открити.

6.

Осигураћете себи тајно дописивање са својим поверљивим сарадницима, *дојисе на мене нећеће под мојом адресом слајти; неколико ћу Вам адреса саопћити, којима ћеће се, да не обрајитиће пажњу служити, ка да будете тајне весити слали.*

7.

Напокон сам Вам већ по највишој заповести Њ[еговог] В[еличанства] јавио, које извештаје имате по свом одређењу о стању Вашег звања, сласти преко полицајне дворске власти до знања Њ[еговог] В[еличанства], а који морају угарску канцеларију и државно намесништво прећи”^{28а}.

Своје довођење на тако висок положај, Несторовић је ускоро оправдао потказивањем команданта Славонско-сремске војне границе, генерала

^{28а} Дим. Р у в а р а ц, *Прилози за историју прејарандије у Св. Андреји*, Архив за историју Карловачке митрополије, II, 1912, 104–107.

Јозефа Симбшена и првоустанничких присталица у Земуну а поводом колоплета око изручења Карађорђу пребеглог војводе Милоја Петровића и његовог погубљења²⁹. С тим у вези, Царска кабинетска канцеларија 14. јуна 1810. у допису цару констатовала је да су вести о проруској завери у Земуну и умешаности Симбшена у њу без стварног основа, да представљају израз супарничких страсти и уличног препричавања, али и да су корени свега тога врло дубоки, па је потребно, што пре, прибавити поверљиве и поуздане податке о томе са лица места. За тај задатак Канцеларија је предложила Уроша Несторовића, верујући да би он преко својих веза а на дискретан начин, могао да сазна истину. Цар се са тим предлогом у потпуности сагласио³⁰.

Први Несторовићев извештај из Земуна упућен је грофу Хагеру 4. августа 1810. У њему се расположење народа приказује и као добро и пожељно, али је у толико опаснија наклоност неких „националиста” и свештеника према Русији, до које је дошло било под утицајем руских агената, било преко верских предрасуда. Пошто се ти агенти скитају по Угарској, и под разним изговорима настоје да прикрију своје задржавање у њој, он ће их преко својих поверљивих људи пратити и надзирати. Да би се, пак, спречило убацивање таквих агената, Несторовић је предлагао да се повећа будност на границама и да нико под изговором трговине не добија пасош за Молдавију и Србију, пошто су неки руски агенти већ стигли тамо у циљу да се пребаце у Срем и Славонију. Наводно су они као бољари дошли у молдавске бање, а у жељи да пређу у унутрашњост земље. На крају Несторовић је упозорио на вест да је у Влашко-илирској регименти, која се протеже на крајњој граници Монархије, наводно пронађено 40.000 пушака, па се он пита има ли смисла толико оружје оставити тамошњем сировом и непоузданом становништву. Што се тиче стања у том делу Војне границе, он га је оценио као врло жалосно, а пошто се наредбе врховне власти у њој не спроводе, сматрао је да је право чудо како се она уопште и одржава.³¹

Средином септембра Несторовић је послао свој други, главни извештај о приликама у Земуну, који је јако теретио генерала Симбшена и допринео његовом паду. У њему је говорио о саставу земунске трговачке чаршије и констатовао да од трговине живи већи део тамошњег становништва, чије се благостање није знатније умањило ни после извесног прекида до кога је дошло због српског устанка. Али, грађани трпе због рђаве управе и њене подређености командујућем генералу, Симбшену, што ствара незадовољство међу њима. Иако је градоначелник Крста Хаџић смењен, интриге и сплетке не престају, јер је његов утицај и даље велики и фаталан. Грађани односно трговци туже се да у Земуну уместо закона влада

²⁹ О том поближе: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 1974, 196–197.

³⁰ А. Ивић, *Сиси*, VII–VIII, Београд 1966, 227, 230.

³¹ Дим. Руварац, *нав. дело*, 118.

генералова воља, да се правда дели „партаично”, да је полиција у врло лошем стању и да нико није сигуран од домаћих и страних скитница. Дозволе за извоз аустријских мануфактурних производа добијају само Хаџићеве присталице а Симбшени штићеници Милош Урошевић, Димитрије Братоглић и Константин Хадија. Они су добијали пасоше које су другима препродавали, при чему је Симбшен добијао две трећине од тога, док су други трговци били само шиканирани од њих.

Несторовић је тврдио да је расположење Србијанаца према Аустрији постало горе баш због људи које је Симбшен упућивао у Србију као своје обавештајце, пошто су они гледали само своје интересе а у народ уносили забуну. Неки од тих људи утицали су на србијанске устаничке старешине да уместо аустријске заштите рачунају на руску. Он сматра да су ти људи утицали на предају војводе Милоја Петровића, као пријатеља Аустрије а противника руског представника у Србији, Константина Родофиникина, пошто је Милоје могао да открије њихово понашање према Србији, које је било уперено против Аустрије. Милоје је прешао у Монархију да би ишао у Беч и тамо открио односе између Руса и Српског совјета, као и опште расположење српског народа, но Милош Урошевић и његови пријатељи проширили су најгоре гласове о њему и успели да га Симбшен ухапси и преда Србијанцима како би га онемогућио да изађе пред цара и открије све њихове тајне. Милоје није овде ни саслушан, а пре тога Симбшен га није смео предати Карађорђу, него га је требало спровести у Темишвар у духу наређења примљеног од цара.

На крају, Несторовић је констатовао да о свему томе највише мора знати земунски трговац Димитрије Марковић-Ратковић кога треба што хитније позвати у Беч или од њега овде, у Земуну, затражити писмену изјаву³².

Полазећи од тог извештаја и информација из других извора, као и кривице због неуспеле акције према Србији, цар је 24. октобра 1810. донео одлуку о смењивању генерала Симбшена са положаја команданта Славонско-сремске генералне команде, а на његово место именован је гроф Јохан Хилера³³.

После повратка из Земун у Пешту, Несторовић је 15. септембра 1810. ново писмо упутио грофу Хагеру, поменуо је свој confidentски извештај цару од 6. новембра 1809. о денунцијацији Земунаца и изразио жаљење што се у току тамошњег петодневног боравка није сусрео са Димитријем Ратковићем који је најбоље обавештен о свим опасним сплеткама о том граду, па и о везама генерала Симбшена са Карађорђем и његовим присталицама у Срему. Несторовић је нагласио да „због тежине и важности” те ствари, Ратковић заслужује Хагерову пажњу, па би га у тајности требало позвати у Беч ради давања исказа.

³² *Истио*, 120–125.

³³ Franz K r o n e s, *Joseph Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur Serbischen Frage (1807–1810)*, Wien 1890, 100–101.

У истом писму Несторовић је Хагера упозорио на угњетавање и жалбе сељака у Срему, осврнуо се на њихову буну из 1807, али и на њихово јатаковање разбојничким дружинама, као и на опасност од повезивања „немирне” Србије и Наполеонових илирских провинција, што све заслужује темељиту истрагу. Позабавио се и личношћу Јована Павловића, бившег инспектора коморске солане у Новом Саду, који по Срему и Славонији проноси гласове да су у Карловце ради присмотре над митрополитом Стратимировићем доведена два батаљона немачке војске. Кад га је, потом, Дворска комора преместила у Шопрон, он се пожалио високим представницима Угарске у Будиму, који су саопштили да је до тог премештаја дошло из политичких разлога, а да они немају ништа с тим и неће се противити његовом повратку у Нови Сад. Несторовић је, затим, Хагера уверавао да има поуздане податке о пештанском трговцу Игњату Станковићу, који стоји у преписци са Србима у Русији, као и о пештанском професору Шедиусу, о којем му је већ раније писао из Новог Сада, а који, као и Станковић, ради на исељавању „Илира” у Русију.

Посебну пажњу Несторовић је, овог пута, показао према Атанасију Стојковићу, професору универзитета кога су са универзитета у Харкову Руси послали на новоосновани универзитет у Пољској и његовој намери да се преко Лавова прокријумчари у Пешту, у којој ће се сместити код Станковића, па продужити у Срем у посету породици и пријатељима. Професор Стојковић је руски емисар, познат је као „немиран” (*unruhiger*) човек, а због својих „опасних начела” (*verderblichen Grundsätzen*) и нерелигиозности, омрзнут код људи у Монархији. Он је носилац руског ордена, што говори у прилог тога да „сви Илири”, који су пребегли у Русију, врло брзо добијају ордење и војничке чинове, па као њени емисари долазе у Монархију да младе људе заводе на отпадништво од државе или на исељавање из ње.

Ни овом приликом Несторовић се није устезао да своју конфидентску делатност стави у први план као дужност коју никад не губи из вида (*zähle ich unter meine vorzügliche Pflichten, denen Erfüllung ich nie ausser Acht setzen werde*).³⁴

Петог дана после овог извештаја, Атанасије Стојковић стигао је у Пешту, а Несторовић се побринуо да већ 27. септембра о том обавести грофа Хагера, истичући како се лично ангажовао да преко људи из Стојковићевог круга дозна што више и сигурније о њему: налази се у малом стану у предграђу Пеште, и то само привидно, а све време је у кући трговца Игњата Станковића код кога се и храни и прима посете. Очигледно је да између њих дуже време постоје везе, што се види из одличног пријема Стојковића од стране Станковића. Поуздано је дознао да Станковић стоји не само у блиској вези са Стојковићем него и да одржава обимну преписку са свим „Илирима” који су се иселили у Русију и службују у њој.

³⁴ Сл. Гавриловић, *Грађа Бечких архива*, I, 641–644; А. Ивић, *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима*, књ. II, 13: Подаци само о Ат. Стојковићу!

У току четвородневног боравка у Пешти посетио је и професоре Швардтнера и Шедиуса, о чијим везама са Русијом је Хагеру писао из Новог Сада, а посетио је великог жупана Бачке жупаније, који му је помогао да се одвезе у Русију, и с њим се проводио на „поверљив начин”. Стојковић је у Будиму два пута посетио редактора Будимских новина, Реслера, кога одраније познаје. Иначе, Стојковић се највише показивао на пештанској променади, вероватно зато да би свој орден Светог Владимира, који носи на грудима, показивао „Илирима и Грцима”, који цене све што је руско и тим их врбовао за Русију. У друштву, за столом, он емпфатично говори о благодости и великодушности руске владе према Србима у Русији, о томе да руски цар дели ордене – златне крстове и даје ренту уз њих док аустријски даје само позлаћене и то уз плаћање таксе за њих. Дана 25. септембра Стојковић („овај опасни човек” – *dieses gefährliche Mensch*) је преко Суботице и Новог Сада отпутовао у Руму у којој му живи мати са двојицом ујака. Тамо ће се задржати три недеље а онда ће поћи митрополиту у Карловце, с којим ће, како се хвали, говорити „о неким важним стварима”, па ће се вратити у Пешту и користити будимско купатило.

Несторовић Стојковића сматра за несумњивог руског агента врло опасних начела и мишљења, који су му познати и пре његовог одласка у Русију. Он верује да ће га већи део разумних „националиста” сматрати за авантуриста, што неће бити случај са обичним људима и поповима.

На крају, Несторовић се обавезао да ће повремено извештавати о Стојковићевом понашању, опхођењу и везама, а свог властитог поверљивог човека, кога има у Карловцима, упозориће да на све што је у вези са Стојковићем обрати будну пажњу.³⁵

Са Несторовићевим извештајем, преко грофа Хагера, упознат је надвојвода Јосиф, палатин Угарске, који је са своје стране од поджупана Сремске жупаније у Вуковару затражио да га и он обавештава о професору Стојковићу.³⁶

Годину дана касније, Несторовић се поново бавио потказивањем Атанасија Стојковића, и то поводом расписа који је 21. октобра 1811. гроф Хагер упутио својим агентима о боравку Стојковића у Руми, Земуну и Београду, његовом циљу о придобијању Срба за Русију, о постојању много русофила међу њима у Угарској и потреби посебне пажње над њима. Распис је упућен и Несторовићу с нагласком да се од њега очекује да и даље открива Стојковићеве „везе и канале”³⁷. На тај захтев Несторовић је одговорио 15. новембра 1811. уверавањем да је настојао да провери гласове да су неки Срби и Грци „из доњих крајева Угарске” послали депутирце у Петроград, и напоменуо да се том ствари *непрекидно* (*unablässig*) бавио у току 1810. и утврдио да је Стојковић разним махинацијама (*Kunstgrifen*) успео да повећа број присталица код „лаковерне [српске] нације” у Угар-

³⁵ А. Ивић, *Аривска грађа*, II, 15–17.

³⁶ *Истио*, 17.

³⁷ Сл. Гавриловић, *Грађа Бечких архива*, II (1811), Београд 1989, 368–369.

ској и Срему, али да и поред своје будности и других „добро мислећих Срба”, није могао да сазна ништа одређеније него да Стојковић обавља редовну преписку са неким својим поверљивим људима, који емпфатично приказују благонаклоност руског цара према Србима у Русији. Он је недавно писао да је цар чак и више благонаклон према Србима који сада одлазе у Русију него према онима који су раније долазили, о чему сведочи чињеница да је недавно неко прогласио за државне саветнике са годишњом платом од 4.000 рубаља. Њему, и поред свих напора, није успело да дође до Стојковићевих писама осим што је дознао за име трговца преко кога тече његова преписка. Укорено добро мишљење и нарочита приврженост Срба и Грка према Русији не јењавају пошто их подржавају угледни људи и монаштво. Одржавању и ширењу таквог расположења према Русији доприносе и епископи који су одани страном, руском двору и олакшавају исељавање у Русију и одржавају различите везе с њом. Лукава политика руског двора, да би могла да шири своју срамотну пропаганду међу овдашњим народом, на упадљив начин награђује српске и грчке исељенике и дарује их значајним земљишним поседима, а они, по наређењу својих „нових кнезова” користе све могуће прилике не само да за тај двор привуку своје рођаке и присталице у Аустрији него и да разним причама поколебају слабо образовани народ. Сплетке тог двора иду тако далеко да се он не устручава никаквих новчаних издатака да би појачао свој утицај па многим црквама православног обреда поклања богослужбене књиге, скупocene одежде, путире, златом и сребром опточена јеванђелија. Неки емигранти и истакнутији Срби у Русији добијају новац и наређења да посећују рођаке по Угарској и Срему да би доказивали великодушност својих нових господара, будили незадовољство сународника према аустријској власти и заводили их на исељавање, што им и успева код многих лаковерних Срба и Славонаца.

Те заблуде код народа, које шири лукава руска политика, могла би, према Несторовићевом мишљењу, да искорени само црквена јерархија ако би била надахнута правом љубављу према свом владару, па би се оне одстрањивале већ у свом зачетку, а и у даљем току, уз помоћ виших државних органа. Он је, са своје стране, свим расположивим средствима и путевима настојао да дозна о тајним намерама присталица Русије и да утиче на своје сународнике да се ослободе страног утицаја, у чему донекле и успева да и поред многих препрека и предрасуда убеђује људе да Русија ради на штету Аустрије и на покапању среће и благостања православног народа у њој. Он уверава народ да му срећа и грађанско благостање зависе само од верности и привржености свом владару, у којем смислу сведочи и владарева одлука о уређењу народних школа и образовног система, које му леже на срцу, а које он настоји да спроведе у дело, у чему и успева, што потврђује велики одзив ради стварања школског фонда, мада су неки епископи и многи свештеници против тога и криво тумаче његове намере. Стога предлаже да се митрополиту и епископима нареди да од свештени-

ка затраже да верницима у црквама објасне „превишње” цареве намере да се преко школских фондова помогне остваривање сврсисходног образовања младежи, као и да се покаже да је владар далеко од сваке помисли да Србе, Грке и Влахе, пошто су друге вере, запоставља у погледу државних служби, будући да су за њега меродавни само способности и моралност поданика, супротно злонамерним тумачењима руских емисара који настоје да православне народе држе у заблуди о политици државе према њима³⁸.

Само три дана касније, 18. новембра, Несторовић се грофу Хагеру хвалио да је открио трагове који од Срба у Угарској и Срему, Славонији и Банату воде ка Русији, према Атанасију Стојковићу у Харкову и Атанасију Ивановићу (Бали) у Петрограду.

Српско-руске везе иду преко Димитрија Гаделе, трговца и мењача новца у Бродију. Емисари из Угарске писма доносе до њега, а он их шаље у Русију. Преко њега могу се открити ко су људи који врше ту преписку и ко су присталице Русије. У то су умешани и неки пољски Јевреји који кријумчаре „опасне” књиге а из Русије преносе писане вести и писма. Све те људе могуће би било похватати кад буду долазили у Беч под изговором да желе да посете тамошње сајмове. Од личности које су познате као пријатељи и присталице Ат. Стојковића и стоје с њим у преписци, треба имати у виду карловачког митрополита, епископе у Новом Саду, Пакрацу и Вршцу, архимандрите (Прокопија) Болића, (Павла) Хацића и (Павла) Кенгелца, затим пештанског трговца Игњата Станковића, новосадског књижара (Дамјана) Каулиција, редактора Будимских новина (*Ofner Zeitung-a*) Леслера, бившег школског директора Аврама Мразовића, као и више појединаца, међу којима свештеника и студената, који гаје наду да ће, попут исељеника у Русију, доћи до угледних положаја у њој.

Да би се „храбра” српска и грчка нација, одвратиле од Русије и прекинуле своје везе са Стојковићем и другим емигрантима у њој, односно да би се сузбили добро мишљење и љубав према руском двору, потребно је, према Несторовићу, у интересу добра и сигурности државе удвостручити сваки облик будности и предузети мере да се многобројно становништво на крајњим границама Монархије придобије указивањем на предности и милост „премилостивог монарха” Аустрије. „О, како бих ја био срећан и ценио себе, кад бих могао да видим у потпуном стању да могу то поверење и умирење добити од свог владара, да су Срби сасвим осигурани од страног утицаја”

Несторовић је грофа Хагера саветовао да се цар народу обрати својим рескриптом преко епископа и свештенства не само ради прикупљања новца за школски фонд него и да га увери у своје превисше намере, очинску благонаклоност и милост, у значај школства и васпитања и користи које они доносе. То би народ пробудило из дугог и тешког дремежа, приближило га владару, променило његово мишљење и одагнало предрасуде о његовим намерама³⁹.

³⁸ Исто, 388–391.

Гроф Хагер је 24. новембра 1811. цару проследио Несторовићев извештај, а увек неповерљиви Франц I је 4. децембра оценио, иако нема поузданих доказа о везама овдашњих „Илира” са страним силама, да не сматра за некорисно откривање кореспонденције с њима и надзор над њиховим махинацијама. Одбио је Несторовићев предлог о рескрипту православнима, али га је подржао у настојању да открива везе „Илира” са Русима и њихово емигрирање у Русију, као и супротстављање православног свештенства српско-влашком школству и образовним установама. Уколико, пак, Несторовић због рада на националном школству за дуже време буде спречен да се бави другим пословима, нека нађе неко способно лице које ће сачинити спис за народ, који ће он одобрити.

Царево решење је већ сутрадан, 5. децембра у целини саопштено Несторовићу⁴⁰, али се он Хагеру није огласио све до средине априла 1812. У једном моменту појавила се чак и сумња у његово политичко опредељење пошто је, наводно, почело да бива русофилско! На то је упућивао извештај пештанског полицијског агента Франца Штајнбаха који је 4. априла 1812. обавестио грофа Хагера да Несторовић, наводно, говори да се још не познаје изванредна снага Русије и да ће Наполеонова срећа оманути пред несавладивом храброшћу Руса и њиховим великим ратним припремама. Штајнбах је, истина, признао да није имао прилике за ближе познанство са Несторовићем, али је обећао да ће га добро држати пред очима⁴¹. То обавештење Хагер је пренео цару, додавши да Штајнбах *јоново* у сумњу доводи Несторовићево држање као аустријског конфидента⁴². Неко време и сам Хагер као да је био збуњен због тога, што га је навело на то да 8. априла Несторовићу упути допис и да га подсети на своје писмо од 16. марта ради његових запажања поводом руских махинација у Угарској, Ердељу и, нарочито, у Србији, које свакако нису могле промаћи његовом доказаном оштроумљу. Чудило га је што он ћути, иако се шире изјаве и жеље међу „Илирима” у Будиму и Пешти, које су неспојиве са њиховом поданичком верношћу. Стога је од њега затражио да му првом поштом одговори да ли је примио поменути допис како би отклонио његове недоумице.⁴³

Несторовић је сада морао да одговори, и он је то учинио 16. априла 1812, указујући на то да је у току више година пружао доказе о својим добрим настројењима, искреној привржености и неуморности у „превишњој” служби да се у то, и да се хоће, не може сумњати. Њему је, колико је то у Пешти могуће, познато о догађајима и зна да је сада више него икада раније потребно да се пажња обрати на земље у којима живе „Илири”, Власи и Грци међу којима постоје дугогодишње предрасуде и страни утицаји, што не сме промаћи највећој будности. Он је свестан важности вре-

³⁹ *Истѿо*, 293–296.

⁴⁰ *Истѿо*, 402–403.

⁴¹ *Истѿо*, III (1812), Београд 1992, 133.

⁴² *Истѿо*, 142.

⁴³ *Истѿо*, 136.

мена и потребне пажње према страним махинацијама и жали што је на кратко време дошао у неку врсту болесне неактивности, па га моли, као свог високог заштитника и добротинитеља, односно као свог претпостављеног шефа у погледу од владара повереног му задатка, да му дозволи да изнесе узроке којима ће оправдати своје дотадашње ћутање.

Каже да је жудно желео да грофу Хагеру одговори на писмо од 18. марта али је био у физичкој немогућности да испуни ту патриотску дужност. Није желео да преко других људи преноси важне вести, а сам није био у стању да му лично пише. Није пропустио да испитује расположење, политичко догађање и изјаве православних и да се распитује код страних трговаца који долазе из Србије, Молдавије и Пољске и да их држи на оку, као и да мотри на држање свештенства и општинских првака и свега што се догађа у „доњим крајевима”, а од значаја је за време у коме се живи.

Што се тиче његових садашњих запажања, као и оних која је добио од појединих приватних лица, мора, као частан човек, поново да га уверава да је више него икад раније потребна будност највиших власти и предузимање свих могућих мера опреза да се православни народи у Монархији очувају од страног завођења, као и да се спрече везе домаћих поданика и страних трговаца или да бар буду отежане у постојећим околностима. Он је стално указивао на општу склоност православних поданика према руском владару, засновану на верској предрасуди, као и на томе што руски двор није никад престајао да разним обећањима заводи своје овдашње истовернике и да такве обмане преко својих емисара шири међу лаковерним народима. На своје велико огорчење и бол, он мора да констатује да постоји посебна љубав и наклоност тих народа према том двору и да такво осећање влада скоро потпуно и код његових образованијих слојева. О томе сведоче вести које се усмено преносе у народу да ће правоверни Руси победити Французе и да ће се њихова моћ увећавати, што је имао прилику да и лично чује. „Националисти” су увек обавештенији од званичних новина о свим догађајима у Русији, што упућује на закључак или да они имају разгранату преписку са Русима и друге везе или да Руси имају многе тајне емисаре у Монархији, који одржавају такво расположење према Русији и шире вести о њој. Он би желео да приликом свог скорог доласка у Беч о томе разговара са Хагером и да поднесе предлоге којима би се заувек бесплодним учинила настојања руског двора и похватили они који припадају руској партији. На крају, извештавао је о потрази за неким списом који кружи Пештом и Будимом о томе, да су тих дана из Русије стигле вести да је Русија у Пољску упутила седам армијских корпуса – око 700.000 војника, а да се у Србији налази 30.000 Руса, за које Србијанци купују ракију у Аустрији, као и да из Букурешта стижу вести о скором миру између Русије и Турске.⁴⁴

Недуго после тог писма, Несторовић је отпутовао у Беч и посетио грофа Хагера да би га уверио у своју лојалност, као и да му је послао

⁴⁴ Исто, 146–148.

тражене извештаје, али је 16. маја од Хагера, на његову адресу у Бечу, стигло „приватно писмо” у коме је шеф полиције и даље тврдио да већ месецима није примио никакве његове дописе, иако много полаже на њихову вредност⁴⁵.

Да би развејао Хагерове сумње, Несторовић му је из стана у Бечу 30. маја 1812. упутио дотад најопширнији извештај о свом конфидентском раду, у којем има и понављања и општих места, али и прворазредних података о погледима Срба и других православних поданика у Монархији на сопствени положај и односе према Русији.

У том извештају Несторовић је пошао од свог последњег боравка у Будиму у коме је сву пажњу усмерио на тадашње расположење „Илира”, Грка и Влаха у односу на руско–француски сукоб и њихове жеље за добар исход у корист једне или друге стране, као и на степен наклоности према Русима, с обзиром на верско сродство, на деловање руских емисара у Монархији, у што не треба сумњати, у којој мери они лажним гласинама заводе лаковерне народе и могу да их наведу на неки облик отпора.

Сазнања о свему томе потичу из његовог сопственог искуства или на основу података од његових поверљивих људи.

О верности и привржености ова три истоветна народа може се судити на основу њихове оданости владару преко њихових изјава, тачности извршавања „превишњих” наредба, спремности на жртвовање у њиховом остваривању и деловању на општем добру. Најновији подаци који се односе на „Илире” (Србе) показују да су они пре свих без отпора примили патент о девалвацији из 1811, да дају добровољне прилоге и поред разних препрека које чини православна јерархија и суделују у остварењу школског фонда. У прошлим годинама, они, а делимично и Власи, одазивали су се давању регрута, уредно су плаћали порезе и без противљења обављали поданичке обавезе и исказивали верност и приврженост према владару. Карактерна црта „Илира”, осим њихове религије, јесте урођена верност и приврженост према владару и за њих нема већег блага од тога, о чему сведочи њихова историја, па њима није прескупа ни једна жртва, не рачунајући ни крв ни живот за пресветли царски дом. Стога врховна државна власт може бити сасвим сигурна у свим могућим случајевима у лојално држање тог многољудног народа.

Ипак, у постојећим политичким приликама, највећу пажњу заслужује наклоност тих народа према руском двору, као и то да многи „националисти” томе не само робују него се труде да то по државу штетно расположење и надаље одрже. Та приврженост „Илира” према Русима заснива се на истоветности религије, и језика, а руски двор је подражава на упадљив начин преко давања предности тој нацији у његовој служби. Владавине жељна и незаситна „грчка” јерархија, већ од раније, како јој се смањивао углед и утицај у народу, стално се обраћала за помоћ руском двору. Цари-

⁴⁵ Исто, 216.

ца Јелисавета у циљу ширења свог утицаја и придобијања „Илира” поклањала је њиховим црквама у Угарској, Срему и Славонији књиге, одежде, јеванђеља, крстове и друге богослужбене предмете и драгоцености, а православни епископи су многе младиће слали у Кијев и Москву на теолошке студије; њих је руски двор узимао у заштиту, подржавао их, тражио од њих да прихватају његова начела и враћао их у Монархију да би међу својим земљацима стварали и ширили пожељну приврженост према руском царству. Калуђери, пак, који су сирови и незналице, постали су апостоли који подстичу у народу укорењено расположење према руском двору, а митрополит и епископи, који знају за такву приврженост народа Русији, понашају се равнодушно, пошто су јој и сами потајно одани, и пошто верују да би помоћу Руса могли да истребе „поунијаћене Грке” (Graecos Catholicos).

Из свега реченог произилази да код „Илира”, Сремаца и Славонаца постоји приврженост према руском двору не само код сировог народа него и код оних који су дотад утицали на тај народ и преко својих заблуда и предрасуда довели га до понора и оставили га у незнању, што посебно важи за црквену јерархију која чини сметње стварању школског фонда и давању прилога за њега, што, уколико не буде спречено са највишег места, може сасвим онемогућити његова (Несторовићева) настојања на образовању и просвећивању трију православних народа у Монархији. О величини оданости и привржености „Илира” према руском двору он се лично уверио кад је из јужних крајева дошао у Будим и од својих сународника слушао жеље да Бог благослови оружје „правоверног цара”, а што је већ могао да чује и у „доњим крајевима” како од епископа тако и од калуђера и фанатичних сирових свештеника.

Што се тиче „влашке нације”, она, иако врло многобројна, није одана Русији као „илирска”, али у карактеру те нације јесте да се она прикључује оној страни која јој обећа више предности и погодности. Лењост, лакомот, преступничко делање повезано с разбојништвом, основне су црте њеног националног карактера, крајње запуштеног и у највећој сировости и незнању тог народа. Према том и таквом народу потребна је крајња будност пошто може бити лако заведен са стране, ако му се учини да то може донети тренутну корист па се може лако корумпирати и завести.

Несторовић је сматрао да посебну пажњу треба обраћати на Грке у Монархији због тога што су народ који се бави искључиво трговином и што због трговачких интереса лако мења државу и може постати оружје у рукама страних сила. Грци у Турској заузимају важна места у њеној спољној политици; они су носиоци пословних трансакција, агенти, конзули, представници на страним дворovima. У руској служби има их око 7.000, које руска политика шаље по Европи ради ширења њене пропаганде; то су људи из области литературе, војног staleжа, уметности и заната, који су завели многе људе на важним положајима. Ако се народи више културе и образовања могу завести преко таквих подстрекача да напусте сопствену

државу и потчине се другом владару, утолико је лакше необразованог „Илира” и подивљалог Влаха подстаћи на одрицање од свог владара и одвести га у неку крајност. Русија се у иностранству служи првенствено Грцима, нарочито међу Словенима исте вероисповести да повећа број својих присталица или да их за себе задржи. С обзиром на то што Грци као трговци имају могућност да играју улогу у друштву и да мењају места боравка, руски двор их себи привлачи више него било који други сталез, што је у постојећим приликама у „доњим крајевима” Монархије крајње опасно пошто се они у њих слободно усељавају ради трговачких послова и могу бити употребљени као оруђе лукаве руске политике, о чему је он писао у извештају од новембра 1811. године.

Несторовић, даље, каже да се довољно уверио да Русија у Угарској, Банату, Срему и Славонији има своје емисаре, или, уколико их нема у довољном броју, да се служи аустријским поданицима, с којима тајним путевима одржава везе и води преписку, о чему сведочи њихова добра обавештеност о збивањима у Русији, о којима имају сазнања пре Државне канцеларије у Бечу. О том сведочи и то што је недавно од многих трговаца из „доњих крајева”, као и од појединих грађана Будима и Пеште обавештен о великом унапређивању у руској војсци и именима великог броја генерала и виших официра као да с њима стоје у личном познанству. Он је изразио жељу да сазна за изворе тих вести па је добио уверавање да се такве и сличне ствари могу чути у Пешти у кафани „Код златне круне”, где се окупљају „Илири”, Грци и Власи, који тргују скоро искључиво турском робом, а тамо се у великом броју могу наћи и турски, молдавски, пољски и руски поданици. У последње време у ту кафану долазе и Мађари из разних сталеза и, што је најупадљивије, они настоје да се опходе са Грцима и Власима, које су донедавно само презирали. Људи из Молдавије, Влашке, Пољске и Русије бораве овде неко време и одлазе или у Беч или у Северну Угарску или, пак, у Темишвар, Нови Сад и Осек.

Из реченог неоспорно произилази да су „Илири”, Грци и Власи одани руском двору делом из наведених узрока делом због православне црквене јерархије и да ће у томе, по државу штетном стању, остати све док не буду редовно образовани, одгојени и ослобођени свих предрасуда. Пошто је у интересу државе да народи на границама Монархије не стекну рђав утисак о њој и њеном владару, потребно је да се поново на мање упадљив начин предузму мере којима ће се одстранити неугодне појаве настале стицајем околности и интрига. Он стога предлаже мере које ће бити прихватљиве за обичне људе, одане и верне владару, али који добро не познају туђе намере па или због похлепе или због рођака у Русији или због верског фанатизма и сличних узрока прилазе руској страни, заводе друге, добромислеће поданике. Такве људе биће лакше пратити пошто се сами откривају својим делањем док ће засад непознати бити откривени путем строге будности.

Ради свега тога Несторовић предлаже:

1. Да се од митрополита и епископа президијалним путем (*Via Praesidialia*) затражи да они са свештенством утичу на народ да у потпуности испуњава своје поданичке обавезе, као што су чинили њихови претходници;

2. Да сваки епископ, заједно са митрополитом, јамчи за сваког свештеника;

3. Да сваки од прота, који имају велики углед у народу, с времена на време обилази свој протопопијат и вернике путем предика подстиче на дужну верност и приврженост владару и да скреће пажњу на њихово расположење и настројење а да им локалне световне власти у ту сврху два пута годишње осигуравају бесплатан подвоз, а они ће, као углавном имућни људи, бити у стању да обаве те задатке, што он лично, пошто већину добро познаје, може да гарантује;

4. Да се по манастирима, првенствено у Срему, не дозвољава боравак странаца;

5. Да се ниједном калуђеру не дозволи да лута по земљи и људе доводи у заблуде;

6. Да се војним и цивилним властима нареди да будно мотре на митрополита и епископе у односу на странца који их посећују, као и да се посебно пази на Грке који преко Бродија долазе из Молдавије и Русије.

Са своје стране, Несторовић је свим директорима и про-инспекторима православних школа упутио писане налоге, да под заклетвом на верност и ћутање, будно прате расположење, изјаве и мишљење поданика и посебну пажњу да обрате на калуђере, свештенике и појединце, нарочито странце који се крећу по земљи, па да одмах пођу у обилазак школа да би што лакше извршавали дато им наређење.

Гроф Хагер је Несторовићев извештај 3. јуна 1812. доставио цару, који је 28. јуна констатовао: Треба се мање бавити питањем исхода француско-руског рата и причама о томе, а тежиште треба ставити на настојања да се народ одвуче од владе и изазове његово незадовољство и на све оно што иде на рушење мира у држави, а на процену стања прилазити без предрасуда и острашћености и у његовом приказивању држати се чисте истине без и најмањег претеривања и не губити се „in konjunkturen“⁴⁶.

Царево решење гроф Хагер је 31. јула 1812. саопштио Несторовићу, с тим да конкретним чињеницама покрепи своје извештаје о надзору над руским присталицама и емисарима, на што је уследио нови његов извештај који, опет, није био задовољавајући, јер је садржавао само понављање познатих тврдњи о привржености православних поданика према Русији, о држању вишег клера и његовог супротстављања мерама у школству и образовању. Према Хагеровом мишљењу, Несторовић, и поред тога што је неке просвећеније протојереје, школске директоре и про-инспекторе обаве-

⁴⁶ Исто, 248–255; Исти, *Урош Несторовић 1812. године о православнима у Хабсбуршкој монархији и њиховом држању према Русији*, Зборник МС за историју, св. 40, Нови Сад 1989, 107–114.

зао на обраћање пажње на завођење православних поданика на оданост према Русији, још увек није навео никаква специфична дата о томе него је понављао да постоји преписка неких појединаца са Русима, о чему је он већ раније обавестио цара Франца. Стога је Несторовићу скренуо пажњу да од њега убудуће очекује извештаје у којима ће, како је обећавао, бити изнете употребљиве чињенице и изнети подаци о личностима подложним његовим истраживањима⁴⁷.

Није нам познато да ли је, и како је, Несторовић одговорио и испунио дато обећање, пошто све до почетка новембра 1813. немамо његових извештаја, што не значи да их није ни било у фонду Врховног полицијског звања пре пожара у Општем државном архиву у Бечу. На то упућује и Несторовићев извештај Хагеру од 5. новембра те године, који је врло оштећен, а из кога се може утврдити само толико да је у њему било речи о Србима, аустријским поданицима, који су се, као пратиоци руског пуковника Теодора Недобе, бившег руског политичког представника у Србији, као пребези после пораза српских устаника, нашли у Новом Саду, њих 35 на броју, о којима је од својих ондашњих обавештајаца затражио потребне податке⁴⁸. У оштећеном Хагеровом извештају цару од 11. новембра поменуто је Несторовићево обавештење о томе да се Карађорђе, наводно, упутио у ратни стан руског цара, као и да се с њим налази више аустријских поданика који су у време Устанка емигрирали у Србију⁴⁹. Радило се, заправо о Несторовићевом извештају да је, „према веродостојним вестима”, Карађорђе ускоро требало да стигне у Пешту и одседне у кући генерала Чеконића, одакле би преко Беча продужио у ратни стан цара Александра I. Циљ његовог путовања био би, наводно, ограничен на разговор о његовом и његових многих присталица ступању у руску службу. У Карађорђевој пратњи (опет, наводно!) налазили су се махом бивши аустријски поданици, међу којима и његов тајни секретар Стеван Живковић, који је већ три недеље боравио у Бечу и са тамошњим руским посланством преговарао о судбини избеглица из Србије, које желе да се одселе у Русију. Не-

⁴⁷ Сл. Гавриловић, *Грађа Бечких архива*, III, 296.

⁴⁸ *Истио*, IV, Београд 1994, 192. – Засад знамо за неколицину Несторовићевих обавештајаца. Из Панчева то је био учитељ Павле Јосифовић који га је 10. фебруара 1811. известио о доласку руске војске у Србију, а марта т.г. о прекиду промета између Аустрије и Србије (АСАНУК, Фонд школске депутације у Пешти, свеж. 5, бр. 11, 23 и 1811); из Велике Кикинде школски директор Лука Кенгелац, који га је 2. децембра 1812. обавестио о тешким приликама у којима су се нашле србијанске избеглице у Банату (*Истио*, свеж 13, бр. 51 из 1813); из Карловаца школски директор Григорије Гершић, који је 13. децембра 1813. опширно одговорио на Несторовићев захтев од 9. новембра да га обавести о броју и смештају избеглица из Србије, о њиховом одазиву за Српски фрајкор и другим околностима у вези с њима (Одговор: 40.000 избегличких породица!) (*Грађа Бечких архива*, V, Београд 2003, 216–218), из Новог Сада школски директор Гаврило Бајчевић, који је 24. новембра 1813. и 7. јануара 1814. подробно описао стање избеглог народа и устаничких вођа, о предстојећој депортацији Карађорђа у Грац и о судбини робе коју су устаници запленили од неког каравана код Кладова (*Истио*, IV, 204–206, 219–220). О Несторовићевим обавештајцима из других места, немамо, засад, никаквих података.

⁴⁹ Сл. Гавриловић, *Грађа Бечких архива*, IV, 195.

сторовић је напоменуо да је број породица и богатијих појединаца, који су изузети од амнестије великог везира, велики, што може бити од великог интереса и важности и за Аустрију⁵⁰.

Недуго после тога, 3. јануара 1814. уследило је Несторовићево писмо грофу Хагеру, у којем је дато подробније објашњење како би требало приступити решавању питања избеглица из Србије. Несторовић је најпре истакао позитивну улогу Срба у Монархији, посебно у Војној граници, где су заштићени добрим аустријским законима, за разлику од оних у Угарској, у којој су били изложени притиску и били угрожени у својем националном бићу, а били су спашени само захваљујући заштити коју им је пружао владар, омогућивши им грађанско благостање и образовање коме ће допринети и боље уређење његових школских установа.

Катастрофа коју су доживели Србијанци изгледа да би могла отворити другу епоху ако Аустрија успе да придобије више хиљада избегличких породица: армија би добила много храбрих ратника, индустрија и трговина биле би унапређене прихватањем добро стојећих привредника, појачао би се политички корпус српског народа у Монархији и увећали изгледи државне управе у раду на општем добру. Но, чиновници на граници и жупаније не само што нису пружили подршку избеглицама и подстакли их на стално насељавање у Монархији, него су својим рђавим поступцима у збуњени народ унели страх и гнушање према њој, тако да су приморане да се враћају у своју ранију отаџбину. На то је уследила амнестија коју је објавио велики везир, па се већи део одлучио на повратак под Турке док преостали део имућнијих, затим војводе, виши чиновници и трговци носе се мишљу да се одселе у друге, стране државе.

Као човек познате привржености и непоколебиве верности према свом милостивом владару, Несторовић, желећи да се прикаже као користан, на прве вести о исељавању Србијанаца у Монархију, хвалио се сада Хагеру, од школских директора затражио да га обавештавају о свему с њима у вези, о њиховим вођама и намерама, па је и добио извештаје, које прилаже, о поступцима пограничног чиновништва, који су тако лоши да су многи од њих почели да се враћају у свој завичај или да се припремају за исељавање у друге земље, чиме руше углед Аустрије у очима народа који је у њој очекивао добар пријем, моћну заштиту и подршку. На тај начин држава губи неколико хиљада породица од којих би, уз мале издатке, имала велике користи, као што се десило насељавањем Срба у Великокичкиндски и Потиски диштрикт, што се и сада могло догодити пријемом младих вредних људи у Војну границу у којој би се, преко сродства, религије и језика успешно снашли. Он не тврди да је тиме нанет суштински губитак држави, али, као патриотски искрено надахнут човек, сматра да је тешко бити равнодушан према губитку толико хиљада избегличких породица, које су у интересу државе могле бити у њој прихваћене.

⁵⁰ *Истио*, V (1814), Београд 2003, 11.

У погледу оних избеглица, које се задржавају у Срему, а међу којима има и оних окићених руским ордењем, шириће се заблуде у односу на Аустрију, што може бити од штете за државу у случају промене политичких прилика. Цела „легија” избеглих калуђера и необразованих попова настојаће лажним тврдњама да утиче на лаковерни народ и преко верског фанатизма и постојећих заблуда како би на другој страни тражио излаз и одбацио добро мишљење о аустријској држави, које је у међувремену мучно стицано. Он, са своје стране, сматра да би требало сузбити штетне утицаје на још преостале избеглице и из њихове масе издвојити имућније ради насељавања у аустријске наследне земље, па стога предлаже:

1. Да за дворског избегличког комесара буде именован човек њихове вере, Србин од угледа, који би био упућен у Осек ради тачног пописивања избеглица и упознавања са околностима у којима се оне налазе, као и да преговара са њиховим старешинама, односно са земаљским властима које би их примале и онима на чијем се територију сада налазе;

2. Комесар би требало да ступи у везу са свим категоријама („сталежима”) избеглица, да саслуша њихове жеље, да их позове на насељавање у Наследне земље, да се с њима договори о пределима у којима би се населиле и под којим условима би се то остварило;

3. Комесарева дужност била би да избеглице наговори да им будући завичај буде у Горњој Угарској, далеко од старе отаџбине, али само тамо где се налазе њихови верски и национални сродници. Пошто би то утицало на многе породице да остану у Монархији, будући да нису обухваћене амнестијом, већем делу војвођанских, чиновничких и богатијих породица, било би омогућено да се населе по градовима и већим трговиштима:

4. Већини калуђера који прихвате амнестију требало би дозволити повратак у Србију, а оне који би желели да остану у Монархији, требало би упутити у банатске и сремске манастире и држати их под строгим надзором. Ожењене свештенике, који не смеју да се врате у завичај, требало би, као помоћне пароха-капелане, распоредити у Срему, Славонији, Угарској и Банату;

5. Од оних, пак, Србијанаца који би желели да остану у Војној граници, очеве би требало населити у пограничне градове, а њихове синове, уколико су погодни за граничарске кућне задруге и обраду земљишних поседа, требало би укључити у граничарске регименте.

На крају, Несторовић каже да је уверен, ако његови предлози буду прихваћени, да би се још увек у Монархији могло задржати неколико хиљада избегличких породица, које би у будућности биле од велике користи, што би се могло постићи само преко једног „националисте” њихове вероисповести, кога би, истина, у недостатку такве личности, било врло тешко пронаћи⁵¹.

Непознато нам је на какав је пријем код Хагера и цара наишао тај Несторовићев извештај, али знамо за Несторовићев одговор на Хагеров

⁵¹ Исто, V, 14–18.

захтев од 2. децембра 1813. да му поднесе поверљиве податке о држању војводе Карађорђа кад су се Турци приближавали Београду и кад је он „тврдоглаво” забранио да велика количина трговачких добара аустријских поданика буде пренесена у Земун, због чега су трговци претрпели знатну штету. Несторовић је 15. јануара 1814. одговорио да је одмах од школског директора Бачког округа, Гаврила Бајчевића затражио да га о том обавести, па је добио одговор да је српски војвода морао знати колику ће штету претрпети недужни власници те скупотрговачке робе. Одговор је допунио вешћу да се бивши тајни Карађорђево секретар налази у Бечу у улици Ландштрассе 260, а то је Стефан Василијевић Живковић који тамо намерава да објави неку своју књигу. Пошто је то човек дволичних начела, требало би га, по Несторовићевом савету, држати под присмотром⁵².

Последњи, засад, пронађени акт о преписци Уроша Несторовића са грофом Хагером датиран је 16. јула 1814, а односи се на русофилско расположење сентандрејског винарског трговца Јована Белановића. Несторовић се позвао на Хагеров захтев од 18. јула те године да му пошаље податке о Белановићу као носиоцу грађанске медаље аустријске владе за заслуге, али и као о човеку који има разгранате везе не само у Русији него и у Турској, а према Русији показује посебну наклоност. Несторовић је врло брзо известио да је Белановић рођен у Војној граници, да је пре 38 година ступио у трговину платном и као трговачки помоћник стекао у Немачкој врло добро васпитање па је од стране свог тадашњег господара и неких угледнијих Сентандрејаца запажен, дошао до благостања и до сенаторског звања у њиховом граду. Он га је упознао пре 26 година у Бечу као врло поштеног човека који се залагао за свој град и посебно за школство у њему, због чега је 1813. био одликован грађанском медаљом. О неким његовим везама у Русији и Турској не може ништа да каже, пошто у том погледу није дотад било никаквих сумњи, иако би му се пре на терет могла ставити приврженост према Русији, о којој, као и друге истакнутије личности „илирске нације”, говори са одушевљењем и увек показује наклоност према њој. Последња ратна збивања још више су увећала такво расположење „националиста” који славе јуначка дела и великодушност Руса, што се слуша са највећом радозналешћу и посвуда шири, пошто клица те дугогодишње наклоности према Русији још није искорењена, иако је манифестовање на тако упадљив начин сумњиво, мада не и тако опасно, пошто та предрасуда потиче из стања запуштености овог народа. Томе, за државу штетном злу, може се одговорити само сталном пажњом и надгледањем таквих изопачених људи који су кривим схватањима заведени или због посебних интереса наведени да залуђују лаковерне људе, односно да шире нерасположење у народу.

Било би пожељно, сматра Несторовић, ако би и карловачки митрополит већу пажњу обратио на положај државе и својим ауторитетом и преко

⁵² Исто, V, 33.

свештенства утицао на стварање бољег расположења у народу него што тако дуго борави у Бечу у друштву крајње опасног архимандрита (Спиридона) Филиповића и сумњивог бившег секретара (Саве) Текелије, с којима испреда ниске интриге, уместо да се заложу за истините отечествене циљеве у погледу образовања народа, којима се тежи благостању и безбедности у држави, а не да се заноси планом за осујећење текућег побољшања школства⁵³.

Поводом тог Несторовићевог извештаја, гроф Хагер је 1. августа 1814. од Полицијске обердирекције у Бечу затражио да тачно провери са којом намером се одржавају састанци митрополита Стратимировића, Саве Текелије и архимандрита Филиповића⁵⁴. Одговор на то био је извештај који је полицијски инспектор Сибер 16. августа 1814. послао грофу Хагеру, у коме су саопштени подаци о боравку и међусобним састанцима у Бечу између руског пуковника Стефана Живковића, митрополита Ст. Стратимировића, архимандрита Филиповића и руског пуковника Теодора Недобе, као и о њиховом додиру с руским званичницима у Бечу⁵⁵.

*

Изгледа да је тако окончана преписка између Уроша Несторовића и грофа Хагера из времена Првог српског устанка. Даљи ток њихове преписке, ако је било, а вероватно да јесте, излази изван оквира ове наше студије.

У закључку морамо да нагласимо да др Никола Гавриловић, као биограф Уроша Несторовића, није показао потребну научну објективност кад је, у оквиру доброг приказа његове школско-педагошке делатности, свесно заобишао његову нимало патриотску, конфидентску работу у односу на сопствени народ, његове прваке и његовог тадашњег јединог спољног пријатеља – Русију.

UROŠ NESTORVIĆ ALS KONFIDENT DER WIENER POLIZEI IN DER ZEIT DES ERSTEN SERBISCHEN AUFSTANDES

Slavko Gavrilović

Zusammenfassung

In dem ersten kürzeren Teil des Artikels drückt der Autor positive Beurteilung über die Monographie „Uroš Nestorović, Leben und Werk“ von Nikola Gavrilović aus. In dem zweiten ausführlicheren Teil spricht er dagegen seine kritische Meinung aus, denn Gavrilović versäumte über Nestorović in der Rolle des Konfidenten der

⁵³ *Истио*, V, 246–247.

⁵⁴ *Истио*, V, 248.

⁵⁵ *Истио*, V, 253–254.

Wiener Polizei in der Zeit des Ersten serbischen Aufstandes zu schreiben. Auf Grund der ergiebigen Materialien über den Aufstand und Nestorović, die Dimitrije Ruvarac, Aleksa Ivić und Slavko Gavrilović schon veröffentlicht haben, beleuchtet der Autor derartig nicht nur die kontroverse Persönlichkeit von Uroš Nestorović, sondern auch die Politik der Habsburger Monarchie gegenüber die Serben und die anderen orthodoxen Völker, das aufständische Serbien und das Russische Reich.

Милорад П. Радусиновић

БЛАНКИЈЕВО ПРЕДАВАЊЕ О СРБИЈИ
ПУБЛИКОВАНО У „МОСКВИТЈАНИНУ” 1842. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Познати француски економист Адолф Жером Бланки (1798–1854) оставио је драгоцјено свједочанство о Србији коју је посетио непосредно после окончања прве владе кнеза Милоша Обреновића 1839. године. У своје живописно казивање унисио је и оцјену општих прилика у Турској.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Бланки, Србија, кнез Милош, Турска, кнегиња Љубица, Београд, Видин, Ниш.

Академик Адолф Жером Бланки, чија су дјела доживјела више издања, а преводили су их на енглески, њемачки и руски језик, прославио се и анализом турског феудалног друштва. Руски часопис *Москвитјанин* је посветио Бланкијевом предавању 14 страница. Издавач му је био М. П. Погодин и у току свог излагања (1841–1856) испољавао је све наглашеније словенофилске тенденције, а то се може уочити и у коментарима редакције који су пропратили ово предавање. Поред књижевних прилога, обимног и богатог садржаја, мјесто су нашли и бројни историјски прилози и прилози из друштвених наука међу које спада и ово предавање.

Бланкијево предавање преносимо онако како га је објавио руски часопис *Москвитјанин* у броју 2 1842. године:¹

СЛОВЕНСКЕ ВИЈЕСТИ

О друштвеном положају становништва европске Турске
(из новог предавања које је одржао познати путешественик Бланки
у Париској академији наука)

СРБИЈА

У наше вријеме ни једна земља не представља толико занимљив предмет за размишљање као европска Турска. Државни функционери, филосо-

¹ Москвитјанин, № 2, 1842.

фи, економисти овдје могу наћи много важнијег за проучавање него пјесници који су, поред осталог, од давних времена навикли да се ту опробају, да се обогате сјећањима и црпе надахнуће. Да, та прекрасна и истовремено тужна земља сад готово одлучно једина скреће пажњу узвишених умова на себе. Свако зна да се у унутрашњости скрива зачетак тајанствене и резултатима богате будућности, важне не само за њу. У очима политике она има веома важну могућност, па треба само да се баци на вагу како би се нарушила општа равнотежа; у очима религије ова земља се чини још важнијом због тога што и њена пријестоница већ само својим именом довољно подсећа на свакојаке заслуге које је пружала и још може да пружи хришћанству. Сви заинтересовани погледи су упућени к њој и не без тужног очекивања, кад се одједном и заувјек ријеше вишеструки задаци, због чега је предмет опште пажње, пошто јој варварство, раздирући је, представља увреду која се наноси просјећености. Ипак, не треба се чудити што је Турска, без обзира на живо присуство, остала до данас мало позната. Још недавно било је могуће само протрчати, кажем протрчати, јер је, заустављајући се било гдје, могло да изгледа сумњиво. У тој земљи ни сам султан није у стању да нареди, па су је и најсмјелији путници посјећивали само узгред. Најбоље карте које постоје – аустријске, руске и француске – пуне су невјероватних грешака и готово прије могу да доведу путника у заблуду него да му послуже, ријеке се јављају на мјесту градова, а градови на мјесту планина, на њима је означено на стотине села, за које на лицу мјеста нисмо ни чули, а хиљаде њих која стварно постоје ви бисте узалудно почели да тражите. У древној Мизији² и Тракији³ постоје долине које су далеко мање изучаване него многе америчке области западно од Алегена.⁴ У некима од долина неозначених на карти нашао сам остатке првобитног хришћанског становништва које се одликовало радом, простом једноставношћу и природношћу. Овдје лежи сахрањен свијет који треба открити или још боље то је стари свијет који ће некада опет да устане из гроба. Древно хришћанство се овдје појављује свуда, слично раскошним биљкама на нетакнутом тлу. Може да се помисли да су племена, која су га тако истински закопала, скривајући га током неколико вјекова од погледа нестручњака сад предвидјела да је дошао час да се захвалној Европи покаже ово величанствено благо. Оштра карактеристична црта савремене Турске састоји се баш у тој раскошној пуноћи живота хришћанског становништва, исказујући се у противрјечности с физичком и моралном исцрпљеношћу присталица исламизма.

Ако путник, узимајући у обзир ту противрјечност, буде обузет чуђењем, онда он у исто вријеме треба да буде задивљен раскошношћу турске

² Мезија (Мизија) се у старом вијеку простирала на тлу данашње Србије и сјеверне Бугарске, добила је име по Мезима. Освојили су је Римљани крајем I вијека п.н.е. и претворили у своју провинцију.

³ Тракија се простирала јужно од Мезије на тлу данашње Бугарске.

⁴ Алегени се протежу од Питсбурга на сјеверу у Пенсилванији до Атланте у Џорџији у САД.

земље и њене природе што превазилази све појмове. Тек што пређеш Саву, која дијели Земун од Београда, тј. Мађарску од Српских области, кад га изненади неочекивана промјена: сам океан не може да постави толико оштру границу између варварства и просвјешћености као ова ријека. На лијевој обали све је одушевљено, насељено, образовано, на десној – све пусто, нема ни трага образовању, прекрасне тврђаве принца Евгенија⁵ руше су у турским рукама; Београд о коме се старају Срби-хришћани, чини се, иде у сусрет свом препороду. Свуда, гдје блиста крст, изграђују се нове куће, свуда гдје свјетлуца на минаретима полумјесећ земља је покривена новим развалинама. Београд је, изгледа, предворје цијеле Турске. Може се помислити да је политика управо зато сјединила на једном мјесту хришћане и Турке да би се у величанственом свјетлу показала немогућност споразума тих двају народа или боље рећи неспорну побједу народа хришћанскога. У Србији послје толиких угњетавања с једне и толиких страдања с друге стране – једино се може надати уједињењу. Ту оба становништва, више супротстављена него уједињена, дјелимично под хришћанском а дјелимично под турском управом, покушавају да успоставе нови друштвени поредак који ће временом да послужи као образац за друге дијелове државе или у крајњој мјери као прелазни период ка бољој управи.

И тако је Србија, на почетку мог путовања, природно представљала предмет мојих проучавања. Ова провинција по Букурешком миру (16. маја 1812. г.) и Једренском миру (25. септембра 1826. г.)⁶, на половину отргнута од (турске – прим. М.П.Р.) државе, представља право њено утврђење и служи јој као заштита; па ипак је она далеко више склона да изврши напад на земљу са којом је сад спојена танким везама вазалних односа.⁷ Знаменити Црни Ђорђе је почетком овог вијека поставио темеље њене независности, коју је послје његове смрти учврстио кнез Милош и који је, без обзира на све заслуге за отаџбину, ипак подвргнут прогонству.⁸ Имао сам прилику да се у Бечу упознам са овим изузетним човјekom. Он нема научног образовања, али посједује велику памет и необично чврст карактер. Сјајно је да је он, пошто је био више од вазала, недавно добио у Цариграду титулу наследног кнеза за своју династију уз предности које могу да користе само крунисане главе. Био је хришћанин и владао је хришћанима – а то је први примјер који сусрећемо у Турској, гдје муслиман до данашњег дана није престајао да се користи правом побједника над свим слојевима раје. Касније су Турци увидјели да се Грчка одвојила од

⁵ Евгеније Савојски (1663–1736), прослављени аустријски војсковођа побиједио Турке код Сенте (1697), а онда и код Петроварадина (в. М. П. Радусиновић, *Двије вијести у руској шптамји о бици код Петроварадина 1716. године*, ЗМСИ, бр. 30, Нови Сад 1984, с. 99–101, затим је ускоро заузео Београд (в. М. П. Радусиновић, *Руска вијест о паду Београда 1717. године*, ЗМСИ, бр. 42, Нови Сад 1990, с. 129–131).

⁶ Нетачно. Једренски мир је био потписан 2/14. септембра 1829. год.

⁷ Михаило Гавриловић, Милан Обреновић, III, Београд 1912, с. 285.

⁸ Ово говори да је Бланки посјетио Србију у времену кад је кнез Милан абдицирао и напустио Србију у јуну 1839. године, а кнез Михаило још није ступио на његово мјесто.

њихове власти, као и Молдавија и Влашка од власти њихових очева, и сад какву пажњу заслужује почетак новог периода који се у овом тренутку појављује у друштвеном положају Турске.

За мање од педесет година десио се такав корјенит преображај у друштвеним приликама турске државе. Кажем, корјенит преображај због тога што је он послужио као извор и вјесник свих реформи које су провођене са мањим или већим успјехом у посљедње вријеме. Желим само на трен да обратим пажњу читаоцу на најважније догађаје који се показују као посљедица ових реформи и који, по мом мишљењу, због тога требају да одлучујуће дјелују на развој цивилизације у европској Турској. Прави узрок неспоразума оба народа је био у вјерској нетрпељивости Турака, која им није допуштала да закључе савез с хришћанима, ни да пруже могућности да се користе једним те истим законима, а посљедица тога је била пристрасност турског суда, права и повластица које су омогућене једном слоју и грубо безакоње које се проводи према другом слоју. И тако је један договор био довољан да се свргну остаци турске владавине и сад се Срби користе истим таквим правима као држављани Аустрије и Русије, код њих постоји потпуна слобода вјероисповијести, имају централну и локалну црквену управу, малу али добро уређену армију, многобројну милицију, процват школства и чак кривични суд са доста строгим и уједно човјекољубивим законима као и у осталој Европи. Поште, штампање књига, новина и часописа може бити да је уведено сувише брзо за људе који још не знају у потпуности да се користе одвећ страшним оруђем.* У исто вријеме кнез Милош који је постао прва жртва тих новина изградио је путеве кроз шуме, мостове преко ријека и успоставио саобраћај скелама, а на границама успоставио карантине, у градовима болнице и основао многе друге корисне установе.

Ништа није вриједно пажње као посматрање кретања ове мале државе, још донедавно притиснуте турским законима, кретање које се одиграло под утицајем слободе, која проистиче из сјећања о својој независности. Српски народ, иако није још зацијелио ране које му је нанијела турска владавина, већ је стекао на неки начин карактер самониклог народа и снагу самосталног живота, спремног не само да се одбрани него и да пређе у напад. Нигдје нисам срео живо осјећање припадности нацији, толико строгости у испуњењу закона које имају за циљ чување народног здравља и толико пажљивог опхођења према путницима.

Они намјерно привлаче к себи образоване људе, што би се рекло образовање, али у овим првим покушајима примјетно је толико добре воље, толико благородних планова и толико много стварних побољшања а да – иако је све то још у зачетку – Србију прије можемо сматрати хришћанском провинцијом него облашћу која припада Турској. Може се рећи да она врши над собом ове експерименте друштвеног усавршавања због

* Ко зна тамошње часописе они ће му се показати не као страшна оруђа већ као природни почетак друштвеног образовања.

тога да би била поучан примјер осталом становништву Истока. Ова земља, при свом прекрасном почетку или боље речено при овом светом стремљењу цијелог народа ка новом циљу, много је добила у богатству, тамо је далеко више живота него у пустим пољима Турске. Небројена стада бикова, оваца и посебно свиња шире међу становницима задовољство и благостање. Не може се наћи земља која би била толико богата даровима природе, тако пријатно разноврсна, у којој се смјењују шуме и поља, која зна бити добро обрађена, и тако изузетно повољна у сваком погледу. Као доказ за то поменућу овдје само долину Пека⁹ која је тако нетачно приказана на картама и која добро може да издржи упоређење са познатим француским долинама Лимана¹⁰ и Грезиводана.¹¹

Мој задатак се састоји у томе да прикажем друштвени положај тог важног дијела европске Турске и нека ми буде дозвољено да обратим пажњу на значајно учешће које су у овим активностима испољиле жене, а посебно кнегиња Љубица, супруга кнеза Милоша. Треба видјети изблиза с каквом се дрскошћу Турци, који се, међутим, односе с толико поштовања према женама своје вјере, опходе према хришћанкама да би разумјели непомирљиву мржњу српских жена према муслиманима које оне називају харемским тиранима. У току борбе за независност под вођством Црног Ђорђа и Милоша жене су се такође одликовале својом смјелошћу. Кнегиња Љубица узјахала би на бојног коња како би учествовала у биткама и више пута у тешкој ситуацији подстицала своје земљаке на нове подвиге. Представите себи жену од педесет година¹², ратничког изгледа, сиједи главе, разбарушене, расплетене косе, високог и веома набораног чела, у обичној одјећи, коју је сама направила, – тако је изгледала српска кнегиња у овом часу кад ме је удостојила да прими у свом дрвеном дворцу.¹³ Питања, упућена мени, прекидала је с високим степеном живописног казивања у којем се с посебном упадљивошћу уочавала брига о судбини хришћанских жена које су принуђене да живе под турском влашћу. Не могу рећи овдје све, али сам убијеђен да хришћанство мора бити веома моћно тамо гдје оно ствара и учвршћује јако карактере.

Предност новог облика управе показује се путнику још у свјетлости оног тренутка кад улази у Турску која непосредно зависи од султанове власти. Хоћете ли повјеровати да се на обали Тимока која се улива у Дунав прелаз преко ријеке обавља у једном чамцу који је направљен као чунућ код примитиваца од једног дрвета.¹⁴ Излазећи из овог чамца, газећи

⁹ Ово говори да је Бланки, по свој прилици, преко Пожареваца стигао у долину Пека на путу за Видин.

¹⁰ Лиман је равница у француском Централном масиву, дуга око 100 км, највећи град Клермон Феран.

¹¹ Грезиводан се протеже у долини ријеке Изер у дужини више од 60 км на простору између Гренобла и Греза.

¹² Радош Љушић, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац 1977, с. 180.

¹³ Мирољуб Манојловић, *Пожаревац од шурске касаве до српске вароши 1804–1858*, Пожаревац 2005, ст. 59.

¹⁴ Подсјећају на моноксиле који су користили стари Словени.

дубоко блато, као једино средство да допутујете у Видин, који је удаљен 10 миља и има 20000 становника, чине воловске запреге које својим точковима направљеним од једног комада цјепанице подсјећају на вријеме старих јунака. И ова турска пошта плови Дунавом паробродом аустријске компаније која није у стању да пробуди Турке из мртвачког сна у којем је утонуо и њихов пређашњи жар и њихова националност. Са оваквом чудноватом посадом требао сам да кренем у Видин код везира Хусеин-паше,¹⁵ познатог по чувеном истребљењу јаничара¹⁶ и раскошном својом кућом нечувеном на Истоку. Одричем се да опишем то мучно осјећање које притискује душу путника кад пролази равницом поред Дунава, која би такође могла бити плодносна, као и долина Роне око Авињона, но која сада подсјећа на тужну пустињу. Овдје једва да сретнем скиталачке, јадне гомиле полуголих Цигана или мала, убога стада волова и оваца. Мушкарци блиједих, изнурених лица, голишава, слабуњава дјеца, жене, чије црте лица изражавају неописиве патње, скитајући између паса и крава, и сви живе у сиромашним страћарама изграђеним од трски и глине. Мјестимично се сусрећу трагови виноградара и остаци некадашњих воћњака, али је сад сва земља препуштена неплеменитим биљкама. Нигдје се на тој пространој земљи нисам срео с пољима засијаним житом или кромпиром; једном рјечју – нисам видио ништа слично – искључујући неке њиве у којима је био засађен пиринач – што би могло да укаже на уређену земљу.

Видин, главни град пашалука, јесте важно средиште описане пустиње; то је гомила кућа без реда, у које се једва пробија ваздух и дневна свјетлост, о правилном изгледу улица овдје немају ни појма; вода, просута из кућа на улицу, помијешана са остацима бачених животиња и прљавштинама сваке врсте, стоји у нечистим локвама. Месари, којих овдје има много, кољу стоку на прагу својих кућа, крв се слива у велику јаму, ископану у земљи, и трули тамо ширећи одвратан задах. Често се на улицама ваљају лешине паса, мачака, коња, чак и бикова; вјероватно би у овим улицама скоро било немогућно да се живи ако се не би појављивала јата јастребова, орлова и гавранова која стално овдје слећу због плијена. У неким областима Турске тих птица грабљивица има на хиљаде и не боје се да нападну чак и људе. Да би се проширили и увећали узрочници болести, многе улице су покриване гранама дрвећа и чак даскама, што спријечава ваздух да прође кроз њих, тако се ради на пазарима који су по читавом Истоку познати по отровним испарењима. Велики путеви никада се не чисте и сретао сам све до Једрена, који броји 100000 становника, читава брда свакакве нечистоће, а да би се очистила било би потребно више од двадесет година, и кроз њих се не би могло пројакати ни на коњима. Таква је уопште спољашњост турских градова који су, на срећу, на неким мјестима засађени дрвећем, украшени фонтанама и пресјечени великим трговима,

¹⁵ Хусеин-паша Гаванозоглу (1827–1833) је био београдски везир, па је онда премјештен у Видин (в. Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, с. 335).

¹⁶ Јаничарски устанак угушен је у крви у Цариграду 1826. године.

што на неки начин и уништава посљедице алкавости. Да би се заокружила слика о Видину треба јој додати двоје огромних вјешала, која се као симбол везирског правосуђа уздижу преко пута тврђаве.

Чим је Хусеин чуо о мом доласку и сазнао да сам Француз, одмах је послао једног од својих чиновника код мене с поруком да пренесе све моје ствари у дворац и да ме са извјесном помпом преведе до њега кроз најнасељенији дио града. Срео ме је у докату свог дворца веома љубазно и засуо ме мноштвом питања која су показивала с каквим живим учешћем прихвата велике европске догађаје. Хусеин-паша, старац од 68 година, необично живахан, и с поносним, мирним цртама лица; – многи ће се зачудити сазнавши да се стални истребљивач јаничара претворио у шпекуланта првог степена, правога зеленаша, као и египатски паша који се више интересује убирањем пореза него биткама и управом. Располажући са близу два милиона франака прихода, он свој многобројни капитал употребљава за многобројне шпекулације. Он купује пшеницу на велико у Влашкој, у Криму вуну, у Македонији уље да би касније продавао ову робу у ризницу; у пољима око Видина и у Тракији посједује стадо од 500 коња, 1400 људи који добијају добру плату, која је једва довољна за његове трговачке послове, да већ не говорим о његових тридесет жена, тој непотребној раскоши – ако узмемо у обзир његове године – ни о другим ријеткостима његовог дворца са којим може да се мјери и са самим султаном. Већ само постојање таквог огромног богатства упоредо са ужасним сиромаштвом, сам утицај тих богатстава која би могла да оживе цијелу провинцију, али која ту довршавају њено исцрпљивање и која су суштина појаве вриједна пажње економиста.

Иако су се моји разговори с Хусеином тицали првенствено привредно-државних питања, ипак никако нисам очекивао да ћу у њему наћи таквог заштитника слободне трговине; он је сувише оригинално оспоравао наше пореске установе. „Ваша и моја отаџбина, говорио је, веома су удаљене једна од друге и дуго сам мислио да је та удаљеност била узрок томе што ми имамо тако слабе везе, али ми се чини да ви, узрок су ваше царине, немате боље односе ни са блиским сусједима. Које ви продајете своје производе? Са своје стране ја бих куповао много од вас, ако би дозволили увоз наших производа, али видим да ви ни у чему не оскудијевате: Французи требају да буду веома срећни. Признајем да се ни најмање нисам надао да ћу срести на обалама Дунава тако ревносног заштитника мојих сопствених планова, па предајем ова наивна запажања видинског паше на разматрање поборницима наших рестриктивних мјера. У том правцу, гдје се и ми суочавамо са сличним проблемом, не би било немогуће да слобода трговине пређе код нас из Бугарске.

Безвољно сам оставио везира-економисту због тога да би кренуо у Ниш,¹⁷ то гнијездо оних догађаја чија је позорница још недавно била Тур-

¹⁷ Руси су град Ниш писали као Нисса, задржавајући њемачки, а не српски облик, али су доцније у XIX вијеку прихватили српско име града Ниша.

ска. Сва територија, чија придунавска равница је одвојена од равнице око Ниша, на картама је извитоперена у потпуности. У ствари зачуђујуће је то да је ова важна линија која иде ка српским границама, и штитећи с те стране цијелу Турску, тако мало позната да сам морао да потрошим за пролазак добрих пет дана, иако топографија означава за то седам или осам дана. У тој тачки, гдје та линија пресијеца меридијан, већ један град Белграмин¹⁸ заслужује посјету геолога и сликара из специфичног и живописног разлога распукнуте земље на којој он лежи; то је најљепше и уједно најстравичније мјесто које сам видио у животу. Стварно, у дубини ове јаме видио сам седам-осам великих дрвећа, попут гнијезда у непроходним шумама, и сва припадају хришћанским породицама. Даље смо срели још много других, и сви су насељени хришћанима тако да ми се неколико пута учинило да нисам у Турској. У Европи је веома мало познато да је сва Бугарска насељена хришћанима и да турски народ живи тамо само као гарнизон у завојеваној земљи. Исто тако мало знају о одважној снази хришћанског становништва и о необичној љепоти земље у којој живе. Не налазим изразе којима бих описао равницу у чијем средишту је смјештен Ниш који, слично другим турским градовима, из далека изгледа тако привлачан, а из близине тако одбојан. Нигдје се у Европи није природа показала у таквој изузетној љепоти, није се десило да је људска рука због украшавања рељефа размјештала дрвеће са великом љепотом и с великом хармонијом. Нигдје не блистају тако прекрасно звијезде као на плаветнилу небеског свода. Али мора се признати да ужасна несрећа царује у цијелој овој прекрасној земљи. Чим виде војника (и какав је то војник!) сви ћуте или бјеже. Посебно бјеже њихове жене, чију част и невиност угрожава непрестана опасност. Тек што сам сишао са посљедњег виса у ланцу балканских планина у равницу Турске, кад сам већ морао да се борим са људима из сопствене пратње. Они су се, као побједници на дан битке, бацили на живину мога домаћина, на посуђе, на све што им се свидјело. Хришћани подносе све ово са стоичким самоодрицањем, слично оном као што у суровој клими трпе године суровог времена. Уосталом лако је запазити да они толико скривају своје незадовољство у очекивању бољих дана за које се надају да су на виду. Колико родољубивих уздаха су испољили ови часни људи пред нама, сазнавши да смо хришћани! Са колико су нас питања засипали која су се односила на наше религиозне обичаје, наше цркве, наше свештенике! Са коликом ревношћу су се трудили да скупе податке о нашим царемонијама при крштењу, вјенчању, погребу! Колико њихов поглед лијепо говори, какво је дубоко значење у свакој ријечи!

Прије него што сам ушао у град уздрхтао сам пред изгледом ужасног споменика који туробно исказује друштвено стање у земљи. Овдје говорим о знаменитој четвороуглој пирамиди која се састоји од три или четири хиљаде лобања српских хришћана, који су пали 1816. године¹⁹ у једној бици

¹⁸ Највјероватније Белградчик.

¹⁹ Нетачно. Битка на чегру одиграла се 1809. године.

против Турака и од којих је турски фанатизам код врата Ниша подигао овај варварски споменик. Недалеко одавде је неколико порушених села, чији је број на срећу далеко мањи него што се у први мах чинило, означавајући прелазак албанских банди, који су ужаснији од куге и које је далеко теже искоријенити у Турској него саму кугу. У нашим образованим земљама тешко је повјеровати у стварност постојања таквих банди које превазилазе све куге, све казне. Не може се замислити да су тако близу нас живјела читава племена која, посвећујући се систематском пљачкању, не знају за никакво друго средство за егзистенцију осим разбојништва и пљачке, које проводе силом оружја и у великим размјерима. Али су стварно такве албанске хорде, које турска влада не може да присили на послушност и које их до данас у важнијим областима државе држе на тај начин што им предаје на милост и немилост хришћанске породице. Ти изроди човјечанства од дјетињства упражњавају вјештину руковања оружјем – својим јединим занимањем. Ослањају се на нож /јатаган/, пушку и пиштољ; сваки хришћанин је њихов законити, природни и насљедни плијен. Албанци имају рају само због тога да би могли да је пљачкају. Кад сам им ради обуздавања њихове дрскости показао султанов ферман, они су ми иронично одговорили: „Султан је газда у својој кући, а ми смо газде у својим кућама”.

Муслимани сами помажу ширењу и умножавању хришћана самим тим што им не допуштају да, као неверници, служе војску која исцрпљује турски народ. У тој забрани, која постоји од заузимања Цариграда, која је сачувала неприкосновеним хришћанске породице, исказује се на неки начин воља Провиђења. Треба само сагледати оба народа заједно, пребројати их, погледати им у очи да би могли разумјети какви се догађаји припремају. Треба ли да предочим доказе за овакво мишљење? – Ево их. Турска војска, састављена искључиво од муслимана, није у суштини ништа друго него насилно спајање кривих, хромих, грбавих и нијемих.

Послије истребљења јаничара, који су у крајњој мјери живјели у породицама, и којима се, без обзира на њихов вјерски фанатизам, не може порећи породична честитост, регуларна војска, успостављена умјесто њих, није само водила касарнски живот, него чак, ако искључимо моралност, манастирски. То бесрамно мноштво неожењених којима низам џедид (војна комисија)²⁰ забрањује да на рачун хришћанских жена задовољавају оне страсти које највише владају на Истоку ускоро би упале у такав разврат који се чак не може замислити и који их подвргава обешчашћењу и кажњавању сваког десетог (прекршиоца). Било би немогуће ако би чак хтио да разаберам последице ове дубоке, неизљечиве неморалности која је усађена у турском народу. Али шта рећи о другом погубном обиљежју дубоког разврата муслимана – о том ужасном злочину, који још у мајчиној утроби истребљује човјечанство и које у Турској, као да се ради о некој

²⁰ Низам џедид (арап.), нова војска, низам је била регуларна турска војска успостављена 1826. године.

обичној ствари, завршава са пакленим искуством? Довео бих у страх и трепет читаоца, ако бих му представио како изгледају ова убиства која сваке године односе хиљаде жртава!

И тако ће се Турци без обзира на своју бројност стално смањивати. Иако се мушкарац, при допуштеном многоженству, користи овим правом далеко умјереније него што се мисли у Европи, ипак у потпуности поштује своју тешку обавезу. – Понижавајући жену он понижава самог себе. – На тај начин на Истоку многоженство иде упоредо с тим ужасима које сам описао раније: у европској Турској скоро да није било ниједног Турчина, ако би овај порок само 25 година продужио да влада оваквом снагом, до којег он није досегао од времена ступања на пријесто Махмуда.²¹ Нећу више ништа да кажем, морална чистота моје отаџбине** предодређује ми да преко свега тога пребацам дебелу прекривач. Извешћу једино слједећи закључак: – такви симптоми наговјештавају приближавање судњег часа.

С друге стране, окружене вјерским и политичким прогонима, постоји хришћанско становништво, будећи у себи код путника посматрача слатке наде. С поштовањем и осјећањем запазио сам с великом строгошћу се чува поштење у кућама бугарског становништва, а посебно оног које припада словенском народу. Несрећа која их тако дуго притискује, чини се, очистила их је; карактер им је очврснуо под жестоким искушењима којим их је подвргао побједнички исламизам: осјећање породичне привржености ојачало је због непрекидних опасности које угрожавају мир породица. С радошћу видиш награду за ове добротине оличену у мушком изгледу Бугара, у здрављу њихове дјеце, у њиховом скромном благостању и чак свуда гдје турски утицај није видљив, као у близини резиденције паша или у сусједству албанских банди. Тако сам у вријеме мог присуства на богослужењу у Татарбазарцику²² које се одржавало у малобројним црквама, запажајући висок раст мушкараца и скромну продоховљеност жена, сматрао сам као да сам се премјестио у Њемачку или Мађарску. Веома жалим што публици не могу овдје да пренесем друга запажања – тек плода мојих разговора са пашама и бугарским епископима. Ипак, не одричем се права да искажем шта треба да њихова мишљења скрену пажњу оних који хоће да избеже Турско Царство из ове болесничке кризе која прије или доцније мора да изазове разједињење између ова два народа. Сад, без обзира на дубоке ране које су нанесене Турској, још увијек се може надати у спас. Паметне паше живе са хришћанским свештенством у добрим односима, али с обје стране, најзад, не постоји жеља да се односи подигну на виши ниво. Хришћанско становништво не тражи ништа више осим сопствене личне и имовинске безбједности и неког осигурања части своје породице.

²¹ Султан Махмуд II (1775–1839, владао од 1808. године) наставио је реформе Селима III, увео прве новине штампане на турском и франц. језику, европско одјело, реформисао војску, финансије и пошту како би зауставио пропаст царства.

** Тј. Француска. Задивљујућа сљепоћа патриотизма. Прим. прев.

²² Татарпазарцик, данас Пазарцик на Марици, узводно од Пловдива у Бугарској.

Такав уступак био би у стању, може бити, да одложи на дуже вријеме разбуктавање олује. Чак иако би се ова бура и раније распламсала не би затекла као неприпремљено хришћанско становништво. Нека увиди Европа да рјешење овог задатка не треба да буде ствар једне нације него као питање свих народа.

На срећу, ова једнодушност, тако тешко постигнута у политици малопомало образује се посредством трговине, чак без знака држава које у томе учествују. Турска је са свих страна опкољена француским, аустријским, енглеским и руским бродским линијама. Дунавско паробродарство постало је толико чувено да путници не могу често да добију мјесто на тим бродовима. Француски поштанско-путнички пароброди превозе не само наше туристе него чак хиљаде турских ходочасника који се преко Александрије упућују у Меку и из тог града назад у домовину. Одеса стално одржава саобраћај с Босфором. Напокон, Трапезунт тај кључ Персије, који је раније на лепим једрењацима превозио у Цариград 50–60 путника, сад превози сваке недјеље на аустријским путничким паробродима 700–800 путника тако да сам једном видио палубу таквог брода толико крцату путницима да су морали током цијелог путовања да стоје приљубљени једни уз друге. Турска не смије и даље да се противи просвјећивању које је окружује са свих страна. За похвалу су напори које чини турска власт да спријечи кугу, те ће сигурно привући предузимљиве људе, а нарочито законске уредбе о карантинама, до данашњег дана непостојећим, да добију законску снагу.

Ево, шта прича странац, Француз, о Словенима у Турској које он само назива хришћанима! У иностраним часописима срећу се непрестано слични описи путника. Само Руси ћуте, а чини се да су Словени ближи нама, него њима. Редакција.

-----

* Примједбе руске редакције означио сам звјездицама, а моје напомене сам обиљежио бројкама.

ЛЕКЦИИ БЛАНКИ О СЕРБИИ ОПУБЛИКОВАНЫ В ЖУРНАЛЕ „МОСКВИТЯНИН” В 1842 ГОДУ

Милорад П. Радусинович

РЕЗЮМЕ

Известный французский экономист, Адольф Жером Бланки (1798–1854), оставил за собой драгоценное свидетельство о Сербии, посетившую непосредственно после окончания первого правления князя Милоша Обреновича в 1839 году. В свое живописное повествование он включил и оценку общей ситуации в Турции.

ПРИВАТНИ ЖИВОТ У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕГ ВЕКА,
приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић,
Београд, СЛЮ 2004, 652 стр.

У прошлости се наша историографија није бавила целином питања приватног живота у српским земљама у средњем веку. Ово је, само по себи, разумљиво када се имају у виду све тешкоће са којима се среће научник који, у иначе више него присутној оскудици података за наш средњи век (поготово рани), још и покушава да одвоји средњовековно приватно од средњовековног јавног. Ипак, код нас од раније постоје дела која су помогла да се добије слика о приватном животу Срба у области земљорадње, рударства, новчаног промета, медицине. Све су ово, међутим, појединачна и издвојена научна достигнућа, па је синтеза која је пред нама значајно, мада од приређивача скромно означено као пионирско достигнуће. Ова синтеза појавила се у издању издавачке куће СЛЮ, у оквиру њених настојања да читаоцима прикаже приватни живот кроз историју.

Ова књига је, заправо, скуп чланака еминентних искуснијих и млађих стручњака за различите области српског средњег века. Им-позантан је број аутора (укупно њих 21) што указује на амбициозност пројекта и жељу да се диверсификацијом проблемских целина и интердисциплинарним методом што боље обраде предвиђене теме. Велики број писаца узроковао је, неминовно, одређене разлике у приступу појединим темама и стилу којим су писане. На моменте долази и до преклапања одређених података и извора који због своје вишезначности служе као илустрације за више тема.

На почетку књиге приређивачи су дали своју опширну уводну реч коју су насловили *Приватности и свакодневица*. Овде је објашњен методолошки приступ, изложене су битне карактеристике српских развојних токова у средњем веку, а на крају представљена и тематска структура дела. Приватни живот у српским земљама средњег века подељен је у три главне проблемске целине: *Окви-*

ри свакодневице (29–320), *Тело* (323–443) и *Свети духовно* (447–615). У оквиру целине која нам пружа увид у свакодневицу средњовековног човека можемо прочитати занимљиве чланке о начину становања, о томе како се јело, о односу човека и природе, или о томе како се путовало. Исто тако, аутори су се бавили вештином ратовања и животом војника, светковинама, новцем, те животом у породици и питањем својине. Свакако је начин становања у средњовековним српским земљама био условљен сталешком припадношћу, па се тако и говори о дворовима владара и властеле, о животу на селу, или у приморским градовима. Илустрације које прате текст о двору владара и властеле врло су занимљиве и маштовите (поготово оне у боји, као и реконструкције локалитета), али врло често превише претходе или касне за пасусима који о њима говоре, па то компликује праћење самог текста. Занимљиво је приказано поимање структуре света код средњовековних Срба. Ово поимање се огледа у подељености на припитомљену природу што представља синоним за културу, и на непријатељску природу, односно дивљину, која је у то доба била непресушан извор искушења и страхова. Изазов кретања на пут у друго место, област или државу стајао је пред свим друштвеним сталежима који су из различитих мотива кретали на, врло често, опасна и ризична путовања. Монетарни систем се, поготово у каснијим периодима, заснивао на експлоатацији сребра из бројних рудника, а кварење новца, његово чување и повећање куповне моћи становништва могу се пратити у изворима, пре свега, дубровачке провенијенције. Незаобилазна карактеристика приватног живота је и празновање које има своју сакралну и профану димензију, где се није увек могла поставити јасна граница између духовног и телесног.

Хришћанска схватања о телу као извору грешности условила су специфичан однос средњовековног човека према питањима телесног и према положају жене у друштву. Црква је више критиковала прељубу због нарушавања свете тајне брака, него проституцију, која је тако схватана као мање од два зла. У овом делу књиге, чини се, недостаје бар кратко истицање везе војничког позива и проституције што је универзална тема за све епохе и све меридијане. Исто тако, превише је заморно и компликовано читати бројна појашњења у фус-нотама, када би добром делу њих било места и у главном тексту. У многим аспектима живота у средњем веку видимо преплитање утицаја византијског истока и европског феудалног запада, а то је нарочито упечатљиво када пред собом имамо материјалне остатке или ликовне приказе одевних предмета. Срби су били упознати са савременим достигнућима световне медицине (дијагностика, терапеутика, фармакологија), а у великој мери било је присутно и веровање у исцелитељску моћ светитеља (верска медицина). Због тога се у ово доба говори о „две медицине”. Специфичан, и за данашње време некарактеристичан однос средњовековног човека према смрти најбоље илуструје констатација како је „у средњем веку умирање било јавни ритуални церемонијал, у којем је активно учествовао умирући, у својству главног протагонисте и господара ситуације”. Постојале су сложене обредне радње везане за смрт, а гроб је био место комуникације живих са покојником.

У оквиру одељка *Животи са књигом*, који се чита лако и са задовољством, пошто је писан изузетно стручно и лепим и лепршавим стилем, сазнајемо занимљиве информације о материјалу за писање и писањем прибору, послу писара, писму и језику, о томе шта се и где писало и о читању у средњем веку. Ту су и кратке приче о писарима Теодору Граматику, Иноку из Далше и Владиславу Граматику. У нашој јавности постоји прећутно створена представа како је у српском средњем веку писменост била скромна или је чак није ни било. Оваква неоснована представа створена је примењивањем савремених мерила на оновремене услове, некритичким упоређивањем са друштвима која су у средњем веку имала развијенији формализам писане речи, а на све то долазе и мало-

бројна сачувана сведочанства. Упрошћавања типа – мало је остало, мало је и настало, штетна су и одвлаче пажњу у погрешном правцу. Мало се зна о српским сликарима у средњем веку, пошто нема података о њиховом животу, али су утолико драгоценiji лични записи сликара на њиховим делима. У овим записима препознају се типске форме које су израз скромности и богобожаљливости, али у некима видимо и ноту личног као и емотивно стање уметника. Иако је тешко говорити о приватном животу монаха, јер су ови „земаљски анђели-небески људи” живели као појединци у оквиру заједнице, доста се зна о њиховој свакодневици и укупном режиму живота. Укратко, али ефектно објашњена су главна манастирска звања (игуман, иконом и епископ), представљено је манастирско насеље, богослужење, молитва, послушање и на крају монашка трпеза. Монаси-пустињаци водили су посебан начин живота и тражили његов смисао у подвижништву и аскетизму. Избор обитавалиштва и начин становања у пустињачким келијама сасвим је у складу са поменутиим идеалима. Упечатљива је, иако само скицирана, представа монаховог плача као монашке технике и сложеног мистично-психолошког процеса којим се превладава страх од смрти, а уједно достиже осећање љубави Божје. Разматрањем питања смрти и светости заокружује се синтеза о приватном животу у српским земљама средњег века. Свет је у ово време присан са смрћу која је била предосећана, најављена и свеприсутна, па се према томе може говорити о постојању слике укроћене смрти и њеном прихватању као појаве средњовековне осећајности. Постоји више врста смрти: смрт владара, монашка смрт, смрт у боју, мучничка и насилна смрт. Доживљај светости еманира се у духовној присутности светитеља, постојању моштију и чудима која су израз пуноће доживљаја који човек има у сусрету са Богом. Мишљења смо да по величини скромно, а потенцијално веома занимљиво, поглавље о чудима могло би овом приликом добити и свој експлицитнији израз. Ставићемо на овом месту и примедбу (дискретну и добронамерну) како би из практичних разлога било корисно да књига поседује по неку историјску карту српских земаља у средњем веку и, можда, кратке генеалогичке најважнијих српских средњовековних владарских династија.

Иако се и сами приређивачи ограђују констатацијом да у овој синтези нису обухваћени сви аспекти приватног живота, констатоваћемо да књига садржи два главна квалитета који је препоручују читаоцу, без обзира био он човек од струке или не. Први и неоспоран квалитет је изузетна научна вредности чланака који се у књизи налазе. Они су праћени обимним и релевантним научним апаратом и представљају врхунце у думетима научних дисциплина којима припадају. Свака од двадесет и једне студије може се оценити веома високо, и оне су достојне места у елитним стручним публикацијама.

Други, можда и значајнији, квалитет свеукупног дела је податак да су чиниоци приватног живота по први пут окупљени на једном месту, у једној књизи. Евидентно је да су сви они који су радили на пројекту уложили велике напоре (што се у сваком случају исплатило) како би се добио што обухватнији, изузетно прегледан и стручно урађен приручник за ову област наше прошлости о којој ће, и поред написаног, још имати шта да се каже у будућности.

Драган Тубић

УДК 930.85(497.11) „15/17“
316.728(=163.41) „15/17“
39(=163.41) „15/17“

ПРИВАТНИ ЖИВОТ У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА
У ОСВИТ МОДЕРНОГ ДОБА,
приредио Александар Фотић, Београд, Слио 2005.

После запаженог успеха првог тома едисије *Приватни животи у српским земљама*, која је обухватила српски народ у средњем веку, група од 19 аутора под руководством Александра Фотића, приступила је писању не мање комплексне теме – Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба. Тема истраживања био је период од почетка 16. до краја 18. века. Имајући у виду чињеницу да се српски народ налазио подељен у три државе: османској, хабзбуршкој и венецијанској и да је свака од њих имала своје специфичности, од правног система, устаљеног свакодневног функционисања државе, до обичаја и бирократије, јасно је да се пред ауторима налазио сложен и тежак посао. Требало је истражити утицај сопствене традиције која је у комбинацији нових струјања са оријента, медитерана и католичке западне традиције давала симбиозу, чије ће карактеристике формирати биће српског народа у раном модерном добу.

Монографија је подељена на три велике целине: *Цивилизацијски круг османског царства (22–544)*, *На рубу Медитерана (545–617)* и *У Хабзбуршкој монархији: од барока до просветиљелства (618–863)*.

Александар Фотић кренуо је са анализом закона и саме примене закона у Османском царству. Анализа *шериијата* и прегледно објашњење појмова из османског законодавства темељ су првог поглавља. Јасно разликовање права и обавеза муслимана и хришћана, разлике у обичајима, одевању, начину становања, сахранама били су апсолутно неопходни предуслов да би се на прави начин схватило функционисање Османског царства. Сliku је употпунио и низ занимљивих илустрација. Даље се наставља са тезом да је визуелна култура врло истакнут чинилац за формирање приватног идентитета. Јавна сфера визуелне културе били су верски објекти – цркве и манастири, а лични изглед и приватни простор одредили су приватну сферу визуелне културе. Јако верско осећање, утицај законских норми и врста самопрезентације одредили су и истакли идентитет православаца у Османском царству у 18. веку.

Приватни живот има свој основ у простору у коме човек проводи највећи део свог времена, у кући, односно шире селу и граду. Потпуна анализа куће, праћена од странице до странице, адекватним илустрацијама и стиховима епских песама у потпуности су

нам приближиле животни простор наших предака о освит модерног доба. У истом стилу је истакнута разлика између сеоских и градских кућа – начин градње, унутрашњи изглед, распоред просторија што нам је указало и на разлику у квалитету живота између села и града. Нарочито живи су описи путева и путовања на територији Србије и Босне. Неизбежни су били каравансераји и ханови. Проблем хајдучије, лоши путеви, који су слабо били повезани, доводи до констатације да је у односу на неке друге области у Европи путовање у целини било тешко.

На читаоца ће велики утисак оставити живописно поглавље о исхрани. Описи просторија за обедовање, посуда из којих се обедовало (са многобројним илустрацијама), сам обед, врсте јела и пића које су се свакодневно користиле, указују нам да балканску кухињу (и значајан део српске националне кухиње) махом чине јела оријенталног порекла. Кафа (арапски *kahfe*, османски *kahve-hana*, а од чега и потиче назив кафана – кућа у којој се пије кафа) и дуван су и данас синоними за утицај Оријента и уживање. Још 1591–1592, јавља се у изворима податак о кафани у Сарајеву. Кафа, коју су први због одређених својстава, користили дервиши, брзо је освојила Османско царство и његове балканске провинције. Упечатљивим описима и сликама филцана, лула, наргила и атмосфере која је валадала у кафанама, аутори су нас неосетно вратили сликом у 18. век

Незабављиви део свакодневног живота чиниле су и игра и песма. Постоје описи веселих песама и девојачких кола, али и тужбалица и нарицања. Хришћанска песма и музика имају свој синоним у црквеном појању, које је и данас саставни део свете литургије и свечаних духовних песама.

Верско осећање било је једно од најважнијих обележја свакодневног живота у периоду ограниченом између 16–18. века. Срби су у том периоду врло пожртвовано обнављали раније порушене манстире и цркве и давали прилоге за обнову постојећих. Велики је био број ктитора и приложника, а многи су делове своје имовине завештавали цркви. Велики број Срба је нарочито поштовао пост и причешћивање. Недељом и за велике празнике у цркви је одлазило читаво село. Свештеничко занимање било је брижљиво чувано у оквиру породица, а људи су нарочито поштовање имали према монасима.

Посебно је била интересантна судбина српских иконописаца – зографа, који су пешице, на коњима и мазгама прелазили раздаљине, које и данас нису мале. Примера ради знаменити Лонгин иде од Пиве до Дечана, Пећи, Студенице и Сопотана, а највећи српски сликар 17. века Јован од Хиландара, Мораче, Острога до Бијелог Поља. Неки од тадашњих примера фреског-сликарства и данас спадају међу најлепше и најупечатљивије у Српској православној цркви. Појам двоверја, који је на јасан и прегледан начин, стављен у контекст религиозности код Срба, повезан са схватањем паганских обичаја, слављењем култних места, доживљавањем Бога и ђавола, демона и натприродних сила, употпуњује слику о религиозним осећањима Срба од 16. до 18. века.

Болест је саставни део човекове свакодневице. Честе епидемије односиле су велики број живота. Наши преци сусретали су се са многим тада неизлечивим болестима-кугом, туберкулозом, великим богињама, лепром и др. Нису биле ретке и душевне болести. Сем бербера, хирурга и физика, који су лечили становништво, почело се и са организовањем здравствене службе, најпре у Венецији (још у 15. веку), док је здравство у Аустрији уређено у 18. веку (Санитетски норматив 1770). Велику улогу имали су контумаци (карантини). Постојале су и болнице и апотеке. Страх је свакако један од феномена који је често имао утицаја на свакодневни живот човека. Многобројни страхови, више или мање, утицали су и на веровања и понашање људи. Један од највећих страхова, истиче др Радивој Радић, био је страх од Турака. Аутор, који је врсни познавалац феномена страха, навео је и анализирао страхове од краја света, глади, земљотреса, помрачења Сунца и Месеца, комете, куге, пожара, поплаве, хладноће, жеге и необичних појава.

У наредном поглављу акценат је био на приватном животу у областима под управом Венеције. У центру пажње био је градски живот у Боки Которској. Животни простор-грађење кућа и њихов унутрашњи изглед (спољна и унутрашња приватност). Незаобилазно је разматрање трговине, али и феномена страха. Истакнуто је да су песма, игра, као и сензуални односи мушкараца и жена били врло изражени у свакодневном животу Бокоторског залива, што се најбоље види и кроз примере ренесансне поезије нпр. Лодо-

вика Пасквалића. Барски надбискуп Андрија Змајевић (1628–1694) и његова знаменита палата у Перасту биле су центар пажње наредног поглавља. Универзалне друштвене норме свог времена сагледане кроз палату која је изгледом била симбол Свете столице, цркву посвећену Богородици од Розарија, славну библиотеку и личност бискупа Змајевића, који је говорио 26 језика, привући ће пажњу сваког читаоца. Доста података налази се у преписци ретко умног бискупа Андрије Змајевића. Скице његове палате, свети Ђорђе и свети Мартин, представе Христа требале су да приближе верницима универзалну идеју Римске цркве. Сликарство палате било је препуно пејзажа који су симболисали духовну чистоту. Музика, вино, слике, пријатељи били су други део слике живота Андрије Змајевића, које је на изнијансиран начин представио аутор поглавља.

Трећа велика целина монографије односи се на приватни живот Срба у оквирима Хабзбуршке монархије. Верник и поданик су кључне речи првог поглавља у којима је проф. др Мирослав Тимотијевић разјаснио појмове верских реформи, приватне побожности појединаца, схватање врлина, утицаја државних реформи на приватни живот, где је цитатима аустријских чиновника о Србима дочарао особине наших предака.

По ефектности примера и више него интригантној теми издваја се поглавље приватни живот на митрополитском двору у 18. веку. Портрети патријараха и митрополита, утицај барокних струјања на наше духовне вође, декорација и изглед одаја, предмети наручени у Бечу и Карлсбаду умногоме мењају стереотипну представу која је стварана о Српској православној цркви. На зидовима су неизбежне биле руске иконе и слике чланова царске куће. Банкети, прославе, свечани ручкови са многобројним ђаконијама, раскошна устоличења, прославе митрополитских слава постале су незаобилазни део свакодневног живота на митрополитском двору.

Индивидуална приватност била је у центру пажње професора Тимотијевића у наредним поглављима. Слика је употпуњена сталним примерима од одеће, статуса и личности, па до сексуалности, односа према хигијени, затим пороцима, нарочито алкохолизму, болести и смрти. Поглавље садржи и велики број илустрација. Аутор се осврнуо на приватне библиотеке и тадашњу мемоарску литературу – Симеона Пишчевића, Саве Текелије, Доситеја Обрадовића, Герасима Зеллића, Павла Соларића и др. којима је у центру пажње био јавни и приватни живот. Приликом детаљне анализе приватног живота у оквирима породице ниједна сфера није била ван видокруга аутора. Патријархална основа српске породице и начин склапања бракова илустровани су из примера наведених у мемоарској литератури. На сличан начин приказани су и радни дани, ауторитет домаћина породице, одрастање деце, као и сами односи у породици што нам даје слику поглавља као складне целине где се не може много шта ни додати ни одузети. Градска кућа и њен унутрашњи изглед, дворци племићких породица, прикази икона, слике Будима и Сентандреје на веран начин дочараће слику давно прошлог времена. У истом маниру професор Тимотијевић завршава и последње поглавље о дружењу-између приватног и јавног. Гостопримство, прославе празника, балови, излети, путовања и ходочашћа, а кроз перо Саве Текелије и Доситеја Обрадовића дају коначну и јасну слику приватног живота код Срба у Хабзбуршкој монархији 16–18. века.

Из свега изнесеног можемо закључити, да је група аутора предвођена др Александром Фотићем, изузетно успешно завршила тежак и компликован посао приказивања приватног живота у српским земљама у освит модерног доба, на завидан начин који заслужује сваку похвалу.

Горан Васин

Бернард Луис, МУСЛИМАНСКО ОТКРИЋЕ ЕВРОПЕ
Авангарда, Београд 2004.

Бернард Луис, професор је блискоисточних студија на Универзитету Принстон и исламиста. Бавио се и бави се средњовековном историјом Арапа, блискоисточним студијама, као и историјом Османског царства. Поред књиге коју приказујемо аутор је и других значајних дела из ове тематике, међу којима треба издвојити: *Arap i povijesti*, Zagreb 1956; *Semites and antisemites: An inquisitive conflict and prejudice*, London 1977; *What went wrong? Western impact and Middle East response*, London 2002; *The Assassins: a radical sect in islam*, London 2004. Поред ових и других дела на наш језик је 2004. године преведен и бестселер *Њујорк тајмса* у издање београдске *Чаробне књиге* под називом *Крива ислама, Свети раи и светиовни шерор*.

Књига која је пред нама преглед је тока односа ислама и Западне Европе и то кроз политичке, културне, научне, војне и друге аспекте. У предговору књиге аутор истиче своју намеру да се испитају сазнања која се тичу Запада и посредника између двеју цивилизација. Хришћани су веома рано постали свесни нове вере и цивилизације чији је она темељ. Куран је преведен на латински још 1143. године. Односи ислама и Запада прожимају се на различите начине, али је овде циљ да се из муслиманског угла прикаже поглед на Европу и њену цивилизацију и достигнућа.

Луисова књига је веома добар и надасве занимљив преглед прожимања двеју култура и то за нас Европљане из једне нове, исламске перспективе.

Прва глава носи назив *Контакт и утицаји* у којој се писац бави сукобима између арапске државе и хришћанских земаља (Франачке, Византије, Шпаније), као и борбама са крсташима, потом сукобима Монгола и Османлија са Европљанима. Бернард Луис се у овом поглављу, као уосталом и у целој

књизи користи арапским и турским изворима на основу којих нам приказује ставове муслимана о појединим догађајима, као што су битка код Поатјеа, пад Цариграда, опсада Беча 1683, или нешто ранија битка код Лепанта 1571. Муслимански извори употпуњују погледе на неке значајне моменте сукоба између држава и религија, а неки чак и боље осветљавају поједине. Много мања пажња се посвећује бици код Поатјеа 732. која је по себи мање значајна него покушаји освајања Цариграда.

Ова глава обрађује и хришћанске победе над муслиманским војскама, али и почетак економских односа и зачетак дипломатије. Аутор овде разматра и прве западне утицаје на Турску, пре свега у домену војних реформи.

Бернард Луис ово поглавље завршава 1802. годином чиме завршава преглед бурних догађаја и француско-муслиманских сукоба који се завршавају египатском експедицијом. Овим се жели показати општа пропаст исламских земаља од краја XVIII века када су Енглеска, Француска и Русија постале силе које су Османској империји умањиле моћ.

Муслимански поглед на свети наслов је II главе. Као што и сам назив говори обрађује се муслимански светоназор, а посебно перцепција хришћанске васељене. Муслиманско учење дели свет на Дом ислама, простор у коме важе исламски закони, и Дом рата, простор који се мора потчинити. Иако су се муслиманске земље касније поделиле на низ државица, а дипломатски и економски односи са хришћанским земљама успостављени, остала је уобичајена подела на муслимане и невернике. Хришћани и Јевреји су могли да постану поданици исламске државе уз услов да признају примат ислама.

Са становишта муслимана сукоб са хришћанством био је борба против ривалског политичког и верског система, али није имао територијалну компоненту. Поновна хриш-

ћанска освајања Шпаније, Сицилије и других земаља за муслимане су била знак да не треба да живе у хришћанским земљама, посебно после 1492. године.

За муслимане, исламске земље од Пиринеја до Блиског истока биле су центар света. У себи су садржале све древне народе и центре. На истоку, иза Персије, постојали су неки народи на нижем ступњу цивилизације и на северу Византија. Ван ове поделе остали су само црни и бели варвари.

III глава ове значајне студије Б. Луиса носи назив *О језику и превођењу*.

Овде нас аутор упознаје, између осталог, са познавањем језика у исламском свету, посебно са познавањем западних језика од стране муслимана. У муслиманском свету недостатак знања језика је био општи. Низ деценија, готово и векова, арапски је био једини језик у употреби. Касније ће доћи персијски и турски. Преводилачка активност је била веома жива и за западни свет веома значајна. На латински и хебрејски преведени су свети списи како би хришћанима ислам био доступан. Било је превода философије (Аристотел, Платон, гностици и неоплатоничари) и нешто науке. Превођење са грчког је углавном завршено у X веку. Нешто мало има превода римске литературе, а западне још и мање.

На границама Отоманске империје постојала је нешто већа језичка прилагођеност. Луис нам наводи да су преводиоци махом били преобращеници у ислам, а ређе муслимани, било Турци или Арапи. Једино Евлија Челебија показује веће интересовање за европске језике. Нешто старији научник Кати Челеби даје прилично погрешну језичку мапу Европе.

Ипак, постојали су неки муслимани који су учили европске језике, а поједини језици продиру у Турску током новог века. У терминологији и институцијама продиру испрва грчки, потом италијански, који ће све до XIX века бити језик који су Турци најбоље познавали. Војним реформама, француски све више продира, али и поред тога 1838. изузетно мали број Турака је познавао језике. Половином XIX века познавање језика постаје све више важно, а преводилачка канцеларија, по речима аутора књиге, постаје још важна карика ка успону и моћи.

Најобимнија је наредна глава која носи назив *Посредници*.

Најзначајнији путници из исламских земаља у Европу били су трговци и дипломате. Међутим, за муслимански свет Западна Европа је имала мало шта да понуди. Са Византијом трговина је била ограничена, а из Европе су набављани крзно, риба, али и робови. Већина производа била је актуелна само неко време.

Што се дипломатије тиче, било је низ изасланика из исламских држава ка хришћанској Европи. Већина тих описа нам не даје много података о животу хришћана и изгледу њихових земаља, као и опсервацијама изасланика, али постоје неки изузеци. Постоји чак и запис Усама ибн-Минсуда који похвално говори о Французима и позитивном утицају крсташа на исламску културу.

Током позног средњег века долази до успона у дипломатским односима подстакнутих трговином. До нас су допрли неки приручници који муслиманским изасланицима наводе како да се опходе и ослонявају хришћанске владаре. Током ренесансе и доба открића расте европско интересовање за Исток, како војним, тако и економским разлозима. Са Османским царством дипломатски односи су се развили још током XVI, док је са Персијом и Мароком Запад успостављао односе још и теже. У муслиманским земљама постојале су и мање заједнице Европљана, али махом изоловане.

У османско доба контакти су већи а низ југоисточних Европљана заузима значајне положаје у владајућем слоју Турске. Османски Јевреји, као и избеглице добијају све значајнију улогу после верских ратова у Европи када је верска толеранција повећана. Тада јача и активност хришћана ка истоку. Међутим, највећи део мисија на Запад, исламске државе поверавају хришћанима што је доказ мање заинтересованости муслимана.

Тек ће Евлија Челебија раскинути са традиционалним погледом на „невернике” пуним презира. По Луису, речи хвале упућене хришћанским земљама доказ су слабости Отоманског царства и исламског света, уопште, током XVII столећа. Наредни век нам доноси садржајније извештаје турских званичника из посланстава Лондона, Париза или Шпаније.

Султани Марока су били веома слабо, а персијски шахови још мање заинтересовани за Европу. Такође, број јеврејских посланика исламских земаља је занемарљиво мали.

Што се трговине тиче, број муслиманских трговаца је изузетно мали, пораст овог броја ће уследити тек почетком новог века. Оживљава турска активност у Венецији и оснива се *Fondatio dei Turchi*. Турске насеобине су веома мале, а Луис истиче само неке причеве који су ипак познатији по хедонизму него трговини или дипломатији.

Има и неколико списа шпијуна, међутим први детаљнији је спис једног индијског шека, штампан прво у Лондону, и он нам из разних углова осветљава људе, обичаје и институције у Енглеској 1765. године.

Од 1792. се оснивају отоманске амбасаде што ће допринети бољем међусобном познавању. Низ младих секретара одлази на Запад, учи језике и западне обичаје, а током XIX века низ студената и кадета креће на Запад и покрет приближавања је неумитно кренуо.

Пета глава носи назив *Муслимански научници о Западу*. Назив нас упућује да Бернард Луис овде обрађује спознају и извештаје научника из исламских земаља о Западу. Што се географије тиче, арапским и персијским научницима је било доста свега неколико атласа из којих су црпили информације о Европи. Шпанију су познавали нешто боље, што је и природно, јер су њоме владали. Западни Европљани називани су махом Франци, а Византија Рум, тј. Рим. Подаци су, у суштини доста конфузни и нетачни. Међутим, постоје и неки веома занимљиви и детаљни описи, попут оног амбасадора Ибрахима ибн-Јасура из половине X века. Чешку описује емпиријски, а он је забележио и лов на китове у Ирској.

Османлије тек од XVI века се детаљније баве картографијом.

Говорећи даље о исламским научницима, аутор наводи да ће се тек у касном XVI веку појавити први турски историјски рад о Западној Европи. Али ће тек у потоњем столећу Мунеџимбаши саставити озбиљну историју ослањајући се и на хришћанске и на јеврејске изворе.

Занимљиво је постојање једног епа о бици код острва Лезбос 1501. године. Еп је битан јер даје нешто шири приказ Европе.

Турке је занимало дешавање на њеним границама, али унутаревропско знатно мање. Тек ће у XVII и XVIII бити озбиљнијих хроника које се односе на Европу.

Луис се овде углавном базира на Османлијама, а спомиње још да је у другим ислам-

ским земљама интерес за Европу био још и мањи све до XIX века.

Наредно поглавље насловљено је *Религија*. Овде се обрађује однос ислама и хришћанства из муслиманске перцепције. Муслиманима вера игра одлучујућу улогу у идентитету, далеко мање од нације. Раних расправа о хришћанству је веома мало, мада има неких прегледа. У доцнијим столећима постоје неке расправе у којима се уочавају разлике између римокатоличког и протестантског поимања хришћанства, а неке информације допрле су до Персије и Сирије. Постоје и неке забелешке о папству. Аутор истиче да је ово показатељ да, уопште узев, муслимани хришћанство нису доживљавали као претњу њиховој вери. Тек ће Француска револуција и модерни секуларизам код муслиманских аутора бити схваћени као озбиљна претња исламској вери.

Економија, као једна од есенцијалних грана људског бивствовања нашла је своје место у *Муслиманском ошкрићу Европе*. Њој је посвећена седма глава *Економска схватања и контакти*.

Кључни артикли за трговину су испочетка франачко оружје, словенски робови и енглеска вуна. Трговина робљем је временом опадала, док је трговина оружјем бележила константан раст. Суфицит исламског света у односу на Европу траје све до XVIII века, када се мења у корист хришћанског света. Колоније у Новом свету и океанске руте које заобилазе исламски свет чине да османско или персијско тржиште постане све мање значајно.

Луис додатно напомиње да колико год да су муслимани били незаинтересовани за науку или песништво Европе, још мање их је занимала економија, и тек ће у XIX веку појединци дати неке напомене о европској индустрији. Тада ће почети да се усваја мишљење о значају школовања и индустријализације.

Глава VIII тиче се владе и правосуђа, и тако се уједно и зове. Аутор се прво бави терминологијом коју користе исламски владари. Већ који је, као што смо до сада видели, донео највише напретка у односима двеју цивилизација био је XVIII век. Током овог века унапредовао је и број знања у вези са друштвеном структуром на Западу. Више пажње се посвећује италијанским републикама, као и папској световној власти.

Такође, муслимански аутори разликују холандску и енглеску демократију од олигархије у Венецији. После Француске револуције, али још више после 1802. републиканске институције постају јасније исламском свету, али им је било најтеже да разумеју парламент.

Што се права тиче, Луис даје неке кратке осврте. Муслимански аутори се зграђавају над неким раним хришћанским обичајима. С друге стране, каснија француска судска процедура постаје јаснија муслиманским ауторима и оцењују је повољно. Касније, уставне и парламентарне идеје продиру и у позно Османско царство.

У деветом поглављу *Наука и технологија* излаже се утицај науке Истока на Запад и обрнуто.

Муслимани су се грозили западне медицине и начина лечења, али су крсташима признавали вештину ратовања. Исламски свет је махом био затворен и пружао отпор модернизацији, али су усвајали неке западне начине ратовања како би се „неверницима” супротставили на њихов начин. Током XVII и XVIII века западна технологија продира у поморство и инжењерство. Иако испрва боља, муслиманска флота постаје све инфериорнија у односу на западну.

У медицини Арапи су имали значајно већа достигнућа од Европљана, али се у новом веку и тај однос мења у корист Европљана. У отоманско доба јеврејски, а касније грчки лекари из хришћанских земаља утичу на медицину Османлија.

Ретки исламски аутори имају отворен став према западној техници. Луис наводи продор часовничарства као занимљиву компоненту.

Временом, током новог века све је већи продор западне науке, настаје први озбиљни медицински речник, нпр. а модерна западна наука потискује све више традиционалну исламску.

Тема X главе под називом *Културни животи* је културни продор Запада у затворени исламски систем. Луис као примере продора западне културе на Исток наводи лагани продор италијанске орнаментике на џамији Куру-османији. Турска мода се појављује у Паризу, а у исто време, око 1721. портрети султана се сликају. То је нов моменат, јер ислам забрањује портретисање. Чак и у Персији у овом периоду продира западно сликар-

ство. Персијска минијатура је под очигледним утицајем шпанске и италијанске. Чак и у Индији, још током XIII века у монголским историјским списима наилазимо на портрете царева и папа.

Музика готово да и није продрла. Евлија Челебија, који очигледно служи као један од примарних извора Бернаруду Луису, је био у Бечу у Опери, импресиониран спектаклом, али не и музиком. Позориште опчињава турског посланика 1748. године у Бечу.

С друге стране исламска, посебно турска музика се доста ценила у западним земљама.

За муслиманске посланике борба са биковима оставља веома лош утисак.

На крају ове главе, Луис истиче свеукупно врло мали интерес муслиманских научника за европска литерарна дела.

Претпоследње поглавље бави се свакодневним животом и назив му је *Друштвено и лично*.

Муслимани су се зграђавали над нехигијеном и начином одевања Европљана. Током XIII века исламски свет усваја монголски, а у XIX веку европски начин одевања. Женска одећа вестернизована је још и касније. И иначе, секуларни обичаји и положај жена на Западу нису изазивали позитивне реакције код муслимана, ако их је уопште и било. Посебно их чуди моногамија, недостатак љубоморе, указивање поштовања жени од аустријског цара, као и то што су жене стално запослене. Неки писци упоређују жене у Енглеској и Француској, оцењујући њихову лепоту и одевање. Има и експлицитних коментара, али неке писце чуде балови и што жене тамо седе мушкарцима у крилу.

Као и уопште у вези са западним светом и за обичаје Европљана интерес је скроман, уз помињање изузетке.

Последњу главу чине Закључци. У њима аутор константује да су Европљани много раније проучавали исламске земље, него што је то обрнуто. Европа, по Бернаруду Луису, имала је предност у познавању језика, док је исламски свет био разноликији у народима и обичајима, на супрот униформности Запада. Муслимани су дуго били затворени за модерне продоре, задовољни својом цивилизацијом, вером и начином живота. У време експанзије ислама, западна култура је била инфериорна и није занимала муслимане.

Овај однос трајаће дуго, а како смо видели из ранијих глава, општи је закључак да

су се исламске земље отвориле према Западу тек у позном новом веку.

Оно што би на крају могла бити нека моја лична опсервација у вези са делом које сам приказао јесте да се ради о врло значајној студији. Ванредно је важна за упознавање једне велике и значајне цивилизације. Оно што је, по мени, мали недостатак, јесте

велика усредсређеност на Османско царство у односу на друге исламске земље. Ипак, ову књигу Бернарда Луиса сматрам изразито значајном за историчаре свих периода, али и све друге које занима однос две велике светске културе.

Борис Стојковски

УДК 347.235(497.113 Voganj) „1758/1840“
821.163.41–95

Владан Гавриловић, ЗЕМЉИШНА КЊИГА СЕЛА ВОГАЊ (1758–1840), Историјски архив Срема, Сремска Митровица 2004.

Познато је да је човечанство од праиско-на па до мануфактуре и индустрије (17. и 18. век) живело од земљорадње, а пошто су ти нови производни облици привређивања на нашим просторима у то доба били још у повојима, хабзбуршка држава којој је после аустро-турског рата 1716–1718. припао и цео Срем створила је институцију земљишне књиге, за поједина сремска насеља, укључив и село Вогањ, у тежњи да помоћу ње утврди и убележи шта се и у којој количини може произвести са расположивог земљишта, с тим да се онајпре обезбеде интереси припадника владајућег слоја, а затим и непосредних произвођача, који су живели, стварали и егзистирали у разним видовима феудалне подложности.

После Пожаревачког мира 1718. године већи део тзв. „турског Срема“ предат је Коморској управи и подељен на три провизората: сурчински, сурдучки и митровачки. Коморска управа у Срему завршена је 1728. године стварањем земунског, митровачког и карловачког спахилука.

Стварањем Сремске војне границе 1745. у њу су укључена сва коморска насеља као и већи део насеља преузет из разних спахилука. Остали делови су укључени у новонасталу Сремску жупанију.

Вогањ је остао изван територије Војне границе у оквиру тзв. митровачког, касније названог румског спахилука, на кога је 1751. добила даровницу племићка породица Пејачевић. Властелинство је задржало 13 села, те су сем Вогања у њега улазили: Рума, Субо-

тиште, Буђановци, Краљевци, Јеленци, Радинци, Путинци, Петровци, Добринци, Сибач, Шелевренци, као и десетак пустара.

И румски спахилук је као и сви други у Срему и Славонији био подвргнут Славонском урбару Марије Терезије из 1756, којим је у Славонији за сељаке уведена радна рента, док је сремском сељаку остављено да сам изабере да ли ће извршавати радне обавезе или се од њих откупити. Применом урбарилних одредаба у Вогању је премерено земљиште и подељено на сесије и одређене обавезе према спахијама (тј. породици Пејачевић). Сељачке породице у Срему, па према томе и у Вогању добиле су просечно $\frac{1}{2}$ сесије, односно 12 јутара оранице и 4 косе ливаде. На основу података из вогањске земљишне књиге, извесно је да је у Вогању било $39\frac{3}{4}$ сесија, на које су сељаци сваке године плаћали посебан намет (тзв. основне терестралне обавезе, односно земљарину). Истина, у доба Наполеонових ратова и нестабилних финансијских прилика број сесија у Вогању је варирао, чак и после завршетка тих ратова, тако да их је 1827. године било 44 и шест осамнаестина. Порасту броја сесија допринела је и регулација поседа извршена 1818. у Вогању.

У скоро стогодишњем вођењу земљишне књиге за Вогањ, сачувани су прецизни подаци пре свега о земљарини коју су подмиривали сељаци Вогања, затим о издавању у закуп пустаре Марђелос, као и подаци о занатлијама у селу и повременом закупу спахијских воденица надомак села. Разуме се да су ти подаци дело вредних и савесних нотара

(бележника у селу), а у овом случају не би требало занемарити ни улогу сеоских кнезова који су се трудили да се правне регуле (или би боље било рећи – урбаријалне одредбе) у потпуности реализују, у чему су углавном и успевали.

Интересантно је да су подаци земљишне књиге вогањске прегледнији и потпунији из најстаријег периода. Тако на пример сазнајемо да је село 1758, тј. у првој години вођења земљишне књиге осим земљарине (или терестрала) у износу од 437 форинти давало спахији на име сваке сесије и хват дрва. Сазнајемо такође (из вођења земљишних књига наредних година) да је село своје дугове из претходне године могло исплатити и наредне и то не само у новцу, него и натуралним производима. Спахија је имао, сем новчаних и натуралних примања, право да тражи од сељака – подложника, и подвоз за неке своје производе, као и наплату трошкова на име својих (личних) обавеза.

Посебан значај у земљишној књизи имају подаци о развоју занатства у селу, закупу воденица, јавним оборима за свиње, о закупу бунара на марђелошкој пустари, о намету на простор (у ствари на земљу) под шљивама и издавању у закуп залишне сесије (тзв. иберланда).

Занатлије се у Вогњу први пут спомињу 1764. Тада се у попису појављује име ћурчије Радосава, а следеће године (1765) у селу се јављају двојица занатлија. После тога у пописима нема занатлија чак до 1788, кад су забележена чак тројица занатлија. Крајем 18. и почетком 19. века број занатлија је варирао између двојице и четворице. Међутим, после 1809. године занатлије се више не спомињу у пописима. Зашто је до тога дошло – ето теме за даља истраживања.

У Вогњу су као објекти забележени и велики (јавни) обори за свиње (*cincturis majalis*). Први пут се јављају 1783. године, када су забележена три у селу. Наредних година је њихов број опао на два, а 1800. године постојао је само један обор у селу. После 1805. више се не спомињу.

Обори су стварани ради боравка и исхране свиња, које су српски или цинцарски трговци претеривали из Србије у Аустрију, односно у Шопрон као највеће тржиште. На том путу до Шопрона, свиње су чуване и прехрањиване у Вогњу, као једној од успутних станица. Ово није укључивало обичне

сељачке, кућне оборе, које је имала свака кућа у селу и који нису улазили у званичне пописе, садржане у земљишним књигама.

Први пут у селу је забележен закуп воденице од стране сеоске општине 1783. године. Током наредних година, у ствари до краја 18. века закупљивано је више новонасталих воденица (неких у селу, а једне, како изгледа, на пустари Марђелош). Међутим, после 1809. више се не спомиње закуп воденица.

Пустара Марђелош је издавана селу у закуп од 1768. године, кад је село за њу плаћало „само” 90 форинти. Али, 1775. село је закупило само део Марђелоша и то за 110 форинти, а наредне године закуп је износио 400 форинти. Међутим, 1796. закуп је већ износио 1000 форинти, да би се после неколико година усталио на 1200 форинти годишње.

Спахијска породица Пејачевић издавала је такође у закуп и залишну земљу (Иберланд) која се у земљишној књизи наводи као *Remanso terreno*. Ово издавање залишне сесије трајало је од 1760. до 1803. године.

Једно време, као посебан простор у земљишној књизи, истичу се шљивици, за које је село плаћало спахији годишње 7 форинти и $7 \frac{1}{2}$ круцафера.

У Вогњу су се на основу примене одредаба Славонског урбара из 1756. године већ осамдесетих година 18. века појавили инквилитини – једна специфична социјална категорија. То су били сељаци са кућом и окућницом, а нешто касније појавили су се и субинквилитини (сељаци без кућа). Број инквилитина постепено се повећавао: 1783. кад се појављују први пут као категорија, износио је 1, а 1794. године било их је већ 14. После те године њихов број је стално опадао, да би се у првој половини 19. века усталио између два и четири инквилитина годишње у селу.

Вогањ је имао кнезове који су у његово име најчешће уплаћивали тромесечне или полугодишње закупне суме.

Према томе, земљишна књига села Вогањ, са веома вредним подацима економске и социјалне историје, илуструје, и то на веома схватљив начин типично сремско село у Провинцијалу током друге половине 18. и прве половине 19. века. На основу података презентоване земљишне књиге, очигледно је да се Вогањ и још како економски развио у наведеном периоду.

Штета је што немамо публикација овакве врсте и за друга сремска насеља у провинцијалу. Остаје нам само да се надамо да ова књига наговештава нове сличне публикације из пера вредног историографског др Владана Гавриловића. Овим речима наде, истовремено смо и високо оценили ову економско-социјалну монографију своје врсте.

Ауторова изјава (на десетој страници земљишне књиге), да ће оригинал овог изузет-

но занимљивог и вредног рукописа бити предат као поклон Архиву Срема у Сремској Митровици, може бити само поздрављена. Тако је у несумњиво вредном истраживачком и научном подухвату било места и за донацију. Камо среће кад би и други истраживачи и научни ствараоци поступали на сличан начин.

Никола Л. Гађешић

УДК 316.334.3(497.11)
821.163.41-95

ЛИБЕРАЛНА МИСАО У СРБИЈИ, ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ ЛИБЕРАЛИЗМА ОД КРАЈА ХВИИ ДО СРЕДИНЕ ХХ ВЕКА,

уредници: Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић

Friedrich Nauman Stiftung, CUPS, Beograd 2001, стр. 492

У предговору уредници су истакли да је циљ књиге да стручну и ширу јавност упозна са резултатима истраживања аутора, који су се бавили генезом и донетима српске либералне мисли у ХИХ и првој половини ХХ века. Либерализам са својим принципима правне државе, плурализмом, уставном поделом власти је тема која и данас не губи на актуелности. Цео пројекат монографије јесте прилог познавању политичке мисли. О сваком од либералних мислилаца, писаца и политичара написан је есеј који поред основних биографских и животних података даје и одговоре на питања у којој мери је одређени писац био слободоуман, под чијим је утицајем био и на кога је и сам вршио утицај. Сама монографија настала је као резултат пројекта коме су претходила историјска, правна, социолошка и културолошка истраживања, а сам тим који их је обавио имао је мултидисциплинарни карактер (историчари, правници, социолози, политиколози и филозофи).

Први либерални мислилац и писац који је био предмет истраживања је Божидар Грујовић (Теодор Филиповић) о коме је писао проф. др Данило Н. Баста. После основних биографских података аутор је врло јасно и прегледно објаснио Грујовићева размишљања и схватања. Високо образовање и рад на успостављању власти која ће поред националне

и ослободилачке имати и либерално-демократско обележје, карактеристике су Грујовићевог начина деловања и размишљања. Од његових докуменета остао је сачуван *Дневник Боже Грујовића* и *Слово* спремљено за успостављање Правитељствујућег Совјета. Грујовићево *Слово* је темељ владавине закона и онога што ми називамо правном државом, а проф. Баста је даље нагласио да је *Слово* уједно и апотеоза закона и законитости. Државу је требало организовати на европском схватању начела владавине права. За Грујовића владавина закона није сврха сама по себи већ и начин да се постигну политички циљеви и одређене правне вредности. Значајно је поређење подударности између *Слова* и *Декларације о њравима човека и грађанина* које је извршио аутор са нагласком на чињеници да је за Грујовића *Декларација* била основ и у њој је тражио ослонац за *Слово*. *Слово* је истински манифест демократског државног устројства Србије и слободног грађанина у њој, закључио је проф. Баста.

Димитрије Давидовић је наредни либерални мислилац, о коме је писао проф. др Драгољуб Поповић. После података о животу Димитрија Давидовића, аутор одмах истиче да су Француска револуција и Први српски устанак пресудно утицали на Давидовићево

мишљење и идеје. Нарочито су француски утицаји били јаки док је писао Сретењски устав. Све што је радио код Давидовића било је надахнуто националним идејама, што је било карактеристично за тадашњу Европу у којој су се рађале модерне нације. Аутор је истакао да Давидовић покреће српску штампу, пише српску историју, бива у дипломатској служби и пише први српски устав. На прво место је ставио као свој идеал народну државу у којој ће појединац бити слободан. Треба напоменути да је у време када је деловао, Димитрије Давидовић био у сенци кнеза Милоша и да, иако је био његов верни службеник, може се сврстати међу прве српске либерале. Идеал да се европска просвета и политичка култура утисну у српско биће био је покретач Димитрија Давидовића, како је јасно и концизно приметно проф. Поповић.

Хронолошки пратећи развој српског либерализма на ред долази Димитрије Матић. Мр Милан Суботић, који је писао о Матићу, одмах на почетку је нагласио да је о њему написана само једна монографија. Након што је хронолошки представио животопис Димитрија Матића аутор темељно и целовито прелази на приказ Матићевог деловања и анализу његових идеја. Као идеалну форму за остварење народних права Матић истиче парламентарну монархију. Сваки њен грађанин је и поданик, који има дужности, али и грађанин који има и политичка права. Сматрао је да избор посланика треба да буде слободан и да народни представници треба да буду изабрани, а не именовани. Рад народне скупштине треба да буде јаван. Као професор Лицеја Матић је преносио своја знања и идеје на ученике, који су у пракси покушавали да их остваре. На тај начин он је још више учврстио свој допринос политичком животу Србије XIX века.

Др Бошко Мијатовић је аутор наредног текста о Кости Цукићу. По образцу наглашеном у предговору, Мијатовић је прво изнео биографске податке о Кости Цукићу. Економиста, слободоуман, професор Лицеја и наоружан великим знањем биле би праве речи које описују Косту Цукића. У први план избија у време друге владавине кнеза Михаила. Био је министар финансија и просвете, а у његово време је реформисан Лицеј у Велику школу и створено Српско учено друштво. Реформисао је основне школе, ги-

мназије и богословију. Поред великих резултата које је постигао Цукић никада није био задовољан, што је особина која краси само ретке појединце. Залагао се да прво све добро треба изанализирати са свих страна без преубеђења, па тек онда донети одлуку. На Цукића је пресудно утицао професор Хајделбершког универзитета и следбеник Адама Смита Карл Хајнрих Рау, који се залагао за либерални и индивидуалистички приступ економским темама, што се и огледало у Цукићевој *Државној економији*. Као основне Цукићеве идеје можемо набројати – заговарање поштовања људских права, подршку приватној својини и ограничену конституционалну владу. Као највиши циљ истиче моралност и умност човека. Мијатовић је посебно приметно да код Цукића, као и код многих припадника класичне либералне традиције, демократија није међу најважнијим политичким вредностима. Мијатовић нам на крају даје јасну оцену Косте Цукића – увео је озбиљну економску науку у Србију, био је образован, вредан, скроман и поштен.

Др Душан Т. Батаковић аутор је текста о Јеврему Грујићу и Владимиру Јовановићу. По његовом мишљењу Грујић је државу схватао као друштвени уговор русоовског типа. Припадао је првој генерацији либерала у Србији, а почеци његове делатности су везани за *Дружину младежи српске*. Био је учесник Мајске скупштине у Сремским Карловцима. Залагао се за просвећивање српског сељаштва и грађанства како политичко, тако и културно. Члан групе тзв. *Паризлија* (државни питомци школовани на Правном факултету у Паризу), заступа слободу штампе, представничку владу, народну сувереност и благостање народа. Посебно треба истаћи његов сукоб са тзв. *Немечкарима*, бирократама српске националности школованим у Хабзбуршкој монархији који су на супрот *Паризлијама* подржавали аустријски облик ауторитарног бирократизма, а који су били главни ослонац режима Александра Карађорђевића. Грујић је нарочито био поносан на *Грађански законик* из 1844. који је у себи садржао делове чувеног Наполеоновог законика. Аутор је посебан осврт направио и на догађања везана за Светоандрејску скупштину и улогу Јеврема Грујића. Како је констатовао др Батаковић, Грујић је био идејни вођа читавог нараштаја, делио је њихове заблуде и оклевања, оставио је неиз-

брисив траг у српској политичкој мисли и сврстао се у ред лучоноша либералне мисли у модерној Србији.

Наредни текст др Душана Т. Батаковића је о Владимиру Јовановићу. Одмах на почетку аутор је истакао тезу коју је јасно и прегледно доказивао кроз цео текст – мало је политичких личности из Србије у XIX веку, које се по политичком, моралном интегритету и интелектуалној супериорности могу мерити са Владимиром Јовановићем. Либерали су били први у Србији који су тражили надахнуће у европским вредностима и начелима либералне државе. Они су политичку борбу Обреновића и Карађорђевића, ставили у друге оквире, у сукоб политичких опредељења, а не сукоб династичких присталица. Српски либерали имали су узор у Француској револуцији и британском парламентаризму. Владимир Јовановић је у својим *Успоменама* дефинисао начела која се морају применити, а најважнија су: начело суверености, затим да Устав доноси Скупштина, министарска одговорност, слобода штампе, јемство личних, верских, економских и политичких слобода и др. Његов идеал политичког уређења је био у споју швајцарске конфедералне државе и установа белгијског и енглеског модела парламентарне демократије. Неизоставно је поменути и Јовановићев *Политички речник*. Др Батаковић наглашава да је Владимир Јовановић био присталица општег права гласа. Као и већина других либерала у Србији, Јовановић је био националиста, како наглашава аутор, маџинијевског типа. Његови идеали и визије либералне, демократске и патриотске Србије, са општом слободом и правдом показали су тезу, коју је на почетку текста изнео аутор, да је по много чему Владимир Јовановић у Србији XIX века заиста јединствен.

Релативно кратак, али значајан текст Милисаве Савића о мемораској прози Јована Ристића истакао је у први план мишљење самог Ристића да историја мора да буде јасно и прегледно написана. Као један од најзначајнијих политичара у Србији у XIX веку Ристић је сам учествовао у битним догађајима за историју Србије, тако да су његова сведочења о тим догађајима драгоцене и као што је нагласио аутор текста Ристић није само Европу уводио у Србију, већ и Србију уводи у Европу.

Др Латинка Перовић је аутор три текста о либералним писцима, мислиоцима и поли-

тичарима. Писала је о Живојину Жујовићу, Милану Кујунџићу Абердару и Драгиши Станојевићу. Кратко, јасно и сажето, су ослике сва три текста ауторке. Од Жујовићевог идеала Цона Стјуарта Мила и његове филозофије о слободи личности, преко анализе одличног говорника и филозофа Абердара до првог критичара србијанских либерала Драгише Станојевића на нијансиран начин примећујемо ширину знања саме ауторке и суштину мисли и деловања поменутих либерала. Жујовићево начело слободе, његова либерална и дубоко национална личност, Кујунџићево размишљање да социјално питање могу решити само револуција или реформа, до констатације др Латинке Перовић да Станојевић није био догматичан ни политички кохерентан су и закључак и основа из које је ауторка написала ова три изузетна текста.

Мр Зоран Мирковић писао је о једном од најзначајнијих српских политичара и научника XIX века Стојану Новаковићу. После неколико страна неопходних да би се Новаковићеви биографски подаци изнели, аутор прелази на опис мишљења, идеја и начела којима се руководио сам Новаковић. Конзервативац, демократа, присталица уједињења Јужних Словена, човек који за свој народ не тражи ништа што би припадало другима, упоран, вредан, савестан и миран, како је истакао аутор, Стојан Новаковић је био ретка личност српске историје.

Гига Гершић је следећи либерал, који је био предмет истраживања мр Миодрага А. Јовановића. Гершић је првобитно био близак либералима, да би после 1881. пришао радикалима. На првој скупштини Радикалне странке изабран је у Главни одбор. Аутор тврди да је био један од главних идеолога радикала, који је сматрао народ за једини извор власти чија се воља изражава преко једнодомне Народне скупштине. Залагао се за опште право гласа. Као и већина српских интелектуалаца тада, био је националиста, сматрајући да национализам има научно утемељење.

Занимљив и прегледан текст о једној од најзанимљивијих личности из историје Србије XIX и почетка XX века Чедомиљу Мијатовићу писао је мр Слободан Г. Марковић. Биографија, односи са Аустроугарском, Тајна конвенција, абдикација краља Милана су догађаји у којима је посредно или непосред-

но учествовао Мијатовић. Био је посланик Србије у Великој Британији и једини српски дипломата који је поднео оставку после Мајског преврата. Указујући на наведене чињенице аутор нам даје и својеврсни преглед историје Србије крајем XIX века. Мијатовић је први Србин изабран за дописног члана Краљевског историјског друштва у Лондону, што само сведочи о угледу који је имао у Енглеској. У свом делу *Извод из политичке економије* дао је своја начела на специфичан начин, као заговорник протестантске етике капитализма у српској средини. Присталица слободе и права својине, критичар комунистичких идеја и човек са себи својственим верским осећањем, биле су карактеристике којим је аутор употпунио своју оцену Чедомиља Мијатовића.

Др Бранка Прпа је писала о Љубомиру Љуби Стојановићу знаменитом историчару, филологу и политичару. Карактеристичан по својим ставовима о потреби федералног уређења нове југословенске државе, републиканских уверења, критичар монархијског облика владавине и човек који је предвидео већину проблема нове југословенске државе. Констатација да Стојановић симболише либерализам својом индивидуалистичком филозофијом и његово уверење да су сви људи рођени једнаки, да је политика у функцији општег добра, а не само појединаца и партија су тезе на којима почива прегледан и занимљиви текст др Б. Прпе.

Милован Миловановић је последња личност из реда либералних мислилаца и политичара у овој монографији коју везујемо за период историје краљевине Србије. О њему је писао проф. др Драгољуб Поповић. По схватањима под утицајем социолошког организацизма и уставне и политичке теорије парламентаризма, талентован као политичар, који због преране смрти није завршио своје државничко и научно дело. Проф Поповић је нагласио да Миловановић као присталица парламентаризма комбинује француске са британским утицајима односно да је био под утицајем модерне социолошке, политичке и правне мисли.

Последње портрете у овој монографији представљају Живојин Перић, Слободан Јовановић, Милан Грол, Јован Скерлић, Михаило Илић, Ђорђе Тасић и Драгољуб Јовановић. Када се има у виду да неке од поменутих личности имају написане многобројне

монографије, студије, радове, да је о њима доста писано, схватамо да је посао аутора који су о њима писали био још тежи, да се јасно и прегледно изабере најважније чињенице и детаљи и да се либерална мисао, чији су они били носиоци, истакне у први план.

У свом тексту о Живојину Перићу др Олга Поповић-Обрадовић истиче да потпуно у складу са изворним начелима напредњака, чијим идеолозима је у потпуности остао веран у политичком мишљењу, на маргини друштвеног живота, без националистичких предрасуда, оснивач Српске конзервативне странке је константно био у борби против српског радикализма коме у грех приписује милитаризацију Србије. После Првог светског рата, усамљен у мишљењу, одговорност за рат приписивао је Западу. Противник централизма и унитаризма и строги критичар идеје о „великој Србији“, присталица концепта европске федерације су тезе које је нагласила ауторка.

Др Александар Павковић даје прво биографске податке о Слободану Јовановићу са констатацијом да се мало који српски писац може упоредити са њим по разноврсности свог опуса, али и да Јовановић није изложио политичку теорију која би одговарала његовим политичким убеђењима. Прихватио је низ начела модерног либерализма, а комунизам је одбацивао са либералног становишта. Државу у којој влада закон карактерише непристрасна власт која није подређена самовољи и личном интересу појединаца или групе људи, једна је од битних Јовановићевих теза. Питање закона, морала и политике, јавног мњења, представничког система су теме на којима је аутор објаснио и показао сва схватања и идеје које је заступао Слободан Јовановић.

Др Бранка Прпа свој други текст у овој монографији посветила је Милану Гролу. Политичка делатност Грола је најважнији део његове биографије. Истакнути члан Демократске странке, за време Другог светског рата члан Владе у Лондону, 1945. потпредседник нове југословенске владе, представник демократских снага на изборима исте године. Од Скерлића, под чијим је био утицајем, преузео је идеју југословенства и начело да је демократска нација једино грађанска нација. Велики присталица парламентарне монархије, истински демократа био је као и Скерлић испред свог времена, односно видео

је свет далеко иза граница у којима се родио, закључује др Прпа.

Један од водећих људи српске интелектуалне и политичке сцене почетком XIX века био је Јован Скерлић, констатује и закључује др Дубравка Стојановић у свом тексту о Скерлићу. Питање да ли је Скерлић био демократа или социјалиста, либерал или солидариста суштина је теза на које одговор даје ауторка. За Скерлића идеална држава није либерална држава, већ социјална која на себе преузима бригу за социјално стање својих грађана. Модерна држава поред основних људских права и слобода, мора да обезбеди и социјалну сигурност, без које слобода губи смисао.

Проф. др Јовица Тркуља је писао о професору Правног факултета у Београду Михаилу Илићу за кога каже да је био један од неимара демократије у Србији и Југославији. Илићево *светој шројсјиво* је национална независност, унутрашња слобода и друштвена правда. Проф. Тркуља је хронолошки поделио и потом јасно објаснио три периода живота и делатности Михаила Илића – записивање демократске визије (1908–1918), формулисање демократске визије (1919–1929) и демократски ангажман (1929–1941). Посебну пажњу аутор је посветио објашњавању либерално-демократских начела која је заступао професор Михаило Илић.

Проф. др Радмила Васић и проф. др Мирјана Тодоровић писале су о Ђорђу Тасићу и Драгољубу Јовановићу. Од Тасићевог размишљања о субјективном јавном и субјективном приватном праву слободе, ограничењу власти до његовог дефинисања да је демократски режим у коме сви грађани имају слободу, политичка права и једнакост пред законом. Истакнуто је да првобитни либерализам симболише слобода грађана, али и цензуром ограничена права што су основне цр-

те и анализе ауторке текста за промишљање о Ђорђу Тасићу.

Познати политичар Драгољуб Јовановић, нагласила је ауторка проф Тодоровић, био је одан замисли интелектуалне и социјалне солидарности. Школован у Европи у сукобу са режимом у Југославији између два рата више пута хапшен и осуђиван. Политички није боље прошао ни у Титовој Југославији, јер његову доследност демократским опредељењима, отвореност за слободно мишљење, демократске идеје и демократске институције није подржавао ни комунистички режим. Сматрао је да су рат и ратнички менталитет карактеристике малих и заосталих средина. Како је проф. Тодоровић нагласила Јовановић је сматрао да није било довољно истрајности и континуитета да Србија престане да буде велики партијски логор. За њега је национално питање било темељно демократско питање, а као најбоље решење за проблем Срба, Хрвата и Словенаца сматрао је федерацију.

Либерализам и либералне идеје су заиста тема која не губи на актуелности, тако да је настанак ове монографије био више него неопходан. Постављена су многобројна питања, неки проблеми сагледани из нових перспектива. Група од седаманаест аутора која је радила на пројекту дала је кроз биографије и портрете личности уз нагласак на њиховим идејама, визијама, колебањима и недоумицама, јасан преглед и пресек либералне мисли у Србији од краја XVIII до средине XX века. Сигурно да у будућем проучавању либерализма ова монографија ће представљати незаобилазну и непходну литературу за свакога ко жели да се на озбиљан начин бави историјом либералне мисли у Србији.

Горан Васић

Ратко Рацковић, ПОМЕН И ТРАЈАЊА
Завод за заштиту споменика културе Сремске Митровице,
Сремска Митровица 2006, 264 стр.

Ратко Рацковић је након вишегодишњег и систематског истраживања, уз многобројне потешкоће и велики труд, успео да заврши ову по свему примерену, свеобухватну и садржајно написану монографију. Очигледна намера аутора је да књига буде између осталог занимљива, како стручној тако и широј читалачкој публици, коју интересује и онај популарни део прошлости овог поново откривеног, значајног сремског насеља. Рацковић је годинама, обилазећи све значајније архиве, библиотеке и музеје, прикупљао и обрађивао грађу. При том се ослањао на усмена казивања, локална предања итд., која је потом пажљиво проверавао и поредио у доступној стручној и периодичној литератури и архивској грађи. Рацковић је својим истраживањима обухватио један обиман период прошлости Голубинаца и голубиначког атара од античких времена, па све до друге половине XIX века, док је у неким сегментима (као што је уметност) ишао и до последњих деценија XX века. На основу археолошких налаза назначио је прве познате податке о постојању насеља још из античких времена. Затим је кроз прве писане трагове о Голубинцима прошао кроз турски период, који су обележили записи хришћана путописаца. Они су описали домаће становништво и начине њиховог живота.

Период Бечког рата (1683–1699) и долазак Аустријанаца значајан је период, када заправо започиње и брз развој овог насеља. Рацковић у овој монографији даје обиље интересантних и мало познатих података, али и низ необичних и драгоцених занимљивости, које историчарима обично промакну или их записују негде на маргинама својих рукописа. Рацковић је посебну пажњу обратио на голубиначку цркву Ваведња пресвете Богородице кроз текстове изузетних стручњака Сање Хајдаревић, која говори о архитектури цркве и др Мирјане Лесек, данас нашег можда и најбољег познаваоца српске црквене и умет-

ничке баштине у Срему чији текст о дрворезбарству и сликарству голубиначке цркве, Рацковић уноси у своју, по приступу и односу према историјским подацима у много чему јединствену и богату монографију.

Занимљиви су и значајни пописи голубиначких свештеника, чувене породице грофова Бранковића, затим пописи становништва и домаћинства, стварање Војне границе и место Голубинаца у истој. Следе пописи и описи потеса, поседа и граничарских породица, појава и развој поштанског саобраћаја, попис и биографије знаменитих личности Голубинаца, занимљиве историјске цртице, попис и опис цркава, прве школе и њихов историјски развој. Рацковић се својски потрудио након дужег систематског истраживачког рада у свим значајнијим архивама у Србији, али и у Угарској, да дође до сваке значајније историјске личности, која је била на неки начин везана за Голубинце. Временски, у овој књизи, до средине XIX века. Тако се пред нама отвара читава галерија личности од којих су многе већ, нажалост заборављене. Рацковић је започео у овом правцу мали мисионарски посао значајан за историју Срема али и шире. Посебно поглавље посвећено је српском фрајкору, Карађорђу и Првом српском устанку. Аутор је саставио и уредио табеле са статистичким подацима становништва православаца и католика, кроз скоро два века прошлости места. Истражио је и представио демографска кретања становништва кроз XVIII и XIX век и све што је пратило ова кретања (ратови, епидемије ...).

Врло су добра поглавља у књизи која се односе на потесе, граничарске породице и поседе где је врло прегледно представио тадашње стање. Пажњу је обратио са често занимљивим детаљима, који обично историчарима не значе много, али су интересантни. Ево једног таквог детаља. Када пише о потесима: Банстол, Пустара, Јарковци, Тапавица и Гладнош – Рацковић код Банстола за-

пише: „Тунел код Чортановаца пробијен је 1881. године”. Или код Гладноша, описао је Рацковић ово имање Леополда Фајфера, већ заборављеног а славног узгајивача свиња који је створио своју „Фајферову расу” и за то добијао многе угледне награде свога времена. Рацковић описује како се радило, привређивало и живело тада. Ова монографија дакле, садржи и тај толико драгоцен аспект времена и развоја једног места и области као што је овај део Срема.

Приликом рада на овој монографији значајки је користио обимну научну литературу и архивску грађу са потребном научном апаратуром. Користио је, такође, многобројне изворе из историје уметности приликом описивања цркава, црквене уметности и аутора њихових иконостаса.

Рацковић је, да закључимо, сачинио једну обимну и студиозну монографију насеља Голубинци и при том јој, на само њему својствен начин, удахнуо амбијент, душу и менталитет овог дела Срема. Ова монографија уједно је и један одличан пример и позитиван образац како треба студиозно, а истовремено и практично обрађивати многобројна, до данас неистражена насеља не само у Срему већ и у Војводини. Рацковић је свакако овом монографијом дао и упечатљив лични допринос развоју и популаризацији оваквих, наизглед, „малих”, али за нашу прошлост значајних и, уверен сам, далекосежних пројеката.

Жарко Димић

УДК 392.3(497.113 Вајмок) „1945/1948“
314.15(497.113 Вајмок) „1945/1948“
821.163.41–95

Бранко Ђупурдија, ПОРОДИЦА КОЛОНИСТА У БАЈМОКУ 1945–1948, Српски генеолошки центар, Београд 2005, стр. 232

Бранко Ђупурдија (професор на Филозофском факултету у Београду) је етнолог и антрополог којем је, можемо слободно рећи, ето већ пуних тридесет година, предмет интересовања породица, друштво, друштвени односи, и то породица Срба из Лике (данас Република Хрватска), прецизније Горско-котарских (Дрежнице, Дубрава, Врбовског и околине, Јасенка, Гомирја и околине Огулина) породица насељених у Бајмоку, насељу на крајњем северозападу Бачке, односно Војводине као северне покрајине у Републици Србији. И сам рођен као дете колониста, чије порекло је везано за дуализам у осећању (што је уосталом одлика Срба још од покосовског времена) припадности „старом и новом крају“, и мајка и отац потичу из некадашње Војне крајине, односно географски Лике, претуривши и преживевши све успоне и падове српског национа на ветровитом Балкану где су се од искона сусретали народи, културе, вере и цивилизације. Отуда, код Б. Ђупурдије, не само потреба да се забележи и опише и на тај начин спасе од за-

борава, већ да се (у поплави аматерских и површних тумачења) проникне много дубље и комплексније у проблематику материје, те да се свакој појави и догађају објасне узроци и последице. Стога дело Б. Ђупурдије представља леп пример преданог ангажовања и посвећености теми, (теми сеоба и судбина колонистичких породица код Срба) која је сама по себи специфична, а како је то већ неизбежно и са одређеном емотивном компонентом. У том контексту можемо видети навођења цитата на почетку одабраних поглавља: Андрића, Његоша, Црњанског те народну песму из Дрежнице.

Сам процес настајања ове књиге текао је поступно. Систематично и темељно, корак по корак прикупљани су и обрађивани извори, пронађени саговорници, бележене ситуације. Све то уз константан критички приступ материји (износећи уочене недостатке и непрецизности у њима), без брзања, и на тај начин је успео да се одупре изазову и „замци субјективног“, с обзиром да је и његова породица, браћвеници, комшије и познаници

који су још увек живи, били и сами учесници и креатори у тим догађајима. Због тог циља коришћени су многи извори (писани и усмени): од књига и периодичних публикација, до разних записа и објављене и необјављене архивске грађе, те константно жива реч, односно усмена традиција бројних личности који су поименице наведени (стр. 208–209). На основу наведених извора најпре су обрађивани микро потези, ситуације, породице, а затим се заокружавале целине. На тај начин објављени су радови који су претходили овој књизи и који управо сведоче о темељности и континуитету приступа теми: *Поводом 35. годишњице колонизације на тило Суботице*, Руковет, 6, Суботица, 1980, 652–657; *Колонизација Дрежничана у Бајмоку после Другог светског рата: у Партизанска Дрежница*, Зборник 12, Карловац, 1982, 654–668; *Суботица и околина*, Нови Сад, 1987; *Суботица и околина*, Друго и допуњено издање, Нови Сад 1993; *Извори за проучавање породица колониста насељених у Бајмоку од 1945. до 1948. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 104–105, Нови Сад, 1998, 255–266; и *Извештај о сјану колонизације Бајмока 1946. године*, Зборник Матице српске за историју, 58, Нови Сад, 1998, 225–231.

На самом почетку дела аутор је у Предговору у најкраћем исказао тврдњу да је кроз стотину година етнологија, као самостална универзитетска дисциплина, највећим делом се бавила проучавањем регија, с тим да утрт пут етнологи гранају на стазе својих макро и микро регија и на крају градова и насеља. Тако и Суботица са својих 19 самосталних насеља у општини, на основу својих историјских друштвених и културних специфичности треба да буде и јесте предмет посебних етнолошких истраживања, међутим до данашњих дана већина насеља и теме су остале непроучене. Целовито обрађене или заокружене теме су права реткост. Стога ова књига представља значајан корак ка превазилажењу таквог стања и размагливању непознаница онога што би већ одавно требало да буде јавно, а напори Б. Ђупурдије пример за потоње истраживаче.

Уводни део упућује читаоца у постојећу научну литературу о насељу Бајмоку после Другог светског рата, међутим како истраживања нису заокружена (дакле, истраживало се и писало само о појединим епизодама и

микро темама без већих амбиција у научном погледу и покушаја синтезе) указала се потреба да се уради нешто више. Због тога постављена су и три циља: први, да се прикаже процес насељавања Бајмока и покуша установити тачан број људи и породица који су населили Бајмоку; други, у вези с тим да се прикажу најважнији извори за проучавање породица колониста, проучи њену привредну, националну, верску и идеолошку основу, подвојеност и деобу и тип породице; и трећи, да се прикажу најважнији збирни документи о породицама колониста и учини њихов етнографски коментар, те укаже на могућности и домете етнографског читања архивске грађе. Већ из наведеног произилази концепција књиге која садржи студију, коментар и грађу.

Студија је подељена на наслове: *II Услови сировођена колонизације* (13–15). Овај део дела третира време и законске оквире колонизације; *III Колонизација Бајмока* (17–27) започиње песмом из Дрежнице „Омладино, селимо Бачку/остављамо Дрежницу јуначку“, законским оквиром за формирање Комисије за насељавање бораца у Војводини, те њене чланове. Такође и све персоналне промене у Комисији. Потом следе описи транспорта колониста, релације на којима су путовали, долазак, дочек и смештај (најпре колективни) у Бајмоку. По аутору, пронађени су и наведени тачни подаци о броју породица и чланова колониста и на тај начин развезане су недоумице и нетачни подаци који су били присутни у литератури. Такође, описан је повратак оних породица које нису могле да се прилагоде новом крају и новим условима живота, а с друге стране расподела и додела кућа са окућницом (баштом), земље, винограда, хране, одеће, покућства и друге потребштине. Тако је од „фонда напуштене фашистичке земље“ у катастарској општини Бајмоку и Суботица 1 (Горњи Таванкут) колонистима подељено 3790 к. ј. и 426 хв (док је аграрном фонду уступљено 455 к. ј. и 1419 хв). Највећи број колониста је добио од 7 до 9 к. ј. земљишне површине рачунајући ту и виноград који је износио око 222 хвата. Аутор није хтео ни ти је бежао ни од тзв. спорних питања, а то су била идеолошка и политичка (ко је имао право на колонизацију) материјална (ко је имао право на доделу кућа и земље) и социјална, односно породичне природе (на спаја-

ње и деобу породице), па износи покушај бораца инвалида да реше свој проблем пишући писмо председнику Владе ФНР Југославије – Јосипу Броз Титу; *IV Извори за проучавање породице колониста* (30–35). Ово поглавље садржи три врсте необјављених архивских извора: 1. молбе и решења за колонизацију; 2. разни спискови колониста и 3. појединачна документа која се односе на ову тему. Кроз њих Б. Ђупурдија, осим што их детаљно наводи и описује даје оквир за њихово проучавање, али опет уз упозорење на критички приступ и одређене недостатке (нпр. поменути извори не говоре о националној и верској припадности колониста); *V Основна обележја породице колониста* (37) са подглавама: А) Привредна основа породице (37–46), Б) Национална основа породице (46–50), В) Верска основа породице (50–56), Г) Идеолошка основа породице (56–62), Д) Предвојена породица (62–65), Ђ) Деоба породице (65–69), Е) Особености у животу породице (70–79) Ж) Тип породице (79–86). У овом, иначе најобимнијем поглављу, аутор се са посебном пажњом односи, одмерено износећи податке и запажања, пазећи да не одлута у неодмерене закључке, другу крајност, или оно што се најчешће догађа писцима оваквих штива – патетику. Најпре, износи збирни број досељених породица у Бајмок (359 са 2040 чланова), а затим наводи до детаља њихово порекло из старог краја као и опис старог краја. Потом следи излагање о настанку, разлозима и последицама (злоупотребама) стварања сељачких радних задруга у Бајмоку („Напред“, „Пролетер“, „Братство-јединство“, „Петољетка“, „Петефи Шандор“, „Дожа Ђерђ“, и „Иво Лола Рибар“). Прва је основана 10. марта 1946. године (последња је укинута 1960) да би након првих стечених услова да се из њих изађе, колонисти масовно из њих излазили већ од 1953. године.

Као и у ранијим поглављима, аутор не „затвара очи“ пред шакљивим случајевима попут оних о „левим скретањима“ и злоупотребама партијских појединаца. Иако напомиње да се о „обавезном откупу пољопривредних производа у Бајмоку мало зна“ ипак наводи да је у појединим случајевима у периоду разрачунавања са кулацима и спровођењу акције откупа пољопривредних производа дошло чак и до примене терора и физичког малтретирања (заstraшивања, шамарања, туча) који је резултирао самоубиствима

ма оних који нису могли поднети терет намета. Можда на први поглед делује гротескно, али у суштини је трагична епизода прикупљања козијег меса, иако се знало да они од којих се тражио откуп нису гајили козе. Управо због расветљавања ових догађаја у потпуности потребена су додатна теренска истраживања да би се евидентирали и сакупили сви расположиви подаци, јер сачуваних писаних извора готово да и нема.

Након „неславне епизоде“ са сељачким задругама део колонистичког становништва крајем педесетих и почетком шездесетих година запошљава се по предузећима која се управо оснивају тих година. Други део, као и њихови потомци након завршетка основне школе у Бајмоку и средњих у Суботици, и факултета у Суботици, Новом Саду, Београду, запошљава се најпре у Бајмоку и Суботици, а затим и у другим већим градовима. Како су у почетку путовали, доцније се стално насељавају стварајући нове колоније својих земљака у тим градовима (само у Београду тренутно живи 518 породица које су пореклом из Дрежнице, а 110 које се пореклом из Јасенка).

Бавећи се питањем националних основа породица, Б. Ђупурдија износи, с обзиром на већ изречену чињеницу да овај податак у сачуваним пописима колониста није нигде наведен, пописе становништва од 31. марта 1931. године у старом крају, те на основу тога закључује да се у Бајмок населило 350 српских породица (или 97,49%) које су имале велики број истих презимена (па и лична имена), 7 хрватских породица (или 1,95%) 1 буњевачка породица (или 028%) и 1 ромска породица (или 028%). Иако је КП Србије својим члановима забрањивала слављење Божића, крсне славе, венчавање и крштавање деце у цркви, она је истовремено настојала да се то примени на сво становништво. Како у Бајмоку није било православне цркве, већина колониста је одлазила у оближње насеље Пачир, где су парохијски припадали, и где су у месној Српској православној цркви (храм Св. Петра и Павла) обављали своје верске потребе све до ступања на сцену отвореног или прикривеног терора државе над црквом, који је био најинтезивнији у периоду 1944–55, (када је пачирски прота, али и један број бајмочких колониста из чисто идеолошких и политичких разлога био и затворен у Бачкој Тополи и Ранковићеву). Па,

иако су проређене или потпуно престале посете пачирској цркви (која је била под сталним надзором комунистичких активиста), свештеник је повремено, али све ређе и под сталним присмотром, долазио у Бајмок и у кући једне жене крштавао децу, или на гробљу вршио сахране и парастосе. Тако је то све трајало до попуштања комунистичких стега пред сам крај осамдесетих година, после чега је почело зидање бајмочког православног храма Св. Георгија Великогученика.

Што се тиче идеолошког основа колониистичких породица, већ по самом одабиру, односно законском оквиру за колонизацију потпуно је јасно стављено до знања да су носиоци или они са правом првенства у додељивању земље имали земљорадници без или са недовољно земље а који су били борци партизанских одреда НОВ и ПОЈ и Југословенске армије, инвалиди НОР-а и прошлих ратова (1912–1918, април 1941), породице и сирочад изгинулих бораца народноослободилачког рата и жртве и породице жртава фашистичког терора. Такође право на земљу добили су и борци који се раније нису бавили земљорадњом, али под условом да добијену земљу населе са породицом и обрађују. Било је укупно шест услова за добијање права на колонизацију: уколико је неко из породице народни херој, официр, борац ослободилачког рата, борац занатлија, жртва фашистичког терора или стари насељеник из Македоније (Старе Србије). Четничким породицама и њиховим сродницима, иако је било пријављених, колонизација није одобрена.

Са сеобом из старог у нови крај одвијао се и процес предвајања (долазак са истим бројем пријављених, са мањим и са већим бројем пријављених чланова породице, што је сведочило о страдању, расулу или одрживости појединих породица) или пак деоба породица које су се одигравале у прошлости као природни процес, али сада врло дозирано од стране државне администрације у односу на одобрења за доделу посебних парцела. На тај начин сама колонизација је била административно контролисана, дозирана и каналисана, што зависи од броја места за сеобу која су била ограничена. Но, било је и мишљења Комисије за насељавање, да је у неком случајевима било шпекулације појединих породица колониста, нарочито око пријављивања броја чланова домаћинства а све везано за доделу кућа и земљишних парцела.

Захваћене ратним вихором све породице које су колонизоване у Бајмок доживеле су одређене промене. Оне се огледају у погледу поновног окупљања, расипања, деоба – односно подела. Најбројније су биле породице са шеснаест чланова а најмање са једним, ипак највише је породица са пет чланова. Највећу снагу домаћинству дају потпуне инокосне и проширене потпуне инокосне породице (50,27%), плус непотпуне инокосне породице (20,89%) што доводи до закључка да она (инокосна породица) чини основни облик заједништва међу колонистима (па из тога следи да је она још увек на прагу задржног начина живота). У новим условима између њих ће настати и одређени спорови (око кућа, међа...). У сваком случају сачувана је жива успомена на тежак живот (уз добру улогу државних органа и њихових представника – већ поменути обавезни откуп, колективизација пољопривредне производње, Резолуција ИБ-а) првих петнаестак година који је за многе (што се тиче најнеопходнијих средстава за живот – хране и огрева) био тежи од живота у старом крају. Ипак, од свих проблема, највећи проблем је био огрев.

Следеће поглавље носи назив *VI Етнографско читање архивских докумената* говори о трећем циљу ове књиге и садржи следеће поглавље са потпоглављима. Суочавајући теоретичаре о историји, етнологији, социјалној и културној антропологији Б. Ђупурдија је истрајао у ставу да је етнологији и антропологији као науци веома важно темељно познавање историографије и њених помоћних дисциплина (у првом реду архивистике) ради овладавања архивским изворима а све у циљу решавања својих проблема. Стога, иако је нужна сарадња и преплитање, па и донекле стапање историографије и етнологије, науци је потребно њихово разликовање и посебно постојање. Из овог става произилазе и потпоглавља: А) Коментари архивских докумената о колонистима 1. О броју колониста и њиховим домаћинствима, 2. О презименима, именима и шпиц наметима, 3. О терминологији сродства, 4. О називима улица Бајмока. Списак колониста и њихових домаћинстава (дат је изворно са објашњењима где је потребно направити исправку). У списку колониста и њихових домаћинстава дати су следећи подаци: број домаћинства (свих 359), број чланова, презиме и име и име оца или супруга, носилац права, носилац молбе и ста-

решина домаћинства, сродство, основа за колонизацију, место из којег су насељени, и последња рубрика – адреса у Бајмоку.

У седмом поглављу аутор износи закључак својих истраживања, док у осмом поглављу *Извори и литература* предочава читаоцу све расположиве изворе и релевантну литературу, те бројне саговорнике који су аутору били на располагању, а који су кориштени као подлога за изложено дело. Основна истраживања су обављена на самом терену (у старом и новом крају), и у Архиву Војводине (Карловци-Нови Сад) и Архиву Југославије (Београд) где се налази највише сачуване архивске грађе о колонизацији Војводине.

На самом крају су резимеи на енглеском и мађарском језику (Summary i Osszefoglaló). И то није све, јер аутор, иако експлицитно није навео, посредно нас преко наведених својих интелектуалних напора упућује на то да ће истраживања на овој теми бити настављена и да се може очекивати наредна књига која ће третирати ову тему.

Тридесетогодишњи интелектуални и теренски напор Б. Ђупурдије, стрпљиво грађен па сублимиран и крунисан књигом *Породица колониста у Бајмоку 1945–1948*, означава несумњиво значајан допринос у савременој српској етнологији, антропологији али и историји. Способност да истрајно и систематично прикупи, те заокружен материјал критички тумачи и све то преточи у штиво поткрепљено узорном научно-методолошким потпором, сврстава др Бранка Ђупурдију у оне писце који могу постати узор за даља истраживања на темама колониста и колонијалних насеља у Бачкој или Војводини уопште (рачунајући прву и другу аграрну реформу и колонизацију), која ће нажалост, још дуго у нашој науци бити у домену „белих мрља“ јер је од 170 колонијалних насеља у Војводини колико-толико научно обрађено свега педесетак.

Зоран Вељановић

УДК 327.54
821.163.41–95

John Lewis Gaddis, THE LANDSCAPE OF HISTORY.
HOW HISTORIAN MAP THE PAST,
Oxford University Press, Oxford 2002, стр. 192.

Џон Луис Гедис је истакнути амерички историчар, професор на престижном универзитету Јел. Главно поље његових научних интересовања јесу међународни односи епохе хладног рата те је више његових студија посвећено управо овим темама – *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947* (1972, 20002); *Russia, the Soviet Union, and the United States: An Interpretive History* (1978, 19902); *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy* (1982); *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (1987); *The United States and the End of the Cold War: Reconsiderations, Implications, Provocations* (1992); *We Now Know: Rethinking Cold War History* (1997). Последње међу побројаним делима стекло је светско признање, иако је у стручним кру-

говима изазвало доста полемичких тонова, будући да је Гедис извршио одређену корекцију и ревизију својих ранијих ставова. На срећу српских читалаца ово фундаментално дело преведено је и на српски језик – *Хладни рат. Ми сада знамо* (CLIO, Београд 2003). Дело које овом приликом желимо да прикажемо представља Гедисов искорак из историје међународних односа, тј. примарног поља његових научних интересовања у област теорије историје, историјске методологије као и односа историје са другим, првенствено природним наукама. У књизи су објављена предавања, која је аутор, као гостујући професор, држао на Балиол колеџу Универзитета у Оксфорду током школске 2000/2001. године.

Гедис је у својим предавањима покушао да да одговоре на темељна питања везана за

предмет, карактер и домете историјског знања. Стога ова књига, на одређени начин, представља неку врсту историчаревог сгеда, будући да он у њему износи своје властито поимање дисциплине којој је посветио највећи део свога живота. На формулисање Гедисових ставова непосредно су утицали Марк Блох и Едвард Халет Кар. Неоспорно у самом врху онога што је историјска наука дала у XX веку, они су и сами оставили иза себе својеврсне теоријске списе уобличене код Кара у познату збирку есеја – *Шта је историја?* односно, код Блоха, у још познатији недовршени манифест „нове историје” – *Апологија историје или занат историјара*. Метафора која је послужила Гедису да изрази свој однос према истраживању прошлости налази се на насловној страници књиге. То је слика Каспара Давида Фридриха, насликана 1818. године, на којој је приказан младић заглаван у магловити предео. Наиме, Гедис сматра да историчар, управо попут младића са слике, настоји да проникне у магловити крајолик јер, а то је уједно и централно питање његове књиге, за разлику од природних наука, историографија прошлост – предмет свога истраживања, не може изнова и изнова да понавља посредством експеримента, већ је једино у стању да је опише, односно, да је картографише како аутор каже већ у наслову своје књиге. Одатле следи и питање које понајвише заокупља његову пажњу – ако је одлика науке да на основу емпиријских података формулише законе који објашњавају прошлу, садашњу и будућу стварност, да ли у том случају историја може да претендује да се и сама назива науком, када је њен највиши домет описивање прошлости посредством приче/нарације? Гедисов одговор на ово питање је потврдан. Он сматра да је историја, за разлику од друштвених наука, током свога конституисања па све до данашњих дана, остала углавном незаинтересована за развој природних наука које, следствено томе, нису имале већег утицаја на њу. Другим речима, највећи део историографије у последња два века био је заснован на идеји историцизма који је историју поимао као духовну науку која се бави вредностима и значењима, служи се методом разумевања и за резултат има опис појединачних и непоновљивих догађаја, а не формулисање закона. У исто време, друштвене науке, чврсто утемељене на идејама

позитивизма, настојале су да се у потпуности изграде по узору на природне науке, тежећи откривању закона и предвиђању друштвеног развика, постајући веома често редукционистичке и механицистичке. Велики преокрет наступио је почетком XX века када су квантна физика, Хајзенбергов принцип неодређености, те теорија релативитета суштински променили парадигму науке док су друштвене науке остале везане за механицистичке концепције XIX века. Пут којим су кренуле природне науке учинио их је методски много ближим историографији него што је то било раније. Наиме, неке од њих, Гедис у првом реду има на уму астрономију, теологију и палеонтологију, стекле су изражену историјску димензију. Попут историје, ни ове природне науке, које настоје да сазнају прошлост свемира, планете и живих бића, нису у прилици да се ослањају на лабораторијске експерименте већ приликом формулисања својих теорија у многоме морају да се ослањају на имагинацију. Ово, пак, за последицу има далеко мање поуздане и проверљиве закључке те Гедис закључује да, било да је реч о астрономији, палеонтологији или историографији, свима њима је заједничко описивање појава и процеса. Прецизност тих описа може се проверавати и упоређивати искључиво у односу према остацима које нам нуди прошлост. Овде ваља подсетити да побројане науке, упркос чињеници да су принуђене да о прошлости закључују попут историографије, за разлику од ње, своје теоријске претпоставке ипак могу великим делом експериментално проверити и математички изразити. Свестан овог суштинског приговора, који би се његовом резону легитимно могао упутити, Гедис указује на вредносно процењивање са којим се природне науке не сусрећу, а које је иманентно занату историчара, те га он једноставно не може избећи. Сходно томе, суштинско питање за историчара није да ли изрицати моралне судове већ како их изрицати на одговоран и смислен начин јер, упркос правилу да сваку епоху ваља сагледавати њеним сопственим мерилима, постоје универзалне моралне категорије, попут добра и зла, које историчар приликом извођења историјске анализе и изношења вредносног суда једноставно не може избећи. Наиме, Гедис стоји на становишту да помисао да историчар може или треба да се држи даље од

моралних судова подразумева порицање чињенице да су и историчари „чеда свога времена”, тј. да нису нека ванвремена бића која стоје изван и поред историје. Напротив, оно што је уистину важно јесте да историчари властити систем вредности не пројектују на људе, догађаје и процесе из прошлости који су предмет њиховог истраживања. Овим својим ставом Гедис се враћа изнова на питање међусобног односа природних и друштвених наука и сусретања *царства природе са царством духа*. Упркос изнесеним аргументима, он помало песимистично завршава своје дело дефинисањем нових граница поново актуелизујући, али на нови начин, познату школу мишљења с краја XIX и почетка XX века. Тако он тврди да је историја посебна и јединствена захваљујући томе што предмет њеног проучавања *молекули који мисле, ентитети са свешћу о себи који производе повратни утицај и размењују информације* односно, људска бића. Понашање људи је сложеније и далеко га је теже предвидети зато што *способност саморегулације ошваца могућности врло различитих реакција у веома сличним околностима*. Да би се такво људско понашање могло објаснити, Гедис, пледирајући за сваком помоћи која може бити од користи историчару при конструкцији прошле стварности, предлаже метод емпатије тј. уживљавања враћајући се схватањима Дилтаја и немачких неокантоваца Винделбанда и Рикерта. Тиме Гедис хода унутар *зачараног круга*, приклања се, у суштини, историцистичком поимању историје и завршава своје дело имплицитно изнетим закључком да историју од природних наука дели велики јаз.

На самом крају, Гедис настоји да одговори на питање у чему се огледа значај историографије. Показујући да сем протока времена ништа друго није неизбежно те да оно што се догодило у прошлости није увек и

необходно морало да се догоди, историчари имају одређену еманципаторску улогу, првенствено као критичари друштва. Конструирајући и деконструирајући у исти мах друштвене представе о прошлости, историчари указивањем на различите могућности које су постојале у прошлим епохама подсећају на важну чињеницу да садашњост, таква каква јесте, није нужно једино и неизбежно стање. Одатле проистиче и основни задатак свакога историчара да подучава друге нудећи им широк спектар различитих алтернатива будући да *колективна историјска свест може да буде уколико више предуслов здравог и уравнотеженог друштва колико и одговарајућа еколошка равнотежа за здраву шуму и здраву планету*.

Децидираних и коначних одговора на питања, која је Гедис у својој књизи отворио, нема, нити ће их, дубоко смо уверени, икада и бити. То, међутим, ни у ком случају не умањује вредност његових размишљања о историји. Без критичке самосвести о природи посла којим се бави, историчар је знатно пријемчивији за настојања да његова знања буду манипулисана и, што није редак случај, злоупотребљавана у различите ваннаучне сврхе. Такође, пропитивање темељних питања историографије знак је зрелости како историчара тако и историографије у којој се он идејно и стручно формирао. Када је реч о Џону Луису Гедису, неоспорно се може тврдити да је не само прворазредан историчар већ и, судећи по карактеру постављених питања као и мисаоној дубини понуђених одговора, умни филозоф историје. Утолико би превођење ове књиге на српски језик било од велике користи на само историчарима од заната већ и ширем кругу упућене интелектуалне публике.

Михаел Антиоловић

Зборник Матице српске за историју издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/420–199
Proceedings of Matica Srpska for History
Published twice a year
Editorial and publishing office: Novi Sad, Ul. Matice Srpske 1
Phone: +381–21/420–199
e-mail: jboarov@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција *Зборника Матице српске за историју*
закључила је 74. свеску 4. априла 2007. године
Стручни сарадник Одељења: Јулкица Боаров
Лектор: Мирјана Зрнић
Коректор: Мирјана Зрнић
Преводиоци резимеа: проф. др Предраг Новаков,
Валентина Девич и Светлана Вучковић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Ласер студио, Нови Сад
Штампа: Идеал, Нови Сад

Штампање овог *Зборника* финансирало је
Министарство науке Републике Србије